

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

ISSN 2790-0738 (Print)
ISSN 2791-0911 (Online)
ISSN-L 2790-0738

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİ

ELMİ-METODİK JURNAL

Cild 72 Nömrə 3 / 2026

TEACHING OF AZERBAIJANI LANGUAGE AND LITERATURE
SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL

VOLUME 72 NUMBER 3 / 2026

İndekslər və xülasələndirmə bazaları Indexing & Abstracting Services

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİ

Elmi-metodik jurnal. 1954-cü ildən nəşr olunur.

ISSN 2790–0738 (Print) | ISSN 2791–0911 (Online) | ISSN-L 2790–0738

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 5 may 1997-ci il tarixli əmri ilə Nizamnaməsi təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Seriya AB № 022436 | Qeydiyyat №-si B236

“Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” jurnalı Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası və onun tədqiqi məsələlərini araşdıran, müasir tədris yanaşmaları və bu sahələrdəki yenilikləri işıqlandıran, dilçiliyin və ədəbiyyatşünaslığın bütün sahələrinə aid elmi məqalələr dərc edən, ədəbi normalar çərçivəsində Azərbaycan dilinin işləkliyini qoruyan və təbliğ edən, həmçinin müqayisəli və beynəlxalq təhlillərə əsaslanan tədqiqatları təqdim edən resenziyalı açıq girişli elmi-metodik nəşrdir. Jurnal il ərzində dörd dəfə Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) lisenziyasının şərtləri əsasında çap edilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər sırasına daxildir.

TEACHING OF AZERBAIJANI LANGUAGE AND LITERATURE

Scientific-methodical journal. Published since 1954.

ISSN 2790–0738 (Print) | ISSN 2791–0911 (Online) | ISSN-L 2790–0738

The Charter of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan was approved by the order dated May 5, 1997, registered with the Ministry of Press and Information of the Republic of Azerbaijan. Series AB No. 022436 | Registration No. B236

Journal of "Teaching of Azerbaijani Language and Literature" is a peer-reviewed open-access scientific and methodological publication that examines the methodology of teaching Azerbaijani language and literature and its research issues, highlights modern teaching approaches and innovations in these areas, publishes scientific articles related to all areas of linguistics and literary studies, protects and promotes the functionality of the Azerbaijani language within the framework of literary norms, and also presents research based on comparative and international analyses. The journal is published four times a year under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) license. It is included in the list of periodical scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

TƏSİSÇİ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAŞ REDAKTOR ƏVƏZİ

Sarvan İbrahimov

MƏSUL KATİB

Gülnar Əliyeva

REDAKSİYA ŞURASI

Prof. Dr. İsa Həbibbəyli, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Azərbaycan*

Prof. Dr. Nizami Cəfərov, *Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, Azərbaycan*

Prof. Dr. Nadir Məmmədli, *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Azərbaycan*

Prof. Dr. Mahirə Hüseynova, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Yaqub Babayev, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Təyyar Salamoğlu, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Pıralı Əliyev, *Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Mahmud Allahmanlı, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Fərahim Sadıqov, *Bakı Elm-Təhsil Mərkəzi, Azərbaycan*

F.ü.f.d., dos. Faiq Şahbazlı, *Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Azərbaycan*

P.ü.f.d., dos. Ənvər Abbasov, *Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Yavuz Akpınar, *Ege Universiteti, Türkiyə*

Prof. Dr. Özcan Bayrak, *Fırat Universiteti, Türkiyə*

Prof. Dr. Guljahon Jumanzarova, *Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan*

Prof. Dr. Surayyo Eşonqulova, *Çirçiq Dövlət Pedaqogika Universiteti, Özbəkistan*

Prof. Dr. Nodira Soatova, *Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan*

Prof. Dr. Güllü Karanfil, *Komrat Dövlət Universiteti, Moldova*

Prof. Dr. Çonq Jin Oh, *Hankuk Xarici Tədqiqatlar Universiteti, Cənubi Koreya*

Prof. Dr. Maqripa Yeskeyeva, *Beynəlxalq Türk Akademiyası, Qazaxıstan*

F.ü.f.d., dos. Aqşin Əliyev, *Pekin Xarici Dillər Universiteti, Çin*

REDAKSİYA HEYƏTİ

Prof. Dr. İsmayıl Kazımov, *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Azərbaycan*

Prof. Dr. Sədaqət Həsənova, *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Minaxanım Nuriyeva (Təkləli), *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Mətanət Abdullayeva, *Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan*

Prof. Dr. Fikrət Cahangirov, *Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan*

F.e.d., dos. Ədalət Abbasov, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

P.ü.f.d., dos. Bilal Həsənli, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

P.ü.f.d., dos. Soltan Hüseynoğlu, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

P.ü.f.d., dos. Könül Məmmədova, *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*

F.ü.f.d. Sevinc Qəmbərova, *Bakı Biznes Universiteti, Azərbaycan*

REDAKSİYA ÜZVLƏRİ

Könül Yadigarova, Xatirə Məmmədova, Xanımgül Əsgərova, Ramilə İsmayılova,
Nazlı Səmədzadə, Cəvahir Quluzadə

ÜNVAN

AZ 1118, Bakı şəhəri, Nəsimi küçəsi 37

E-poçt: tall@edu.gov.az

<https://tall.edu.az>

FOUNDER

MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUBSTITUTE EDITOR-IN-CHIEF

Sarvan Ibrahimov

EXECUTIVE EDITOR

Gulnar Aliyeva

EDITORIAL COUNCIL

Prof. Dr. Isa Habibbayli, *Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan*

Prof. Dr. Nizami Jafarov, *Ataturk Center in Azerbaijan, Azerbaijan*

Prof. Dr. Nadir Mammadli, *Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS, Azerbaijan*

Prof. Dr. Mahira Huseynova, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Yagub Babayev, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Tayyar Salamoghlu, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Pirali Aliyev, *Baku Slavic University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Mahmud Allahmanli, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Farahim Sadigov, *Baku Science-Education Center, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Faig Shahbazli, *Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Anvar Abbasov, *Baku Slavic University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Yavuz Akpinar, *Ege State University, Turkey, Azerbaijan*

Prof. Dr. Ozcan Bayrak, *Firat University, Turkey, Azerbaijan*

Prof. Dr. Guljahon Jumanzarova, *Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan*

Prof. Dr. Surayyo Eshongulova, *Chirchik State Pedagogical University, Uzbekistan*

Prof. Dr. Nodira Soatova, *Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan*

Prof. Dr. Gullu Karanfil, *Komrat State University, Moldova*

Prof. Dr. Chong Jin Oh, *Hankuk University of Foreign Studies, South Korea*

Prof. Dr. Magripa Yeskeyeva, *International Turkish Academy, Kazakhstan*

Assoc. Prof. Dr. Agshin Aliyev, *Beijing Foreign Studies University, China*

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ismayil Kazimov, *Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS, Azerbaijan*

Prof. Dr. Sadagat Hasanova, *Nakhchivan State University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Minakhanim Nuriyeva (Taklali), *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Matanat Abdullayeva, *Baku State University, Azerbaijan*

Prof. Dr. Fikret Jahangirov, *Baku Slavic University, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Adalat Abbasov, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Bilal Hasanli, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Soltan Huseynoghlu, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Assoc. Prof. Dr. Konul Mammadova, *Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan*

Dr. Sevinj Gambarova, *Baku Business University, Azerbaijan*

EDITORIAL TEAM

Konul Yadigarova, Khatira Mammadova, Khanimgul Asgarova, Ramila Ismayilova, Nazli Samadzade, Javahir Guluzade

ADDRESS

AZ 1118, 37 Nasimi street, Baku

E-mail: tall@edu.gov.az

<https://tall.edu.az>

MÜNDƏRİCAT

Cild 72 Nömrə 3 / 2026

12–22

Xamidova Muxayyoxon Obidovna

“Olabo‘ji” romanında sosial-mənəvi konfliktlər və xarakter dinamikası

23–31

Səbinə Vəliyeva

Azərbaycan dilinin bədii üslubunda bəzi bəzək əşya adlarının etnoqrafik təhlili

32–45

Aqşin Əliyev

Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin məqsədi və vəzifələri: Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dili ixtisasının təşkili və tədrisi üzrə nümunəvi tədqiqat

46–57

Rəhilə Hümətova

Morfologiyanın tədrisində orfoepik vərdişlərin formalaşdırılması

58–67

Fəridə Səfərəliyeva

Savad təlimi dövründə ilk qrammatik məlumatların verilməsi

68–77

Ulduz Qəhrəmanova

Əli Nəzmi Mirzə Ələkbər Sabir ideyalar aləminin davamçısı kimi

78–87

Qənirə Əsgərova

Nəbi Xəzrinin dilində fonopoetik vasitələrin rolu

88–95

Fəxriyyə Cəfərova

Azərbaycan aşığı poeziyasının dilində sinonimlik keyfiyyəti

96–110

Maya Qasımova

İbtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında müasir metodlardan istifadə

111–119

Mətanət Mehdiyeva

Müasir Azərbaycan dilində ktematonimlərin formalaşması və adlandırılması

120–126

Aynur Bədəlova

İsi Məlikzadə nəsrində xarakter problemi

127–134

Aygün Cəfərova

Azərbaycan toponimlərində qeyri-türk mənşəli adların formalaşma səbəbləri və tarixi-dilçilik xüsusiyyətləri

CONTENTS

Volume 72 Number 3 / 2026

12–22

Khamidova Mukhayyokhon Obidovna

Socio-Moral Conflicts and Character Dynamics in the Novel “Olabo‘Ji”

23–31

Sabina Valiyeva

Ethnographic analysis of names of decorative items in the artistic style of the Azerbaijani language

32–45

Agshin Aliyev

Objectives and Tasks of International Azerbaijani Language Teaching: The Case Study of Organization and Teaching the Azerbaijani Language Degree Program at Beijing Foreign Studies University

46–57

Rahila Hummatova

Formation of Orthoepic Habits in The Teaching of Morphology

58–67

Farida Safaraliyeva

The First Grammar in the Period of Literacy Training Providing Information

68–77

Ulduz Kahramanova

Ali Nazmi Mirza Alakbar Sabir as a Successor to the World of Ideas

78–87

Ganira Asgarova

The Role of Phonopoetic Devices in Nabi Khazri’s Language

88–95

Fakhriyya Jafarova

The Quality of Synonymy in the Language of Azerbaijani Ashug Poetry

96–110

Maya Gasimova

Using Modern Methods in Forming Spelling Habits of Primary School Students

111–119

Matanat Mehdiyeva

Formation and Naming of Ketematonyms in the Modern Azerbaijani Language

120–126

Aynur Badalova

The Problem of Character in Isi Malikzadeh's Prose

127–134

Aygun Cafarova

Reasons for the Formation of Names of Non-Turkic Origin in Azerbaijani Toponyms and Their Historical-linguistic Features

Socio-Moral Conflicts and Character Dynamics in the Novel “Olabo‘ji”

Khamidova Mukhayyokhon Obidovna ¹

ABSTRACT

This article analyzes Shukur Kholmirzaev’s novel “Olabo‘ji”, focusing on the socio-moral conflicts and the dynamics of character development presented in the work. The main objective of the study is to identify the complex social and ethical issues illustrated in the novel, as well as to deeply analyze the psychological state and transformation processes of the protagonists. The methodology is based on qualitative literary analysis and psychological approach, examining the plot structure, character relationships, and stylistic elements of the work. The findings reveal that “Olabo‘ji” effectively conveys socio-moral contradictions within society through symbolic and philosophical expression. The protagonists’ internal emotional states and their adaptation to external conditions contribute to a dynamic and vivid system of characterization. Furthermore, the novel holds a significant place in Uzbek prose as it artistically highlights social and spiritual issues through the lens of literary thinking. This research further illuminates the significance of “Olabo‘ji” in Uzbek literature and affirms its contribution to contemporary literary thought.

KEYWORDS

Olabo‘ji, novel, socio-moral conflicts, character dynamics, literary analysis, Uzbek literature, psychological portrait, plot, philosophical thought, style, character traits, narrative progression, form and content, main idea, thematic scope, fate of characters

ARTICLE HISTORY

Received: 15.05.2026

Accepted: 22.08.2026

¹Professor, PhD in Philology, Namangan State University
<https://orcid.org/0009-0007-9423-6274> | hamidovamukhayyokhon@gmail.com

“Olabo’ji” romanında sosial-mənəvi konfliktlər və xarakter dinamikası

Xamidova Muxəyyoxon Obidovna ¹

XÜLASƏ

Bu məqalədə Şükür Xolmirzəyevin “Olabo’ji” romanı əsərdə təqdim olunan sosial-mənəvi konfliktlər və obrazların inkişaf dinamikası kontekstində təhlil edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi romanda əks olunan mürəkkəb sosial və etik problemləri müəyyənləşdirmək, həmçinin baş qəhrəmanların psixoloji vəziyyətini və transformasiya proseslərini dərinlən təhlil etməkdir. Tədqiqatın metodologiyası əsərin süjet quruluşunun, obrazlararası münasibətlərin və üslubi xüsusiyyətlərin öyrənilməsini əhatə edən keyfiyyət yönümlü ədəbi təhlilə və psixoloji yanaşmaya əsaslanır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, “Olabo’ji” romanı cəmiyyətdəki sosial-mənəvi ziddiyyətləri simvolik və fəlsəfi ifadə vasitəsilə səmərəli şəkildə əks etdirir. Baş qəhrəmanların daxili emosional vəziyyətləri və xarici şəraitə uyğunlaşma prosesləri dinamik və canlı obrazlar sisteminin formalaşmasına xidmət edir. Bundan əlavə, roman sosial və mənəvi problemləri ədəbi düşüncə prizmasından bədii şəkildə işıqlandıraraq özbək nəsrində mühüm yer tutur. Bu tədqiqat “Olabo’ji” romanının özbək ədəbiyyatındakı əhəmiyyətini daha ətraflı şəkildə ortaya qoyur və onun müasir ədəbi düşüncəyə verdiyi töhfəni təsdiqləyir.

AÇAR SÖZLƏR

Olabo’ji, roman, sosial-mənəvi konfliktlər, obrazların inkişaf dinamikası, ədəbi təhlil, özbək ədəbiyyatı, psixoloji portret, süjet, fəlsəfi düşüncə, üslub, obraz xüsusiyyətləri, nəqlin inkişafı, forma və məzmun, əsas ideya, tematik əhatə dairəsi, obrazların taleyi

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 15.05.2026

Qəbul edilib: 22.08.2026

¹Professor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nəmanqan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0007-9423-6274> | hamidovamukhayyokhon@gmail.com

Introduction

Since the 1960s, a generation of writers has made a significant contribution to the development of Uzbek literature, and many of them have continued to create prolifically in the 21st century. Among them, Shukur Xolmirzaev stands out as a particularly distinguished figure. This can clearly be seen in his novel *Olabo'ji*.

Shukur Xolmirzaev's *Olabo'ji* is one of the most profound works in Uzbek literature to explore contemporary social and spiritual issues. Through this novel, the author portrays the conflicts within society, the inner experiences of individuals, and their relationship with the surrounding environment. *Olabo'ji* holds an important place in the artistic and stylistic development of Uzbek prose, reflecting the complex relationship between the individual and society within the framework of artistic thought.

This article analyzes the social and spiritual tensions within the novel, the development of its characters, and the dynamic relationships between them. The content of the article serves to provide a deeper understanding of the societal issues depicted in the work and the subtle aspects of the human psyche.

Methodology

Through the analysis of Shukur Xolmirzaev's novel *Olabo'ji*, this study examines the social and spiritual tensions and the dynamic development of characters based on the artistic text of the work. During the research process, the plot of the novel, the psychological states of the characters, and their interpersonal relationships are thoroughly explored.

The methodology is primarily based on literary-stylistic analysis, which allows for a detailed examination of the author's mastery in using artistic means of expression such as symbols, metaphors, and other stylistic devices. In addition, a psychological approach is employed to investigate the inner experiences of the characters and the process of their transformation.

The study also takes into account the socio-cultural context, analyzing the significance and place of the novel within society. This approach enables a deep and systematic investigation that aligns with the subject matter of the article.

Results and Discussion

Although the national sentiment is an eternal and timeless theme in Shukur Xolmirzaev's works, the central issue in his writings is always built around the mysteries and intricacies of human life. For instance, the writer's novel *Olabo'ji* is also aimed at exploring the human psyche and artistically interpreting its unique nature. Literary scholar Q. Yo'ldoshev, commenting on the novel *Olabo'ji*, noted that "it vividly reflects, through the example of

Ulton's complex fate, how difficult it is for a person with progressive views and behaviors—who is spiritually elevated and has strong faith—to live in society, when such a person becomes a 'pariah' not only in the eyes of strangers but also among their own close ones" (Yo'ldoshev, 2000, s. 3).

The author also attributes symbolic meaning to the novel's title. It seems as if through the protagonist, the tragedy of a person who does not fit into their era, who appears as 'not one of them' in everyone's eyes, and who has been alienated both from family and society, is vividly depicted before us. This is the initial impression, of course. In reality, the writer's purpose is to show the qualities of this "pariah" nature reflected in the character of a nation's individual and the spiritual factors in the social environment that gave rise to it.

The novel *Olabo'ji* is one of the last novels created in Uzbek literature before Uzbekistan's independence; it was written in 1991 and presented to readers in the 1992 issue of the *Sharq yulduzi* journal. The author himself refers to the work as a "novella larger than a novel." When asked why he called it this, he said, "*Olabo'ji* was published last year in the *Sharq yulduzi* journal. I defined its genre as a novella larger than a novel. I did this to deceive myself. If I called it a novel, it seemed the events would become too sprawling and scattered. If I called it a story, I thought I could restrain myself. Nevertheless, it turned out to be 400-500 pages anyway" (Xolmirzayev, 1993, s. 124).

In this novel, Shukur Xolmirzayev portrays life events and conflicts, expressing his own attitude toward them. Through small everyday scenes, he raises large and significant issues. He carefully selects the most delicate aspects and characteristic details of the events and incidents drawn from life, depicting them in depth and thus provides a profound artistic analysis of the relationships between the individual and society, and among people themselves. He vividly portrays human experiences, the conflicts between characters, and moral values in their entirety. As the primary factor ensuring the artistic quality of the work, the author writes about materials that interest him and with which he is well acquainted.

Through the events chosen as objects of depiction, the writer creates his own independent artistic conception of the spirit of the era. Every era has its own problems, conceptions, positions, and appearances. This condition affects not only the individual but also society's activities and determines its direction. It is known that every change in life does not happen without human activity. These changes and creations depend on human effort, worldview, and conception. As academician D. S. Likhachev noted, "An era cannot bypass the human being or create anything by itself. The era becomes an artistic element through humans and their goals. It affects everyone differently because the place of humans in society varies in different eras" (Likhachev, 1983, s. 37). It is impossible to imagine the achievements and shortcomings in this process, political, educational, and moral views without the turmoil, suffering, and spiritual world of the human heart. A human is a general concept. When we speak of a human, we primarily mean the universal, eternal aspects embodied in them. One

of these aspects, and the most important, is thinking. Without changes in human thinking, it is difficult for any social change to occur. Changes in human thought are naturally influenced by the changes in the era and society, and in turn, alongside determining the correct direction of society, reveal the individual's role and status in life and attract humanity's attention. This is reflected in Uzbek novels. Therefore, in these works, it is not events and incidents that lead, but the human being themselves—their thoughts, sufferings, agonies, psyche, and spiritual world—that are central, depicted, and revealed (Karimov, 2010, s. 224).

The novel depicts how the existing socio-political system is being eroded both from within and from outside. It highlights Uzbekistan's occupation by Russia, similar to other allied republics, resulting in its status as a dependent and colonial territory under Russian control. Due to the excessive growth of economic enterprises, a new type of leadership emerged, which became a terrifying symbol of the collapse of the totalitarian regime. The social "Unity Movement" initially aimed to serve the interests of the people, the Uzbek language was granted the status of State language, and struggles for independence and the national awakening movement gained momentum. Under the banner of women's liberation, spiritual degradation prevailed. The author puts forward ideas such as the "National Liberation Movement as a natural process" (Xolmirzayev, 1991, s. 5). These ideas are deeply embedded in the psychology and fate of the characters and the events portrayed in the work. They are so thoroughly woven in that even without the author's explicit references, readers arrive at the same conclusions as the author. The work vividly reveals the horrors of yesterday: the moral and ethical decline of people, ecological degradation, and the powerlessness and indifference of our nation. Importantly, the novel portrays the spiritual deterioration within human consciousness.

In the novel *Olabo'ji*, the artistic means of depiction primarily focus on revealing the straightforward and sincere character of a person who grew up in the mountains and accepted their fate as intertwined with the destiny of nature.

The events in the story take place in one of the villages in the Olatog' district of Surkhandarya. The characters are ordinary people whom we encounter in real life.

Through the interpretation and analysis of the novel's characters—To'qliboy Qo'chqarov, Ulton Sultonov, Bahor, Bo'taboy So'pi, Tarakanov, Maxfirat Egamqulova, Dunyo, Sulton bobo, and others—Shukur Xolmirzayev attempts to find answers to the questions that have long troubled us. In doing so, he examines the behavior and spirit of our contemporaries with whom we lived and continue to live.

In the novel, we encounter various destinies and events from different aspects of our lives. As a result, we feel ourselves participating in the unfolding story as ordinary people. All the characters in the novel—Ulton, Bahor, To'qliboy Qo'chqarov, Bo'taboy So'pi, Sulton bobo, Maxfirat Egamqulova, Dunyo, Ashim, Hurram, Nabilar—come to life before our

eyes as vivid, living individuals. Through these characters, the fate of our national heroes, like Tangriberdi Dodhode, also deeply affects us emotionally.

One of the main protagonists of the novel is Ulton Sultonov, a simple village teacher and a notable writer. The author depicts this character's life full of severe suffering in such a way that the reader naturally feels pity for Ulton and develops hatred towards the society that destroyed the young man and turned him into an "Olabo'ji," as well as towards the leaders who play a major role in that society.

The events and actions in the work are closely connected with the fate of the main character, Ulton Sultonov. Ulton is portrayed as a free-thinking, simple person who loves nature deeply and wholeheartedly, a writer who fights against oppression and environmental degradation. He always desires to live naturally, like nature itself. According to him, every action in life should be natural, selfless, and free from cunning and deceitful tricks.

The author extensively uses psychological analysis in creating the character of Ulton. Not only Ulton, but also other characters are depicted with rich psychological depth, which helped the work gain popularity and appreciation among readers.

Literary scholar Hakimjon Karimov also notes the distinct nature of the novel's characters: "Shukur Xolmirzayev's novel *Olabo'ji* is based on the conflict between the worlds of good and evil. The world of good is represented by Ulton, Ashim (Qoraboy), Hurram, Tursuntosh (Tursunoy), Abduqayum, Dunyo, and Qobillar, while the world of wickedness is embodied in the actions of To'qliboy Qo'chqarov, Bahor, Bo'taboy So'piyev, Tarakanov, and Mahfirat Egamqulov. The novel has a polyphonic nature. It reveals all the negative traits and vices of the totalitarian social system. This condition continues from the very first page of the novel until the end" (Karimov, 2020, s. 78).

The plot of the novel is built around events that take place over a very short period—about one week to ten days—with the background information about the character's recent past provided to explain what kind of person Ulton is. We see that Ulton has given up pursuing a scholarly career focused on ancient history and instead wants to do something useful for the current life of society. However, his artificially limited role at the regional newspaper does not satisfy him. Therefore, he resigns himself to working as an ordinary teacher at the school in his own village, where he once studied. Ulton desires to live freely without being subordinate to anyone, and to live a natural life, like nature itself. Repeating the phrase "I am a free man" frequently, Ulton, through his ascetic lifestyle, uniquely rebels against the life of oppression and servitude in society. However, as the novel progresses, we realize that in a society that is not free, no matter how ascetic a life one leads, a person still cannot fully achieve freedom and liberty.

Through the characters of Ulton and Hurram, Shukur Xolmirzayev creates the image of the progressive intellectuals of that era. The author reveals the idea that "The National Liberation Movement is a natural process" specifically through Ulton and Hurram's characters.

Ulton's realization of the necessity of national independence does not happen spontaneously. This process, Shukur Xolmirzayev, as a realist writer, convincingly shows, took place gradually under the influence of social and historical conditions. The most important aspect of the social conditions that raised Ulton to the stage of understanding the necessity of national freedom was social-economic and ecological decline. The writer reflects many problems that led to this great decline in the novel.

Overall, the artistry of characters in Shukur Xolmirzayev's novels plays a crucial role in revealing the deep and subtle layers of the human psyche. Each character is not merely a collection of outward appearances or actions, but a complex personality enriched with profound psychological and social meaning. The novel's protagonists develop through their relationships, inner experiences, and life trials, which enhances the artistic realism of the work. Moreover, the artistic quality of the characters in the author's novels stands out vividly through their individual traits, the spirit of nationality, and harmony with modernity. This artistry captivates the reader, evoking a deep emotional and intellectual impact. As a result, the artistry of characters in the author's novels holds an important place in the development of Uzbek literature and is valued as a rich source of contemporary artistic thought.

The novel *Olabo'ji* is a work that deeply and profoundly explores social and spiritual contradictions. Through the relationships among the characters and their inner worlds, the conflicts within society, spiritual crises, and processes of change are portrayed realistically. The dynamics of the characters emphasize their psychological transformations, decision-making processes, and development under the influence of the social environment.

These characters are shaped against the backdrop of contradictions, internal struggles, and external social pressures, which enhances the artistic power of the work. As a result, the novel *Olabo'ji* holds an important place in Uzbek literature for addressing social and spiritual issues and depicting the dynamic development of its characters.

"Shukur Kholmizayev did not just write poetry," says literary scholar Qozokboy Yo'ldoshev. "Perhaps he wrote some in his youth, but he was prolific in genres such as short stories, novellas, dramas, and novels, reflecting diverse themes. Through his creative work, the writer vividly and simply showed how the sense of Uzbek identity manifests itself. From the perspective of understanding people, he was a truly great creator. This can be seen in the novel *Olabo'ji*, where the problem of the individual and society is clearly revealed" (Yo'ldoshev, 2020, s. 3).

During the process of reading the work, the reader witnesses the trampling of national identity, the violation of ancient values inherent to our people, and the humiliation of the faith of the nation's individuals. The writer vividly and convincingly depicts how deeply the destruction of mosques, the desecration of pilgrimage sites, and the denunciation of customs such as wedding and funeral prayers as outdated have wounded people's hearts. Additionally,

the trampling of natural monuments, the plundering of underground resources by opportunists, and the ruthless extermination of living beings are among the painful points of the work.

The novel exposes the misdeeds of a group of officials and wealthy women who trample on the national identity. It sheds light on the reasons behind the terrible afflictions that have befallen the nation, including the harmful practice of falsifying historical records. The artistic portrayal of this social reality is entrusted to the character Ulton. He desires the authentic interpretation of our ancestors' history, the study and rehabilitation of the legacy of unjustly repressed creators, and the revelation of the true purposes of the Afghan war.

It appears that Ulton cannot completely free himself from the influence of the regime he lives under. His ascetic lifestyle also indicates that the environment's system has imposed its will on him, like a leaf floating along the current. However, unlike many others, he is intellectually awake and spiritually pure, and it is precisely this purity and clarity that leads him to choose an ascetic way of life. Much like hunters who build a four-legged hut, he begins to live in that modest shelter rather than in his father's newly constructed luxurious mansion. He is not interested in wealth, position, or status at all. He spends most of his time reading books about nature, writing articles and essays on the subject, and reflecting on the relationship between nature and humans, as well as the essence of society and humanity.

At the same time, Ulton has reached a definitive judgment about the regime he lives under. Having given up hope for its reform, he seems to strive to protect his mind and heart from the depressive thoughts about society as much as possible. A clear example of this is his attitude toward Qobil, the janitor: "After returning from Afghanistan as one unit, a twenty-two-year-old young man, still wearing his green uniform with messy hair, took up the broom and started working as a janitor here... Ulton 'cannot stand' to see this young man: it breaks his heart and confuses his mind"(Xolmirzayev, 1992, s. 23).

At this point, it is necessary to especially emphasize Shukur Kholmizayev's skill as a realist writer. The author, by providing just a single detail related to Qobil the janitor, immediately draws attention to the character's attitude toward the Afghan war and the Soviet regime's policy of internationalism based on violence. This war proved extremely costly not only for the Afghan people but also for the children of our own nation. The novel powerfully reveals this reality through the fate of Qobil the janitor and Rasul Bobo's son, whose coffin returned from Afghanistan.

Ulton's attitude toward the regime is especially evident in his statements about internationalism. He points out that there are two kinds of internationalism, and that the one characterized by the suppression of one nation for the benefit of another is typical of the Soviets. He says: "Personally, I consider the main culprit here to be the Soviet government and its national policy." This shows that no matter how much Ulton tries to distance himself from society, he cannot completely disconnect from the pressing problems that increasingly demand resolution. Initially working at the district newspaper, Ulton soon realizes that it is

impossible to write the whole truth there and begins to limit himself to articles about nature conservation. As a simple school teacher, he cannot remain indifferent to the establishment of a military training ground in Oqsuv, the destruction of the mosque, the exploitation of child labor, and the trampling of nature. However, unable to prevent these actions, he puts his hopes in his former teacher, now the secretary of the district party committee, Toqliboy Qo'chqorov. At the same time, Ulton is not so naïve as to trust his former teacher blindly. Throughout the process of reading and analyzing the novel, Ulton's reflections on "a crow cannot poke out another crow's eye" urge him to be cautious in his attitude toward Toqliboy Qo'chqorov.

After Ulton was sent to the madrasa (people called it so because the mental hospital building had once been a madrasa), Ashim received news about him once or twice. On one occasion, when he brought thick clothes for Ulton, the doctor Berdi said, "You don't need to come anymore." Yet one thing puzzled people greatly: a bear-like humanoid creature appeared in Yetimcho'qqi. Its manner of walking was exactly like a bear's — stooping, roaring, and growling as it moved. From time to time, it would come close to the town and sit on top of a cave... Now, when young children misbehave, mothers frighten them with just one phrase: "*Olabo'ji is coming!*" (Xolmirzayev, 2023, s, 604).

During the analysis of the novel *Olaboji*, it was revealed that social and spiritual conflicts are artistically expressed in a deep and subtle manner. Through the characters of the novel, complex social changes in society, moral choices of individuals, and their inner psychological struggles are reflected. The inner experiences of the protagonists and their attitudes towards external circumstances enrich the philosophical meaning of the work.

Shukur Xolmirzayev skillfully used symbolic images and metaphors in the novel, which ensures the dynamism of the plot and characters. For example, the changes in the characters are closely connected with the contradictions in their social status and personal lives, making these characters more vivid and believable.

As emphasized above, the novel *Olaboji* not only highlights personal but also societal problems, opening new directions for the artistic analysis of social and spiritual conflicts in Uzbek literature. At the same time, the work holds an important place within the framework of modern Uzbek prose's philosophical and psychological reflection.

Overall, research findings show that the novel *Olaboji* deeply reveals contemporary social and spiritual issues from an artistic perspective and, through the dynamic development of its characters and symbolic expressions, leaves a strong impression on the reader.

Conclusion

This article has analyzed the social and spiritual conflicts as well as the character dynamics in Shukur Xolmirzayev's novel "*Olabo'ji*." The research findings demonstrate that the author reveals the complex social and moral issues of society in a deep and artistic manner through literary means. The inner experiences of the characters and their interpersonal relationships reflect the real challenges of contemporary Uzbek society.

"*Olabo'ji*" is a unique work in Uzbek prose that artistically expresses themes such as humanity, moral choice, and social conflict at a high level. The author's use of symbolic and metaphorical language, along with the dynamic development of characters, adds philosophical depth and artistic strength to the novel.

As a result, "*Olabo'ji*" serves as an important source for studying socio-spiritual issues in modern Uzbek literature and reveals new dimensions of literary thinking. This research contributes to a deeper understanding of the artistic and stylistic features of the work and its relevance within the context of societal life.

References

1. Daniyarova, S. (2012). *The national spirit and hero problem in Uzbek novels of the independence period* (Doctoral dissertation). Tashkent.
2. Hamidova, M. (2020). *The problem of the national hero in contemporary Uzbek literature (on the example of Shukur Kholmirzayev's works)* [Monograph]. Tashkent: Navro'z.
3. Hamidova, M. O. (2020). Shukur Kholmirzayev's skills of creating portrait. *International Journal of Applied Research*, 6(5), 448–450.
4. Haqqulov, S. (2015). *Social problems in Uzbek literature*. Tashkent: Sharq.
5. Islomov, B. (2018). Symbolic images in prose and their meaning. *Literature and Art*, 3(12), 45–52.
6. Karimov, H. (2010). *Literature of the Independence period*. Tashkent: Yangi Nashr Publishing House.
7. Karimova, N. (2020). Artistic and stylistic uniqueness of Shukur Xolmirzayev. *Uzbek Language and Literature*, 5(8), 78–85.
8. Karimov, H. (n.d.). Features and principles of contemporary prose. *Sharq Yulduzi*. Retrieved from <http://sharqyulduzi.uz/?p=519>
9. Likhachev, D. S. (1983). *Textology: Based on materials of Russian literature from the 10th to 15th centuries*. Leningrad, p. 37.
10. Normatov, U. (1993). Hopeful principles. *Sharq Yulduzi*, (10), 187.
11. Qo'shjonov, M. (1983). *Selected works* (Vol. 2). Adabiyot va San'at.
12. Rahimov, T. (2017). *Philosophical ideas in contemporary Uzbek prose*. Fan va Ta'lim.

13. Toshboyev, O. (2018). *Eternal contemporary: Episodes from the life and creative activity of Shukur Kholmirzayev*. G'afur G'ulom Publishing House.
14. Xolmirzayev, Sh. (2023). *Olabo'ji: Novel*. Ziyo Nashr.
15. Xolmirzayev, Sh., & Yunus, T. (1903). The joy of discovering a human. *Sharq Yulduzi*, 9(124).
16. Xolmirzayev, Sh. (1991). A writer must be a personality. *Uzbek Literature and Art*, (1).
17. Xolmirzayev, Sh. (1992). Olabo'ji. *Sharq Yulduzi*, (1), 23.
18. Yo'ldoshev, Q. (2020). Portraits of the soul. *Uzbekistan Ovozi*.
19. Sharafiddinov, O. (1985). *In search of beauty*. Adabiyot va San'at.
20. Shaxobov, K. B. (2019). *Artistic interpretation of the transitional period in contemporary Uzbek prose (based on the works of Shukur Kholmirzayev)* (Doctoral dissertation). Fergana.

Azərbaycan dilinin bədii üslubunda bəzi bəzək əşya adlarının etnoqrafik təhlili

Səbinə Vəliyeva ¹

XÜLASƏ

Türkologiyada və Azərbaycan dilçiliyində geyim və zərgərlik lüğətinin tədqiqi tarixi dilçiliyin həll olunmamış problemlərindən hesab olunur. Mövcud tədqiqatlarda, dilçiliyə aid bəzi əsərlərdə bunlar haqqında yalnız qısa məlumat verilir. Hazırda bu tematik lüğət qrupu müxtəlif sahələrin elm adamlarının tədqiqat obyektidir. Türk mədəniyyətinin, etnoqrafiyasının və dilinin öyrənilməsi ilə bağlı mənbələrə və elmi ədəbiyyata nəzər saldıqda “Geyim və zərgərlik” tematik qrupuna daxil olan leksemlər türk dillərinin lüğət tərkibində mühüm yer tutduğu anlaşılır. Aparılan təhlillərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, əksər türk dillərində lüğətin bu qolu məişət lüğəti çərçivəsində tədqiq edilmişdir. Hazırda bəzi türk dillərində geyim və zinət əşyalarının lüğəti ilə bağlı monoqrafik tədqiqatlar aparılır.

AÇAR SÖZLƏR

Azərbaycan dili, bədii üslub, bəzək əşyaları, sırğa, qadın bəzək əşyaları

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 09.05.2026

Qəbul edilib: 14.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0007-3197-0754> | nasibali2011@mail.ru

Ethnographic analysis of names of decorative items in the artistic style of the Azerbaijani language

Sabina Valiyeva¹

ABSTRACT

The study of clothing and jewelry vocabulary in Turkology is considered one of the unsolved problems of historical linguistics. In existing studies, the emphasis is placed only on linguistic works, but it has also been established that this thematic vocabulary group is the object of research by scholars from various fields of science. A review of sources and scientific literature related to the study of the culture, ethnography and language of the Turks allows us to confirm that the lexemes included in the thematic group “Clothing and jewelry” occupy an important place in the vocabulary of the Turkic languages. Based on the analyses conducted, it can be concluded that in most Turkic languages, this branch of vocabulary has been studied within the framework of everyday vocabulary; Today, monographic studies are being conducted on the vocabulary of clothing and jewelry in some Turkic languages.

KEYWORDS

Azerbaijani language, art style, jewelry, earrings, women's jewelry

ARTICLE HISTORY

Received: 09.05.2026

Accepted: 14.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Baku State University, Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0007-3197-0754> | nasibali2011@mail.ru

Giriş

“Azərbaycan dilinin bədii üslubunda bəzək əşyası adlarının etnoqrafik təhlili” mövzusu həm dilçilik, həm də etnoqrafiya baxımından zəngin tədqiqat imkanları yaradır. Bəzək əşyaları obrazların xarakterik xüsusiyyətlərini, sosial statuslarını və bəzən də emosional hallarını ifadə edən simvolik element kimi çıxış edir.

Azərbaycan dilində geyim və bəzək əşyalarının adlarını ifadə edən leksemələr dilin lüğət tərkibinin geniş hissəsini təşkil etməklə yanaşı, zəruri olan həyatı anlayışları da ifadə edir. Azərbaycan dili lüğətinin bu sahəsinin öyrənilməsi müəyyən dərəcədə xalqın maddi mədəniyyəti, indiki və tarixi keçmişi ilə tanış olmağa şərait yaradır. Ayınlar, bayramlar, əyləncələr və adət-ənənələr hər bir geyimləri, bəzəkləri ilə sıx bağlıdır. Xalqımız hər hansı tarixi şəraitdən asılı olmayaraq, digər xalqlarla müqayisədə mədəniyyətini, şifahi poeziyasının müxtəlif janrlarını, musiqi və dekorativ-tətbiqi sənətini qoruyub saxlamağa nail olmuşdur. Belə tədbirlər zamanı müxtəlif parlaq elementlərlə yanaşı, kilimlərdən, zinət əşyalarından və zərif geyimlərdən də geniş istifadə olunurdu. Bayram iştirakçıları parlaq geyimlərlə, gözəl zinət əşyalarla bəzənməyə çalışırdılar. Bədii üslubun dilində xalqımıza məxsus olan milli geyimlər və bəzək-zinət əşyaları mühüm yer tutur. Məqalədə XX əsrin 50–60-cı illər ədəbiyyatının bədii dildə işlənmiş geyim və zinət əşyaları ilə bağlı ən çox istifadə olunan adları müəyyən etməyə cəhd göstərmişik.

Çoxsaylı mərasimlər arasında xalqımızın toy və toylarla bağlı olan adət-ənənələr xüsusi seçilir, dilimizin lüğət tərkibinin bu sahəsi bədii üslubda aydın şəkildə ifadə olunur. Təhlil göstərir ki, mərasimlərdə, əyləncələrdə, müxtəlif oyunlarda çoxlu sayda üst geyim, papaq, ayaqqabı və bəzək əşyalarını ifadə edən adlar mövcuddur. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin bədii üslubunda işlənən bəzi bəzək əşyalarının leksik-semantik xüsusiyyətləri və bu adların xalqın etnik-mədəni kimliyindəki yeri etnoqrafik aspektdən təhlil edilir. Mövzu həm dilçilik, həm də etnoqrafiya sahəsində tədqiqatlar üçün aktualdır. Dilimizdə işlənən bəzək əşyaları xalqımızın tarixi yaddaşını, estetik dəyərlərini və dünyagörüşünü özündə əks etdirib qoruyan vacib elementlərdəndir. Bu vahidlər əsərin koloritini artırmaqla yanaşı, mədəni irsimizin daha dərinədən öyrənilməsinə şərait yaradır. Bu tədqiqat Azərbaycan dilinin bədii üslubunda az araşdırılan bir mövzuya həsr olunduğu üçün aktualdır. Məqalədə ilk dəfə olaraq XX əsr 50–60-cı illər Azərbaycan dilinin bədii üslubunda işlənən bəzək əşyası adlarının etnoqrafik təhlilinə yer verilmişdir. Bu adların obrazlı şəkildə istifadəsi xalqın mədəniyyət və məişətini dil vasitəsi ilə əks etdirir, eyni zamanda dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni yeni rəqəsdən araşdırmağa şərait yaradır.

Məqalədə əsas məqsəd bəzək əşyalarının adlarının bədii üslubda işlənmə xüsusiyyətlərini və onların etnoqrafik köklərini araşdırmaqla dil və mədəniyyət əlaqəsindəki rolunu müəyyənləşdirməkdir.

Metodlar

“Azərbaycan dilinin bədii üslubunda bəzi bəzək əşya adlarının etnoqrafik təhlili” mövzusunda tədqiqat apararkən əsasən leksik-semantik, etnoqrafik, müqayisəli-tarixi yanaşma və struktur-semantik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Leksik-semantik təhlil vasitəsilə bu adların mənşəyi və semantik xüsusiyyətləri, etnoqrafik metod ilə bəzək əşyalarının cəmiyyətdəki funksiyası, məsələn, onların sosial status və adət-ənənələrdəki rolu araşdırılmışdır. Müqayisəli-tarixi yanaşma ilə müxtəlif dövrlərdə bu adların inkişaf tarixini və necə dəyişdiyini öyrənmək mümkün olmuşdur. Struktur-semantik təhlil isə bəzək əşya adlarının morfoloji və semantik quruluşlarını açıq şəkildə müəyyən etməyə imkan yaratmışdır. Bu yanaşmaların kombinasiyası tədqiqatın zənginliyini artıraraq orijinal nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Nəticələr

Azərbaycan dilinin bədii üslubunda işlənən bəzi bəzək əşya adlarının lüğət tərkibindəki yerini və semantik xüsusiyyətlərini öyrənmək, dilin inkişafını və mədəniyyətin təşəkkülünü anlamaq ən vacib məsələlərdən biri kimi dəyərləndirilir. Bu adların etnoqrafik məzmunu, sosial funksiyaları, mənaları açıqlanaraq dilimizdəki bəzək əşyası leksikasının həm linqvistik, həm də etnokulturoloji dəyəri ortaya qoyulur. Aparılan araşdırma göstərir ki, bəzək əşya adlarının təhlili həm dilə, həm də mədəniyyətə aid olan tərəfləri birləşdirir. Tədqiqatın sonunda belə nəticəyə gəlmək olar ki, bəzək əşya adları yalnız dilin zənginliyini deyil, həm də xalqın dünyagörüşünü, həyat tərzini, mədəniyyətini özündə əks etdirir.

Müzakirə

Məlumdur ki, qədim zamanlardan xalqa məxsus olan bayram və onunla bağlı olan adət-ənənələr xalqın təsərrüfat həyatının müəyyən məqamları və cəmiyyətin maddi şəraiti ilə birbaşa əlaqəli olmuşdur (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007). Bayram keçirilən məkanlar ənənəvi olaraq əvvəlcədən müxtəlif şəkildə toxunmuş süfrələr, kilimlər, xalçalarla bəzədilər, tədbir iştirakçıları mütləq bayram libasında olar, xüsusilə qadınlar və gənc qızlar bu gün üçün özəl olaraq müxtəlif zinət əşyaları taxardılar.

Azərbaycan xalqının toy adət-ənənələrində geyim və zinət əşyalarının lüğəti sözlərin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Toy mərasimlərində icra olunan adət-ənənələr məcburi bir sistem olaraq, davranış və etiket normaları, geyim, təcrübə və ənənələr toplusudur. Geyim mərasimin məcburi komponentlərindən biri hesab edilir və hər qadın özünəməxsus geyimlə fərqlənir.

Cəmiyyətin inkişafı nöqteyi-nəzərindən zəruri, düzgün, mənəvi, fiziki və əxlaqi keyfiyyətləri nəsildən-nəsilə ötürmək vacibdir. Adət-ənənələrdə, əyləncələrdə, oyunlarda və

s. geyim və zinət əşyalarının adları mühüm yer tutur. Azərbaycan xalqının dilçilik, etnolinqvistika, etnoqrafiya və mədəniyyətşünaslıq elminin inkişafında geyim, papaq, ayaqqabı lüğətinin özünəməxsus rolu var. Azərbaycan xalqına məxsus olan qadın zərgərlik məmulatları etnoqrafik və tarixi baxımdan geniş şəkildə öyrənilmiş, lakin Azərbaycan dilində bu əşyaların adları xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir.

A. İ. Qoqolevin “Yakutlar: etnogenez problemi və mədəniyyətin formalaşması” monoqrafiyasında türk xalqlarının ornamentlərinin müqayisəli təhlilinə cəhd edilmişdir (Qoqolev, 1993). Əsərdə türk xalqlarının qadın zinət əşyalarının bəzi adları verilmişdir. A. A. Savvinov yakut qadın zərgərlik sənətinin öyrənilməsinə mühüm töhfə vermişdir. O, ənənəvi zərgərlik məmulatlarının bəzi adlarını (sırğa, üzük, bilərzik, kəməv və s.) bulyatların, qazaxların, qırğızların, monqolların, tuvanların, türkmənlərin, tatarların, özbəklərin, xakasların və altayların oxşar terminləri ilə müqayisəli şəkildə vermişdir (Savvinov, 2001).

Məqalədə “sırğa” leksik-semantik sahəsi təhlil edilmiş və sahə daxilində leksik-semantik qruplar müəyyənləşdirilmişdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsinə nail olmağa çalışılmışdır:

1. “sırğalar” termini ilə bağlı leksik vahidləri müəyyən etmək;
2. yuxarıdakı sahə daxilində leksik-semantik qrupları müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən əsas cəhət Azərbaycan dilində qadın bəzək əşyalarına dair kifayət qədər məlumatın olmamasıdır.

Bu tədqiqat üçün aşağıdakı üsullar tətbiq edilmişdir: “Sırğa” termini ilə bağlı leksik vahidləri müəyyən etmək üçün lüğət materialının seçilməsi üsulundan istifadə olunacaq.

Məqalədə XX əsrin 50–60-cı illəri Azərbaycan dilinin bədii üslubunun materialları əsasında Azərbaycan qadın zərgərlik məmulatlarının lüğət tərkibinə, xüsusən də “sırğa” leksik-semantik qruplarına daxil olan leksik vahidlərə nəzər salınmışdır.

Azərbaycan dilinə məxsus olan lüğətlərdə “altun küpə”, “tana”, “güşvarə” termini kifayət qədər geniş şəkildə açıqlanmışdır (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007).

Digər türk dillərində: çuv. sürüy “üzük”, çuv. şərə, şərə “üzük”, Tat. cözök, tur., çaqat. yüzük - eyni; Həmçinin çaqat. isirya, usurya “qulaq asqıları”, türkm., karaim., kıpç., karaç., balk., tat., qazax., qırğız., oirat., tel., leb., şor., kuer. syrya “sırğa” şəklində olan söz “qulaqlara taxılan zinət əşyasıdır”, bu məqsədlə qulaqda xüsusi dəliklər açılır.

Fasmerin və Şanskinin etimoloji lüğətində sırğa sözünün mənşəyi aşağıdakı kimi qeyd olunur:

1. “Qədim rus dilinə türk dilindən syrya “sırğa” < “üzük” daxil olub, sözün əsl mənasında –“üzük şəklində qulaq asqıları” kimi verilmişdir (<https://lexicography.online/etymology/shansky>).

2. Bir çox türkoq alim “sırğa” sözünün “asmaq” feilindən əmələ gəldiyini və sözün ilkin formasının *asırğa* olduğunu düşünür. Çaqtay dilində “astıq” – hörüklərdən və

pullardan düzəldilmiş qadın bəzəyi; Azərbaycan türkcəsində “*astığ*” – qadın sırğası, Türkiyə türkcəsində “*asım takım*” – qadınların taxdığı süs əşyası (<https://lexicography.online/etymology/shansky>).

Maraqlıdır ki, Xakas dilinin koybal və kaçın dialektlərində “*ak sırğa*” ifadəsi “sirkə” (bit yumurtası) anlamına gəlir. Qazax dilində “*sirkiremek*” – çisəmək (yağış yağmaq); Çuvaş dilində “*şarkalanmak*” – damla-damla tökülmək (şeh mənasında). Tatar, başqırd, çuvaş dillərində “sirkə” həm də “çiçək tozu” deməkdir.

Sırğalar sözün əsl mənasında – üzük şəklində qulaq asmaları olub, türk mənşəli “syrqa”, “yzyrqa”, “isarqa”, “isırqa” sözlərindəndir. Lüğət vahidi “sırğa” bu növ zərgərlik üçün ümumiləşdirici nüvə sözü hesab edilir.

Azərbaycan “sırğa”ları ayrı-ayrı leksik vahidləri bildirən, aşağıdakı leksik-semantik qrupları təşkil edən müxtəlif forma və növləri ilə seçilir. Tədqiqat nəticəsində XX əsrin 50–60-cı illər bədii əsərlərinin dilində “sırğa” termininə aid olan 2 leksik vahid üzərində dayanacağıq. Bundan əlavə, müəyyən edilən faktlarının leksik-semantik təhlili aparılmış, tədqiq olunan terminin dörd leksik-semantik qrupu müəyyənləşdirilmişdir:

I qrup istehsal materiallarının daxil olduğu leksik vahidlərdən ibarətdir.

II qrupa bu növ bəzək formasını əks etdirən leksik vahidlər daxildir.

III qrupa daxil olan bu növ bəzək əşyaları təkcə real obyekt deyil, həm də emosional və estetik təsirin vasitəsi kimi işlənir.

IV cəhətdən isə bu vahidlərin frazeologizmlərdə istifadəsidir. Məsələn: “sırğaya çevirmək”, “üzüyün qaşı kimi” şəklində deyimlər.

Asırğası altunnan
Keçir dərə altından,
Üzüyümün qaşı var,
Yığvalımın yaşı var.

Birinci misradakı “asırğa” sözü “sırğa” mənasındadır. Mənbələrdə də, göstərilir ki, bu gün qadınların qulaqlarından asılan bəzək əşyası vaxtı ilə “asırğa” adlanmış, sonradan “a” səsi düşərək “sırğa” fonetik formasında işlənmişdir (Akimov, 2015).

ADİL-də sırğa “qadınların qulaqlarına taxdıqları qızıl, gümüş və s. məmulatdan hazırlanmış müxtəlif formalı bəzək; tana, brilyant sırğa, yaqut sırğa” kimi izah edilmişdir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006).

XX əsr 50–60-cı illər bədii dil nümunələrində “sırğa” termininə rast gəlinir:

– *Ərknaz heç kəsin ağlına gəlməyən sırğalar, klonlar, qolbaqlar, bilərziklər, boyunbağılar, sancaqlar sifariş elərdi* (M. Hüseyn).

Naznaz şəhərdə çox qalmadı, üzüyü, boyunbağını, sırğanı alıb qayıtdı (M. İbrahimov).

Deyir Qəhrəmanov arvadına bir ciüt sırğa alıb (R. Rza).

Azərbaycan dilində zərgərlik əşyası “sırğa” termininə *tana*, *küpə* sözləri də sinonim kimi istifadə edilir. Bu terminlərdən “sırğa” daha çox işləkdir.

Tana – Azərbaycan dilinin Qazax – Gəncə şivələrində “sırğa” mənasında işlənir.

Əridib qəlbində qızıl eşqini
Könül qulağınçın yaparkən tana.
Şair yeni-yeni sözlər bulacaq,
Kainat olduqca, şeir olacaq
(M. Müşfiq).

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında “sırğa” mənasında üç söz qeydə alınmışdır: “Guşumda sırğadı, sinəmdə dağdı”, “Guşunda güşvarə, qızıl tanası”.

Güş – (*quş*) “qulaq” mənasındadır, “Cüşvarə” qulağa taxılan bəzək əşyasının adıdır (“sırğa”).

Qulaq zinət əşyaları Azərbaycanda zaman-zaman “altın küpə”, “tana”, “güşvarə”, “sırğa” və başqa adlarla tanınmış, çox geniş çeşiddə hazırlanmışdır. “Darağı”, “səbəti”, “gilasi”, “lolu”, “kufə”, “minarə”, “piyalizənn”, “buta”, “badamı”, “heydəri”, “aypara”, “yarpaq”, “qozalı”, “fındığı”, “piyalə”, “pərəkli”, “qırxdüymə”, “satıl”, “üçdüymə”, “zanqaguş”, “ətəkli”, “şarlı” və s. sırğa növləri uzun zaman Azərbaycan qadınlarının istifadə etdiyi bəzək əşyası arasında üstün yer tutmuşdur.

Sırğalar heç vaxt dəbdən düşməyən zinət əşyası olmuş, müxtəlif dövrlərdə onlardan şəhərli amulet, utancverici nişan, fərqlənmə nişanı və ya ən sevimli zinət əşyası kimi istifadə edilmişdir. Qulaqların bəzədilməsi ibtidai dövrlərdə adət olmuş, uzun əsrlərdən sonra bu bəzəklər nəcib metallar və qiymətli daşlarla əvəz olunmuşdur.

Assuriyada və Misir krallığında sırğalardan yuxarı təbəqənin– kahinlərin və məmurların rifah səviyyəsini simvolizə atributu olaraq istifadə edirmişlər. Şərq sivilizasiyalarında – Hindistan və Çində isə qızıl, gümüş, yaqut, safir, zümrüd daşlı sırğalar yüksək qiymətləndirilmiş. Şərq zərgərləri hər cür forma və naxışlarla sırğalara gözəllik qatırdılar.

Qədim Misirdə sırğaları zənginliyin simvolu kimi yalnız cəmiyyətdə yüksək mövqe tutanlar taxa bilərdilər. Qulağında zinət əşyası olanlar üçün xüsusi imtiyazlar var idi. Bu günə qədər fironların və kahinlərin məzarlarında qiymətli daşlarla çoxlu qızıl zinət əşyalarına rast gəlinir.

Orta əsrlərdə Avropada sırğa taxmaq kilsə tərəfindən qadağan olunmuşdu, çünki Allahın verdiyi bədəni dəyişdirmək, qulaqları deşmək günah sayılırmış. Katolik kilsəsi zinət əşyalarını şeytani vəsvəə, qulaq deşilməsini isə böyük günah hesab edərək qınayırmışlar. Kilsə iyerarxları hesab edirmişlər ki, insanın bədənini dəyişmək Allahın iradəsinə zidd getmək deməkdir, çünki insan “Allahın surətində” yaradılmışdır. Sırğalar oğruların, quldurların və qaraçıların istifadə etdiyi əşyalar imiş. Piratlar üçün sırğa müvəffəqiyyətlə ələ

keçirilmiş xəzinə və ya gəmini simvolizə edirmiş. Qaraçı uşaqları gənc yaşlarından sırğadan talisman kimi istifadə edirmişlər. Oğrular arasında deşilmiş qulaq sosial normalara hörmətsizlik demək idi. Uzun səyahətlərə çıxan tacirlər və dənizçilər qiymətli metallardan hazırlanmış sırğa taxırmış ki, ölüm halında insanlar onları sırğa müqabilində xristian qanunlarına görə dəfn etsinlər.

Qədim Romada isə qulaqda sırğanın mənası tamamilə fərqli idi. Bu, qulları azad insanlardan asanlıqla fərqləndirmək məqsədi ilə istifadə edilən işarə imiş. Əvvəllər Qədim Yunanıstanda sırğaları dolanısq üçün öz bədənlərini satanlar taxırdılar. Yalnız Roma və Yunanıstanda uzun müddət keçdikdən sonra həm qadınlar, həm də kişilər qulaqlarında bahalı daşlar olan zinət əşyaları taxmağa başlamış, lakin onların mənşəyinin biabırçı tarixi əbədi olaraq yaddaşlarında həkk olunmuşdur.

“Sırğa” sözü rus dilinə türkcədən daxil olmuş və hərfi mənada “üzük” kimi tərcümə olunmuşdur. Bu addan belə qənaətə gəlmək olar ki, ilk sırğalar yalnız üzüklər şəklində hazırlanmışdır. Əvvəlcə sırğalar qadınların deyil, kişilərin zərgərlik əşyaları kimi ortaya çıxmışdır. Onların ilk qeydləri 7 min ildən çox əvvələ aiddir.

Rusiyada oğlanlar sırğanı yalnız bir qulağında – solda, xəstəliklərə qarşı talisman kimi istifadə edirmişlər.

Misdən və ağacdan hazırlanmış sırğaları isə, adətən, kəndlilər taxırmışlar. Tacirlər daha incə zinət əşyalarından – gümüş sırğalardan istifadə edirmişlər. Knyazlıq ailəsinin üzvləri isə zümrüd və yaqutlarla bəzədilmiş sırğalar ilə seçilmişlər. Qədim Rusiyada isə həm kişilər, həm də qadınlar hər zaman sırğadan istifadə edirmişlər.

XIV–XVII əsrin əvvəllərində sırğalar yenidən dəbdən düşdü. Adi insanlardan fərqli olaraq tacirlər, boyarlar, hərbcilər və şəhər əhalisi qulaqlarını deşməkdən imtina etdilər.

19-cu əsr zadəganlar dövrü olaraq möhtəşəm paltarları, incə naharları və zinət əşyaları ilə fərqlənirdi. Sırğalar sadəcə bəzək deyil, ailənin müəyyən təbəqəyə mənsub olmasının göstəricisi hesab olunurdu. Varlılar qızıl və gümüşdən, kasıblar isə misdən və ya sadəcə taxtadan sırğalar taxırdılar.

Sırğaların özünəməxsus simvolizmləri var imiş. Belə ki, kazak ailələrində sol qulağında sırğa olan tənha ananın yeganə oğlu, sağda – ailənin yeganə təminatçısı, hər ikisində – ailənin sonuncu oğlu, ailənin davamçısı və təminatçısı mənasını ifadə edirmiş. Ataman kazak ailəsini qorumaq üçün belə insanların qayğısına qalır, onları riskə atmamağa çalışmış.

XX əsrin birinci yarısında kişilər üçün sırğa taxmaq adət olmasa da, əsrin sonunda bu, dəb olaraq yenidən qayıtmışdı.

Nəticə

Bəzək əşyalarının adları Azərbaycan bədii dilində təkcə maddi mədəniyyət nümunəsi olaraq deyil, eyni zamanda tarixi yaddaş və mədəni kimlik daşıyıcısı kimi çıxış edir. Onların işlənmə formaları həm etnoqrafik gerçəkliyi, həm də bədii təsvir estetikasını bir vəhdətdə təqdim edir. Bu tip tədqiqatlar Azərbaycan dilinin mədəni yükünü, obrazlılıq imkanlarını və xalqın həyat tərzilə əlaqəsini daha dərinlən anlamağa imkan yaradır. Eyni zamanda bu mövzu milli mədəniyyətin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006).
2. *Azərbaycan etnoqrafiyası*. (2007.)
3. Əhmədov, B. (2015). *Etimologiya lüğəti*.
4. Акимов, А. (2015.) *Якутские термины традиционных женских ювелирных украшений*.
5. Габидуллина, А., Абдуллина, Г. (2016). *Этнолингвистическое значение лексики одежды и украшений*.
6. Герасимова, Ю., Кирилова, О. (2018). *Гендер и аспекты идентичности в в костюме различных эпох и народов*.
7. Гоголев, А. (1993). *Якуты (проблемы этногенеза и формирования культуры)*
8. Саввинов, А. (2001). *Традиционные металлические украшения якутов XIX – начала XX века*.
9. <https://lexicography.online/etymology/shansky>
10. <https://sozluk.gov.tr/>

Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin məqsədi və vəzifələri: Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dili ixtisasının təşkili və tədrisi üzrə nümunəvi tədqiqat

*Aqşin Əliyev*¹

XÜLASƏ

Məqalədə “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” anlayışı məzmun cəhətdən araşdırılır, elmi dövrüyyəyə daxil edilərək və indiyədək istifadə olunmuş əlaqəli anlayışlarla müqayisə olunur. Tədqiqat çərçivəsində Azərbaycan dilinin xaricdə tədrisinin üç əsas formatı təhlil olunur, bu sahənin nəzəri və praktik problemləri araşdırılır. Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin səmərəli təşkili üçün fərqli metodoloji yanaşmaların tətbiqinin, dərslük və lüğətlərin məqsədyönlü hazırlanmasının əhəmiyyəti əsaslandırılır. Məqalədə rəqəmsallaşma şəraitində Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir, bu istiqamətdə həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlər müəyyənləşdirilir. Dünya təcrübəsi əsasında dil tədrisinin xaricdə mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkili məsələləri, müəllim hazırlığının rolu və “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” üzrə müvafiq ixtisasların yaradılmasının zəruriliyi nəzərdən keçirilir. Bununla yanaşı, Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dilinin ixtisas səviyyəsində tədrisi təcrübəsi təqdim edilir və əldə olunmuş nəticələr ümumiləşdirilir.

AÇAR SÖZLƏR

Azərbaycan dili, xarici dil, beynəlxalq tədris, Pekin Xarici Dillər Universiteti

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 17.05.2026

Qəbul edilib: 24.08.2026

¹Çin filologiyası üzrə fəlsəfə doktoru, Pekin Xarici Dillər Universiteti. Çin
<https://orcid.org/0009-0008-8791-5321> | agshinaliyev@bfsu.edu.cn

Objectives and Tasks of International Azerbaijani Language Teaching: The Case Study of Organization and Teaching the Azerbaijani Language Degree Program at Beijing Foreign Studies University

Agshin Aliyev¹

ABSTRACT

This article introduces the concept of International Azerbaijani Language Teaching into academic discourse, defines its scope and content, and distinguishes it from related terms that have been used previously. Within the framework of the study, three principal models of teaching the Azerbaijani language abroad are analyzed, and the theoretical and practical challenges associated with this field are examined. Furthermore, the study substantiates the importance of employing diverse methodological approaches, as well as the targeted development of textbooks and dictionaries, for the effective organization of international Azerbaijani language teaching. The article also evaluates the current state of international Azerbaijani language teaching in the context of digitalization and identifies the measures necessary for its further development. Drawing upon international experience, it discusses the significance of the centralized organization of language teaching abroad, the crucial role of teacher training and talent development, and the necessity of establishing a specialized major dedicated to International Azerbaijani Language Teaching. In addition, the article presents the experience of teaching Azerbaijani as a degree program at Beijing Foreign Studies University and summarizes the outcomes and achievements attained in this regard.

KEYWORDS

Azerbaijani language, foreign language, international education, Beijing Foreign Studies University

ARTICLE HISTORY

Received: 17.05.2026

Accepted: 24.08.2026

¹PhD in Chinese Philology, Beijing Foreign Studies University, China
<https://orcid.org/0009-0008-8791-5321> | agshinaliyev@bfsu.edu.cn

Giriş

Dil insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olduğu kimi sivilizasiyalararası dialoqda da mühüm rol oynamaq gücündədir. “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” termini məqalə müəllifi tərəfindən 2021-ci ildə adıgedən mövzuda silsilə mühazirələr zamanı istifadə olunmuşdur. Məqalədə bu terminin tərfi, eləcə də müasir dövrdə Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin məqsəd və vəzifələri, bu vəzifələri həyata keçirmək üçün institusional və akademik mühitin meyarları analiz olunmuşdur.

Dövri və akademik mətbuatda tez-tez “əcnəbilərə Azərbaycan dilinin tədrisi” termininə rast gəlinir. Bu sahə ilə bağlı çoxsaylı dərslik və dərs vəsaitləri də nəşr edilir. Buna baxmayaraq, hesab edirik ki, bu termin daha məhdud çərçivəni əhatə edir və iki mühüm səbəbə görə onun “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” termini ilə əvəz olunması daha məqsədəuyğundur. İlk növbədə, Azərbaycan dili həm ölkə daxilində, həm də xaricdə yalnız əcnəbilərə deyil, eyni zamanda etnik mənsubiyyət etibarilə azərbaycanlı olan xarici ölkə vətəndaşlarına da tədris olunur. Belə şəxslər etnik baxımdan azərbaycanlı olsalar da, xarici ölkələrdə doğulub böyüdükləri, təhsil aldıkları və yerli dil mühitində formalaşdıqları üçün Azərbaycan dilini ya ümumiyyətlə bilmir, ya da çox aşağı səviyyədə mənimsəyirlər. Bu baxımdan, həmin şəxslər haqqında “əcnəbi” terminin işlədilməsi həm elmi, həm də etik baxımdan uyğun hesab edilmir. İkincisi, “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” termini daha geniş məzmun və əhatə dairəsinə malik olmaqla yanaşı, akademik ciddiliyətini də qoruyub saxlayır. Bu termin tədris prosesinin məqsəd və mahiyyətini daha aydın şəkildə ifadə edir, eyni zamanda beynəlxalq elmi və pedaqoji diskursda istifadə baxımından daha uyğun və funksional rola malikdir.

Beləliklə Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi dedikdə, bu fənnin ana dili Azərbaycan dili olmayan şəxslərə xarici və ya ikinci dil kimi sistemli şəkildə öyrədilməsi, eləcə də bu prosesin nəzəri, metodoloji, institusional və praktik əsaslarının tədqiqi nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan dilini öyrənən qeyri-Azərbaycan vətəndaşlarını iki qrupa ayırmaq olar: əcnəbilər və etnik mənsubiyyəti azərbaycanlı olan xarici ölkə vətəndaşları. Hər iki qrupa daxil olan şəxslərə Azərbaycan dilinin tədrisi məhz “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi metodları” vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Beləliklə, məqalədə aşağıdakı suallara cavab verməyə çalışacağıq.

- Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin metodları ilə ölkəmizin şagird və tələbələrinə tətbiq olunan yanaşma və metodlar arasında hansı fərqlər var?
- Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin əsas məqsəd və vəzifələri hansılardır?
- Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dilinin ixtisas səviyyəsində tədrisi necə təşkil olunmuşdur?
- Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin gələcək perspektivləri və inkişafı necə görünür?

Metodlar

Tədqiqatın həyata keçirilməsi prosesində müqayisəli təhlil, eləcə də müəllifin uzunmüddətli pedaqoji və təşkilati fəaliyyətindən irəli gələn praktik təcrübə metodlarından istifadə edilmişdir. Araşdırma çərçivəsində müxtəlif ölkələrdə xarici dillərin tədrisi sahəsində formalaşmış nəzəri yanaşmalar, metodik modellər və tədris təcrübələri sistemli şəkildə təhlil olunmuş, onların tətbiq effektivliyi qiymətləndirilmişdir. Xüsusilə, ikinci və xarici dilin tədrisi üzrə beynəlxalq elmi ədəbiyyatın müqayisəli araşdırılması əsasında müxtəlif metodoloji konsepsiyaların üstün və zəif tərəfləri müəyyənəşdirilmişdir.

Bununla yanaşı, əldə edilmiş nəzəri nəticələr Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin mövcud vəziyyəti ilə əlaqələndirilmiş, dünya təcrübəsində uğurla tətbiq olunan yanaşmaların Azərbaycan dilinin xarici auditoriyaya tədrisi prosesinə uyğunlaşdırılması imkanları qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat zamanı nəzəri ümumiləşdirmə, müqayisəli təhlil, təcrübənin sistemləşdirilməsi və praktik müşahidə metodlarından istifadə edilmiş, bu əsasda Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin inkişaf perspektivləri, metodoloji ehtiyacları və institusional istiqamətləri müəyyənəşdirilmişdir. Xüsusi diqqət xarici dil tədrisi nəzəriyyələrinin Azərbaycan dilinin beynəlxalq müstəvidə tədrisinə verə biləcəyi elmi, metodiki və praktik töhfələrin müəyyənəşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Nəticələr

Bir dilin əcnəbilərə tədrisi yalnız dil bacarıqlarının ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda həmin xalqın mədəniyyətinin, dəyərlərinin və dünyagörüşünün beynəlxalq müstəvidə tanınması və yayılması funksiyasını da yerinə yetirir. Bu baxımdan, xarici auditoriyaya dil tədrisi mədəni diplomatiyanın və mədəni ixracın mühüm alətlərindən biri kimi çıxış edir. Belə bir fəaliyyətin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi xüsusi elmi tədqiqatların aparılmasını, məqsədyönlü metodoloji yanaşmaların hazırlanmasını, eləcə də bu sahə üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssis və müəllim kadrlarının yetişdirilməsini zəruri edir.

Müzakirə

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi yalnız elmi deyil, eyni zamanda milli əhəmiyyət daşıyan bir məsələdir. Dil, ilk növbədə, ölkənin əsas identifikasiya vasitələrindən biri və onun beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm töhfə verən strateji amildir.

Xarici vətəndaşların Azərbaycan dilini öyrənməsi onların ölkəmiz haqqında təsəvvürlərini üçüncü dillərin vasitəçiliyi ilə deyil, birbaşa Azərbaycan dili üzərindən formalaşdırmasına imkan yaradır. Bu isə ölkə haqqında xaricdə yayıla biləcək qeyri-obyektiv və təhrif olunmuş məlumatların qarşısının alınmasına xidmət edir. Bundan əlavə,

Azərbaycan dilini öyrənən əcnəbilər ölkələr və xalqlar arasında mədəni körpü funksiyasını yerinə yetirərək xalq diplomatiyasının inkişafına mühüm töhfə verə bilirlər. M. Byramın fikrincə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarığı müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlarla səmərəli və uyğun şəkildə əlaqə qurmaq bacarığını ifadə edir (Byram, 1997). Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan dilini və mədəniyyətini dərinlən mənimsəmiş xarici vətəndaşlar iki ölkə arasında qarşılıqlı anlaşmanın, mədəni əməkdaşlığın və humanitar əlaqələrin inkişafında aktiv rol oynayırlar. Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan mədəniyyətini, cəmiyyətini və sosial reallıqlarını dərinlən mənimsəmiş azərbaycandilli xarici kadrların hazırlanmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir sıra ölkələrin, o cümlədən Çin, Rusiya, Türkiyə, Almaniya kimi dövlətlərin, xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafında vaxtilə həmin ölkələrdə təhsil almış əcnəbi məzunlar mühüm rol oynamışdır. Bu şəxslər dil və mədəniyyət bilikləri sayəsində ölkələr arasında iqtisadi, akademik və humanitar əməkdaşlığın genişlənməsinə töhfə vermişlər. Azərbaycanda da bu istiqamətdə müəyyən təcrübə mövcuddur, lakin hələlik arzulanan nəticə əldə olunmamışdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin əsas prioritetlərindən biri gələcəkdə ölkənin iqtisadi, mədəni və beynəlxalq əlaqələrinin inkişafına töhfə verə biləcək peşəkar xarici mütəxəssislərin hazırlanması olmalıdır.

Hazırda xaricdə Azərbaycan dili əsasən üç formada tədris olunur. Birinci istiqamət etnik mənsubiyyəti azərbaycanlı olan şəxslər üçün təşkil edilən dil kurslarını əhatə edir. Bu kurslar əsasən Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən yaradılmış Azərbaycan evlərində fəaliyyət göstərir və diaspor nümayəndələrinin ana dili ilə əlaqələrinin qorunmasına xidmət edir.

İkinci forma müxtəlif xarici universitetlərdə Azərbaycan dilinin üçüncü dil və ya seçmə fənn kimi tədris edilməsidir. Bu model çərçivəsində Azərbaycan dili əcnəbilərə xarici dil kimi təqdim olunur və əsasən dil bacarıqlarının formalaşdırılması ilə yanaşı, Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti haqqında ilkin biliklərin verilməsini də nəzərdə tutur.

Üçüncü forma isə Azərbaycan dilinin xarici vətəndaşlar üçün müstəqil və ya yarım-müstəqil ixtisas proqramı kimi tədris olunmasıdır. Bu model daha sistemli və peşəkar dil hazırlığını əhatə etsə də, hazırda yalnız məhdud sayda universitetdə tətbiq olunur. Bununla belə, məhz bu istiqamət gələcəkdə azərbaycanşünaslıq, tərcümə, diplomatiya, beynəlxalq münasibətlər və iqtisadi əməkdaşlıq sahələri üçün ixtisaslaşmış xarici kadrların hazırlanması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dilinin beynəlxalq aləmdə tədrisini uğurlu və səmərəli həyata keçirmək üçün aşağıdakı bir neçə amil mühüm əhəmiyyət daşıyır.

1. “Azərbaycan dilinin tədrisi” və “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” fərqli terminlər olduğu üçün bu anlayışlardan irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsi də fərqli metodoloji yanaşmalar tələb edir. Başqa sözlə desək, doğma dili Azərbaycan dili olanlara və əcnəbilərə bu fənn fərqli metodlar və yanaşmalarla tədris olunmalıdır. Bu da öz növbəsində,

Əcnəbilərə Azərbaycan dilinin tədrisi metodları üzrə tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, ölkəmizdə bu sahə üzrə metodları təkmilləşmədiyindən və ya ümumiyyətlə işlənmədiyindən bəzən əcnəbilərə sanki azərbaycanlıya dərs keçirmiş kimi dil öyrədilir. Bu da öz növbəsində müxtəlif problemlərə gətirib çıxarır. Tələbə Azərbaycan dilini öyrənməkdən imtina edir və tədris dilini rus dilinə dəyişir və s. Odur ki, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin uğurla həyata keçirilməsi məqsədilə xüsusi metodologiyanın hazırlanması və müvafiq tədris mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Başqa sözlə, Azərbaycan dilinin ikinci dil kimi tədris metodları hazırlanmalı və nəzərə alınmalıdır ki, qarşı tərəf bu dili əsas dil kimi yox, ikinci dil kimi öyrənir. Bu məqsədlə aidiyyəti universitet və elmi-tədqiqat institutlarında Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi üzrə ixtisaslaşmış tədqiqat mərkəzlərinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Belə bir tədqiqat mərkəzinin əsas funksiyaları Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin müstəqil bir elmi-tədqiqat sahəsi kimi nəzəri əsaslarının formalaşdırılması və araşdırılması; fonetik, qrammatik, leksik, audiovizual və oxu tədrisi üzrə metod və standartların müəyyən edilməsi; dərsliklərin və digər tədris resurslarının hazırlanması; müxtəlif ölkələrin dilləri, dil siyasətləri və mədəniyyətləri üzrə araşdırmalar aparılaraq tədris vəsaitlərinin və metodlarının həmin xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılması; Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin müstəqil ixtisas sahəsi kimi institusional inkişafının vacibliyinin elmi cəhətdən əsaslandırılması; qısamüddətli, uzunmüddətli və ixtisas səviyyəli tədris proqramlarının hazırlanması; dil və mədəniyyətin qarşılıqlı tədrisi üzrə metod və standartların müəyyənləşdirilməsi və digər əlaqəli fəaliyyət istiqamətlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

2. Dil tədrisinin səmərəliliyi dərs vəsaitlərinin keyfiyyəti, məzmun zənginliyi və elmi-metodik təminatı ilə üzvi şəkildə əlaqədardır. Hazırda Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisi üçün nəzərdə tutulmuş dərsliklərin sayı məhduddur. Geniş istifadə olunan dərsliklərdən “Azərbaycan dili” (Rəhimova, Qurbanova, Fərəcullayeva, Həbib, 2016), “Teach Yourself Azeri” (Khudazarov, 2009), “Azərbaycanca şifahi nitq üzrə praktikum” (Abdullayeva, 2013), “Xalq öz dili ilə yaranır” (Əliyeva, 2022) “Azərbaycan dili – Yüksək səviyyə” (Əliyeva, Hacıyeva, Vahabova, 2013), “Azərbaycan dili” (Şəmsizadə, 2014), “Salam Azərbaycan” (Əsgərov, 2020) və digərlərini göstərə bilərik. Bir neçəsini çıxmaq şərtlə mövcud dərsliklərin əksəriyyətində aydın metodoloji konsepsiya müşahidə olunmur; onlar əsasən ümumi xarakter daşıyır və hansı ölkələrin və ya dil qruplarının nümayəndələri üçün hazırlandığı dəqiq müəyyənləşdirilmir. Bu məsələyə diqqət çəkməyimizin səbəbi ondan ibarətdir ki, dərsliklərdə yer alan bəzi mövzular müəyyən xalqlar və ya ölkələr üçün həssas xarakter daşıya bilər. Məsələn, Rusiyada rus dilini öyrənən azərbaycanlı tələbə istifadə etdiyi dərslikdə Qarabağ məsələsi ilə bağlı Azərbaycanın rəsmi mövqeyinə və dövlət siyasətinə zidd məzmunla qarşılaşarsa, bu, təbii olaraq onun narazılığına səbəb ola bilər. Eyni vəziyyət digər ölkələrin nümayəndələri üçün də keçərlidir. Bu baxımdan, Azərbaycan

dilinin xarici dil kimi tədrisi üçün hazırlanan dərsliklərin müxtəlif ölkələrin və ya ən azı regionların sosial-mədəni, tarixi və siyasi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla diferensiallaşdırılması məqsədəuyğundur. Belə yanaşma həm tədris prosesinin effektivliyini artırır, həm də mümkün mədəni və siyasi həssaslıqların yaranmasının qarşısını alır.

3. Digər mühüm məsələlərdən biri müxtəlif təyinatlı lüğətlərin hazırlanması və onların geniş şəkildə əlçatanlığının təmin edilməsidir. Bu qəbildən olan resurslara çoxdillli lüğətlər, şəkilli lüğətlər, terminoloji lüğətlər, xüsusi məqsədli lüğətlər, sadə və anlaşıqlı izahlı lüğətlər, frazeoloji birləşmə lüğətləri və digər oxşar vəsaitlər daxildir. Bu lüğətlər hazırlanarkən onların əsas hədəf auditoriyasının doğma dili Azərbaycan dili olmayan istifadəçilər olduğu nəzərə alınmalıdır. Buna görə də lüğətlərin tərtibində xüsusi leksikoqrafik yanaşmaların tətbiqinə, istifadəyə uyğun dizaynın hazırlanmasına və dil-mədəniyyət xüsusiyyətlərinə həssaslıqla yanaşılması vacibdir. Eyni zamanda, lüğətlərin yalnız Azərbaycan dili–ingilis dili, Azərbaycan dili–rus dili və digər geniş yayılmış dillərlə məhdudlaşmaması, həmçinin daha az yayılmış dilləri də əhatə etməsi məqsədəuyğundur. Məsələn, Sovet İttifaqı dövründən etibarən, Azərbaycanda vyetnamlı tələbələr təhsil almış və bu proses bu gün də davam etməkdədir. Lakin Azərbaycan dilinin vyetnamlı tələbələr tərəfindən daha səmərəli öyrənilməsinə dəstəkləyən Azərbaycan dili–vyetnam dili istiqamətində müxtəlif təyinatlı lüğətlər, demək olar ki, mövcud deyildir. Bu isə Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi sahəsində mövcud boşluqlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər.

4. Rəqəmsallaşma müasir dövrün əsas tələblərindən biri olmaqla yanaşı, xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisi üçün ən səmərəli vasitə olaraq dəyərləndirilir. Azərbaycan dilinin xarici dil kimi rəqəmsal mühitdə tədrisi istiqamətində son illərdə bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Bu sahədə “Azərbaycan dili” platformasının istifadəyə verilməsi, eləcə də Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dilinin Açıq Kütləvi Onlayn Dərs (MOOC) formatında tədrisinin təşkili xüsusi qeyd olunmalıdır.

Lakin texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi və rəqəmsal təhsil imkanlarının davamlı şəkildə genişləndiyi müasir şəraitdə mövcud təşəbbüslərin sayının artırılması, onların məzmun və funksional imkanlarının təkmilləşdirilməsi zəruridir. Gələcəkdə sertifikatlaşdırılmış onlayn Azərbaycan dili kurslarının təşkili, müxtəlif dil auditoriyalarına yönəlmiş MOOC proqramlarının hazırlanması, mobil tətbiqlər vasitəsilə Azərbaycan dilinin tədrisinin daha da təkmilləşdirilməsi, çoxdillli onlayn lüğətlərin və rəqəmsal dil resurslarının yaradılması mühüm istiqamətlər kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Bununla yanaşı, qeyd olunan təşəbbüslərin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə nüfuzlu xarici universitetlər, elmi-tədqiqat institutları və dil tədrisi mərkəzləri ilə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə əməkdaşlıq Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə təbliğinə, onun xarici dil kimi tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və rəqəmsal humanitar elmlər sahəsində mövqeyinin gücləndirilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

5. Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə tədrisinin xarici ölkələrdə mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkil olunması dilimizin institusional və akademik mövqeyinin gücləndirilməsinə, tədris prosesinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsinə, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin və ölkə reallıqlarının beynəlxalq auditoriyaya düzgün çatdırılmasına, eləcə də davamlı maliyyələşdirmə mexanizmlərinin və standartlaşdırılmış tədris proqramlarının formalaşdırılmasına mühüm töhfə verə bilər. Müasir dünyada xarici dillərin və mədəniyyətlərin beynəlxalq miqyasda təbliği və tədrisinin mərkəzləşdirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi sahəsində uğurlu təcrübələr mövcuddur. Türkiyənin Yunus Əmrə İnstitutu, Böyük Britaniyanın Britiş Konsulu, Çinin Konfutsi İnstitutu, İspaniyanın Servantes İnstitutu, Cənubi Koreyanın Seconq İnstitutu, Almaniyanın Qote İnstitutu, Fransanın Fransız Alyansı, İtaliyanın Dante Aliqyeri Cəmiyyəti, Portuqaliyanın Kamoës İnstitutu, Rusiyanın Rus Dünyası Fondu, Yaponiyanın Yapon Fondu və Macarıstanın Balassi İnstitutu kimi qurumlar təmsil etdikləri ölkələrin dil və mədəniyyətlərinin beynəlxalq miqyasda yayılması və təbliği istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Bu təşkilatların bir çoxunun Azərbaycanda da uğurlu fəaliyyəti müşahidə olunur.

Azərbaycan dilinin dünya miqyasında sistemli və davamlı şəkildə tədrisinin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq beynəlxalq institutun yaradılması və onun xarici universitetlərə inteqrasiyası dilimizin beynəlxalq nüfuzunun yüksəldilməsinə, azərbaycanşünaslıq istiqamətinin inkişafına və ölkəmizin potensialının daha da gücləndirilməsinə xidmət edə bilər. Belə bir institut vasitəsilə Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisinə dair beynəlxalq standartların və tədris proqramlarının hazırlanması, dərslər, lüğət və digər tədris vəsaitlərinin tərtibi, rəqəmsal resursların yaradılması, müəllim hazırlığı və ixtisasartırma proqramlarının təşkili, eləcə də beynəlxalq akademik əməkdaşlıq və elmi tədqiqatların koordinasiyası mümkün ola bilər.

6. Kadr hazırlığı Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə və yüksək keyfiyyətlə tədrisinin təmin edilməsində həlledici rol oynayır. C. Kramsch, M. Byram, A. J. Liddikot kimi alimlər mədəniyyətlərarası ünsiyyət sahəsində apardıqları tədqiqatlarda təkcə xarici dilin rolunu deyil, bu sahədə kadr hazırlığını xüsusi olaraq vurğulamışlar. C. Kramsch qeyd edir ki, mədəniyyətlərarası ünsiyyət üzrə kadrların hazırlanması xarici dil tədrisinin əsas hədəfi olmalıdır (Kramsch, 1993–1998). C. Kramschin fikirləri ilə daha yaxından tanış olduqca məlum olur ki, o, xarici dili tədris edən və ya öz ana dilini xarici dil kimi tədris edən şəxsin qarşısına müəyyən meyarlar qoyur. Əgər Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisini nəzərə alsaq, o zaman bu dili tədris edən şəxs təkcə öz dil və mədəniyyətinə deyil, eləcə də xarici mədəniyyətlərə də yaxından bələd olmalı, müqayisə aparmağı və qarşı mədəniyyətin nümayəndəsi ilə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdır.

Bundan başqa, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hər hansı bir dilin daşıyıcısı olmaq və ya həmin dil üzrə filoloji təhsilə malik olmaq onu xarici dil kimi tədris etmək üçün kifayət etmir. Doğma dili Azərbaycan dili olan şəxslər, eləcə də “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı”

ixtisası üzrə təhsil almış mütəxəssislər xüsusi metodik hazırlıq keçmədikdə bu fənnin əcnəbi auditoriyaya tədrisini hər zaman səmərəli şəkildə təmin edə bilmirlər. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisi yalnız dil biliklərinin mənimsənilməsini deyil, həmçinin tədris materiallarının hazırlanmasını, dil bacarıqlarının qiymətləndirilməsini və mədəniyyətlərarası kommunikasiya sahələrində xüsusi peşəkar şəraitlərin formalaşdırılmasını tələb edir.

Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi üzrə ixtisaslaşmış müəllim hazırlığı sisteminin yaradılması, müvafiq təhsil proqramlarının hazırlanması və bu sahədə kadr potensialının gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təsədüfi deyil ki, xarici dil kimi ingilis dilinin tədrisi bir çox ingilisdilli ölkələrin universitetlərində müstəqil akademik ixtisas kimi formalaşmışdır. Oxşar təcrübə Çin Xalq Respublikasında da mövcuddur və bir çox ali təhsil müəssisələrində “Çin dilinin beynəlxalq tədrisi” ayrıca ixtisas fənni kimi tədris olunur. Bununla yanaşı, yalnız müvafiq ixtisas üzrə təhsil almaq kifayət etmir; əcnəbilərə ingilis və ya Çin dilini tədris edən müəllimlər peşə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün xüsusi sertifikatıya imtahanlarından keçməlidirlər.

Bu səbəbdən Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi sahəsində kadr hazırlığı sisteminin formalaşdırılması zamanı qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi zəruri hesab edilməlidir.

Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin uğurla həyata keçirildiyi ali təhsil müəssisələrindən biri Çinin ən nüfuzlu dillər universiteti hesab olunan Pekin Xarici Dillər Universitetidir. Azərbaycan ilə Çin arasında əlaqələrin tarixi qədim İpək Yoluna qədər uzanır. Elə həmin dövrdən etibarən iki xalq arasında ticarət və mədəni mübadilə münasibətləri formalaşmışdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra, 1992-ci il 2 aprel tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Xüsusilə, Çin tərəfindən 2013-cü ildə irəli sürülən “Kəmərlər və Yol” təşəbbüsü iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın daha da genişlənməsinə yeni imkanlar yaratmışdır. Azərbaycan bu təşəbbüsü dəstəkləyən ilk ölkələrdən biri olmuşdur. 2025-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına dövlət səfəri çərçivəsində “Azərbaycan Respublikası və Çin Xalq Respublikası arasında hərtərəfli strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması haqqında Birgə Bəyanat”ın imzalanması münasibətlərin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu göstərir. Birgə Bəyanatın 9-cu bəndində qeyd olunur: “Tərəflər müxtəlif kanallar vasitəsilə qarşılıqlı tələbə mübadiləsini davam etdirmək, Azərbaycanda Konfutsi institutlarının inkişafına dəstək vermək və təhsil müəssisələrində Azərbaycan və Çin dillərinin tədrisini təşviq etmək, habelə iki ölkənin müxtəlif tipli təhsil müəssisələri arasında müxtəlif səviyyəli tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması barədə razılığa gəldilər”. Göründüyü kimi, dillərin qarşılıqlı tədrisi iki ölkə arasında imzalanmış ən yüksək səviyyəli sənəddə öz əksini tapmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Kəmərlər və Yol” təşəbbüsünün irəli sürülməsindən sonra Çində xarici dillərin tədrisi sahəsində sürətli inkişaf mərhələsi başlamışdır. Hazırda Çin Xalq Respublikasının diplomatik münasibətlər qurduğu bütün dövlətlərin rəsmi dilləri ölkənin ali təhsil müəssisələrində ixtisas səviyyəsində tədris olunur. Bu siyasətin tərkib hissəsi kimi, Çin Xalq Respublikası Təhsil Nazirliyi 2015-ci ildə Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dili ixtisasının yaradılması barədə mühüm qərar qəbul etmişdir. Növbəti ildə universitetdə Azərbaycan dili kafedrası təsis edilmiş, 2017-ci ilin fevral ayından etibarən Azərbaycan dili tələbələr üçün üçüncü xarici dil seçimi kimi tədris olunmağa başlanmışdır. 2018-ci ildə isə ilk dəfə olaraq Çin ümumrespublika qəbul imtahanı vasitəsilə Azərbaycan dili ixtisasına tələbə qəbulu həyata keçirilmiş və on iki Çin vətəndaşı bu ixtisasa qəbul olunmuşdur. Onlardan doqquzu 2022-ci ildə təhsilini uğurla başa vuraraq məzun olmuşdur.

Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dili ixtisasına qəbul hər dörd ildən bir həyata keçirilir. COVID-19 pandemiyasının yaratdığı çətinliklər səbəbindən 2022-ci il üçün nəzərdə tutulmuş qəbul prosesi bir il təxirə salınmış və növbəti qəbul 2023-cü ildə təşkil edilmişdir. Hazırda universitetin Asiya fakültəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili ixtisası Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda Azərbaycan dili üzrə müstəqil və tam dördillik bakalavr proqramı təqdim edən yeganə ali təhsil proqramı kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əcnəbilər üçün Azərbaycan dili üzrə bakalavr proqramının yaradılması uzunmüddətli və kompleks bir prosesdir. Bu proses dördillik tədris proqramının və ayrı-ayrı fənlərin kurikulumlarının hazırlanmasını, müvafiq dərslik və lüğətlərin tərtibini, ixtisaslı yerli kadrların yetişdirilməsini, beynəlxalq akademik əlaqələrin qurulmasını və inkişaf etdirilməsini, eləcə də tədris prosesinin müasir rəqəmsal texnologiyaların tələblərinə uyğunlaşdırılmasını və digər mərhələləri əhatə edir. Buna görə də Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi üzrə bakalavr proqramının formalaşdırılması sistemli planlaşdırma, elmi-metodiki təminat və davamlı institusional dəstək tələb edən strateji əhəmiyyətli bir vəzifədir.

2023–2027-ci tədris illərini əhatə edən dördillik bakalavr proqramı çərçivəsində tələbələrə ümumilikdə 33 ixtisas fənni tədris olunur. Bu fənlər məzmun və təyinatına görə iki əsas qrupa – əsas ixtisas fənləri və ixtisaslaşma istiqaməti fənlərinə bölünür. Eyni zamanda, fənlər məzmun xüsusiyyətlərinə əsasən dil fənləri, dilçilik və dil nəzəriyyəsi fənləri, eləcə də ölkəşünaslıq və mədəniyyət fənləri olmaqla üç əsas kateqoriyaya ayrılır. Bu kateqoriyalar arasında dil fənləri üstünlük təşkil edir və tədris proqramının əsasını təşkil edir.

Dil fənlərinə “Azərbaycan dilinin əsasları” (elementar, orta və yüksək səviyyələr), “Şifahi Azərbaycan dili”, “Audiovizual Azərbaycan dili”, “Çincə–azərbaycanca şifahi tərcümə”, “Çincə–azərbaycanca yazılı tərcümə”, “Azərbaycan dilində yazı qaydaları”, “Azərbaycan dilində oxu”, “Qəzet materialları əsasında Azərbaycan dili” və “Ədəbi tərcümə” kimi fənlər daxildir. Dilçilik və dil nəzəriyyəsi istiqamətinə aid fənlər sırasında “Azərbaycan dilçiliyi” və “Azərbaycan dilinin tarixi” xüsusi yer tutur. Ölkəşünaslıq və mədəniyyət istiqamətli fənlərə isə “Azərbaycanşünaslıq”, “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan

cəmiyyəti və mədəniyyəti”, “Azərbaycan filmləri”, “Azərbaycan dilində Çin mədəniyyəti” və digər əlaqəli fənlər daxildir.

Tədris proqramında bəzi fənlər bir, iki və ya üç semestr ərzində ardıcıl şəkildə tədris olunur ki, bu da tələbələrin müvafiq bilik və bacarıqları mərhələli şəkildə mənimsəməsinə imkan yaradır. Proqramın aktuallığını və müasir tələblərə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə tədris planı və kurikulumlar hər beş ildən bir yenidən nəzərdən keçirilərək yenilənir. Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrə üçüncü kursda Azərbaycanda bir və ya iki semestr müddətində təkmilləşdirmə kurslarında iştirak imkanı təklif olunur. Bu proqram onların real dil və mədəniyyət mühitində formalaşması və praktiki bacarıqlarının inkişafı baxımından vacib rol oynayır.

Dərslik və lüğətlərin hazırlanması Azərbaycan dili ixtisasının inkişafının əsasını təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, tərtib olunan bütün dərsliklər çinli tələbələrin Azərbaycan dilini öyrənməsi məqsədinə yönəldilmişdir. Buna görə də həmin dərsliklərin əsas məzmununu Azərbaycan mədəniyyəti təşkil etsə də, onlarda Azərbaycan–Çin münasibətlərinə də xüsusi yer ayrılmışdır. Hazırda istifadəyə verilmiş dərslik və lüğətlər bunlardır: “Azərbaycan dilinin əsasları (1-ci və 2-ci cild)”¹, “Şifahi Azərbaycan dili”², “Çin mədəniyyəti Azərbaycan dilində”³, “Mənim Çin dilində şəkilli lüğətim”⁴, “Azərbaycanca–ingiliscə–Çincə şəkilli lüğət”⁵, “800 heroqlif–Fundamental Çin dili lüğəti”⁶, “Mənim Çin dilində kiçik şəkilli lüğətim (uşaqlar üçün)”⁷ və digərlərini göstərmək olar. Hazırda digər müvafiq fənlərin dərslikləri də çapa hazırlanır.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma proseslərinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə Azərbaycan dilinin xarici auditoriyaya tədrisində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal platformalar, onlayn tədris mühitləri, mobil tətbiqlər və multimedia resursları dil öyrənmə prosesini daha əlçatan, çevik və interaktiv edir. Bu texnoloji vasitələr coğrafi məhdudiyyətləri aradan qaldıraraq müxtəlif regionlarda yaşayan öyrənənlər üçün dil biliklərinin əldə olunmasını mümkünləşdirir. Bu baxımdan Pekin Xarici Dillər Universiteti mühüm bir yeniliyə imza atmışdır. Çəkilişləri bir ildən artıq davam edən Azərbaycan dili üzrə Açıq Kütləvi Onlayn Dərslər (MOOC) 2025-ci ilin may ayından etibarən PXDU-nun xarici dillərin onlayn tədrisi platformasında istifadəyə verilmişdir. Bununla da Çində Azərbaycan dilinin virtual tədrisi praktik şəkildə reallaşdırılmışdır. Ötən müddət ərzində Azərbaycan dili üzrə MOOC kursları hər biri üç ay davam edən dörd sessiya şəklində Çin ictimaiyyətinin istifadəsinə təqdim olunmuşdur. Bu sessiyalar çərçivəsində

¹ Aqşın Əliyev, Xarici Dillərin Tədrisi və Tədqiqi Nəşriyyatı, 2016.

² Aqşın Əliyev, Tang Yuxuan, Wang Siyuan, Xarici Dillərin Tədrisi və Tədqiqi Nəşriyyatı, 2026.

³ Aqşın Əliyev, Xarici Dillərin Tədrisi və Tədqiqi Nəşriyyatı, 2021.

⁴ Aqşın Əliyev, Kommersiya nəşriyyatı, 2016.

⁵ Aqşın Əliyev, Şanxay Xarici Dillərin Tədrisi Nəşriyyatı, 2018.

⁶ Aqşın Əliyev, Xarici Dillərin Tədrisi və Tədqiqi Nəşriyyatı, 2017.

⁷ Aqşın Əliyev, Kommersiya Nəşriyyatı, 2016.

təxminən 600 nəfər istifadəçi kurslarda qeydiyyatdan keçmiş və hazırda da Azərbaycan dilinin öyrənilməsi prosesini davam etdirir. Layihə öz mahiyyətinə görə davamlı və uzunmüddətli xarakter daşıyır.

Pekin Xarici Dillər Universitetinin Çin Xarici Dillərinin Tədrisi üzrə Milli Tədqiqat Mərkəzinin nəzdində dil korpusu tədqiqat qrupu tərəfindən dünyanın 50 dilinin korpusu yaradılmışdır. Hazırda mərkəz Azərbaycan dili kafedrası ilə bərabər Azərbaycan dilinin korpusunun yaradılması istiqamətində tədqiqat işlərini sistemli şəkildə davam etdirir. Sözügedən korpus təkcə Çin daxilində deyil, eyni zamanda, azərbaycanlı tədqiqatçılar üçün də dilçilik araşdırmalarında etibarlı elmi baza funksiyasını yerinə yetirəcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Pekin Xarici Dillər Universiteti tərəfindən təqdim olunan xarici dil korpusları Çində ən geniş xarici dil korpusları toplusuna malik olmaqla yanaşı, beynəlxalq elmi ictimaiyyət tərəfindən də fəal şəkildə istifadə olunan aparıcı tədqiqat platformalarından biridir.

Azərbaycan dili ixtisası və Azərbaycan dili kafedrası yaradıldıqdan sonra Azərbaycanın müvafiq ali təhsil, elm və mədəniyyət müəssisələri ilə əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Son on il ərzində Pekin Xarici Dillər Universiteti Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Xəzər Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və Bakı Slavyan Universiteti ilə əməkdaşlığa dair anlaşma memorandumları imzalamış, uğurlu tələbə və tədqiqatçı mübadilələri həyata keçirmiş, elmi və mədəni tədbirlər təşkil etmiş, həmçinin yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər nəticəsində bir sıra əməkdaşlıq istiqamətlərinin əsası qoyulmuşdur.

Xarici dilin tədrisi yalnız dil bacarıqlarının mənimsənilməsini deyil, eyni zamanda ölkənin tarixi, mədəniyyəti və müvafiq region haqqında biliklərin formalaşdırılmasını da əhatə edir. Bu məqsədlə PXDU-nun Azərbaycan dili kafedrası müxtəlif elmi və mədəni tədbirlərin təşkili istiqamətində fəaliyyətini davam etdirir. 2019-cu ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan Dili və Ədəbiyyatı Sərgisi”, 2021-ci ildə “Nizami İli” münasibətilə “Nizami irsi” layihəsi, 2024-cü ildə “Birinci Çin Azərbaycanşünaslıq Beynəlxalq Elmi Konfransı”, eləcə də 2025-ci ildə “Birinci Çin–Azərbaycan Gənclər Forumu: Yüksək səviyyəli Tərcümə və Mədəniyyətlərarası Ünsiyyət Seminarı” təşkil edilmişdir. Bu tədbirlər Çindən çoxsaylı alim və gənc tədqiqatçıları bir araya gətirərək Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə maraq göstərən, bu sahəni araşdıran mütəxəssislərin elmi mübadiləsi və əməkdaşlığı üçün mühüm platforma yaratmışdır.

Azərbaycan və Çin arasında elm və təhsil sahələrində əməkdaşlığın inkişaf dinamikasını nəzərə alaraq, Azərbaycan dilinin tədrisinin tədqiqat istiqaməti olaraq daha da gücləndirilməsi, onun yalnız öyrədilən dil statusundan çıxaraq elmi-tədqiqat predmeti səviyyəsinə yüksəldilməsi, institusional mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, eləcə də Azərbaycan dili ixtisasını bitirən çinli məzunların akademik təhsillərini davam etdirmələri

üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə 2026-cı ildən etibarən Pekin Xarici Dillər Universitetində Azərbaycan dili ixtisası üzrə magistratura səviyyəsinə qəbul elan edilmişdir.

Azərbaycan dili kafedrasının fəaliyyətə başlamasından etibarən yerli Azərbaycan dili müəllimlərinin hazırlanması əsas prioritet vəzifələrdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd edək ki, PXDU-da Azərbaycan dili ixtisası üzrə ölkə daxilində müvafiq kadr bazası mövcud deyil. Buna görə də, Azərbaycan dili ixtisasına ilk qəbul zamanı tələbələr arasından gələcək peşəkar istiqamətləri nəzərə alınaraq iki nəfər seçilmiş, onların Azərbaycan dili müəllimi kimi hazırlanması təmin edilmiş və hazırda həmin şəxslər kafedrada müəllim kimi fəaliyyət göstərirlər.

Nəticə

Araşdırmanın nəticələri aşağıdakı qənaətləri irəli sürməyə əsas verir:

1. Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin müstəqil elmi-tədqiqat istiqaməti kimi formalaşdırılması və nəzəri-metodoloji əsaslarının sistemli şəkildə işlənməsi zəruridir.

2. Əcnəbilərə, eləcə də etnik mənsubiyyətinə görə azərbaycanlı olub Azərbaycan dilini bilməyən şəxslərə dilin tədrisi üçün xüsusi metod və yanaşmaların hazırlanması, onların elmi əsaslarla tədqiq olunaraq tədris prosesində tətbiqi məqsəduyğundur.

3. Azərbaycan dilinin beynəlxalq müstəvidə institusional və akademik statusunun yüksəldilməsi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun və yumşaq güc potensialının mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

4. Tədris prosesində dərslər və lüğətlərin hazırlanması, onların elmi-metodiki prinsiplər əsasında tərtibi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, dərslərlərin hazırlanması prosesində ayrı-ayrı ölkə və regionların xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məqsəduyğundur.

5. Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin rəqəmsallaşmanın tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə müxtəlif dillərdə MOOC kurslarının, distant və onlayn Azərbaycan dili platformalarının yaradılması və sertifikatlaşdırılması, eləcə də Udemy və Coursera kimi beynəlxalq təhsil platformalarında Azərbaycan dili kurslarının təşkili zəruri hesab olunur.

6. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycan dilinin müxtəlif ölkələrin ali təhsil müəssisələrində mərkəzləşdirilmiş və sistemli şəkildə tədrisinin təşkili yalnız dilin deyil, həm də Azərbaycan mədəniyyətinin, tarixinin və ölkə reallıqlarının dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edə bilər.

7. Müvafiq ali təhsil müəssisələrində “Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisi” istiqaməti üzrə ixtisasların yaradılmasına, bu sahədə yalnız bakalavriat deyil, həmçinin magistratura və doktorantura səviyyələrində təhsil proqramlarının formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir.

8. Pekin Xarici Dillər Universitetinin təcrübəsi əsasında Azərbaycan dilinin xarici ölkələrin universitetlərində müstəqil ixtisas kimi təşkili və inkişafı istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi məqsəduyğundur.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin beynəlxalq tədrisinin institusional, metodoloji və rəqəmsal əsaslar üzərində inkişaf etdirilməsi dilimizin qlobal akademik məkanda mövqeyinin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva, F. (2013). *Azərbaycanca şifahi nitq üzrə praktikum* (Yüksək səviyyə:əcneblər üçün dərs vəsaiti). “Azərbaycan Dillər Universiteti”.
2. Balıyev, H., Balıyev A. (2014). *Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “Qismət”.
3. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. “Clevedon, UK: Multilingual Matters”.
4. Dövlət İmtahan Mərkəzi. (2024). *Azərbaycan dili bacarıqları üzrə səviyyələrə dair tələblər*. “Abituriyent”.
5. Əliyeva, S., Hacıyeva, K., Vahabova, İ. (2013). *Xarici tələbələr üçün Azərbaycan dili* (yüksək səviyyə). “Mütərcim”.
6. Kazımov, Q. (2023). *Azərbaycan dilinin qrammatikası*. “Elm və təhsil”.
7. Məmmədova, A. (2011). *Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi*. “Bakı Slavyan Universiteti”.
8. Cook, V. (2021). *Linguistics and Second Language Acquisition*. “Foreign Language Teaching and Research Press, Wiley”.
9. Ellis, R. (2006). *The Study of Second Language Acquisition*. “Shanghai Foreign Language Education Press”.
10. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. “Oxford: Oxford University Press”.
11. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. “Oxford: Oxford University Press”.
12. Scollon, R. (2022). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. “Foreign Language Teaching and Research Press, Wiley”.
13. Wen Xiaochong, Nyan-Ping Bi. (2015). *Curriculum Design and Instruction*. “Beijing Language and Culture University Press”.
14. 吴旭东 (2013). *《第二语言习得研究：方法与实践》*. 上海外语教育出版社.

Morfologiyanın tədrisində orfoepik vərdişlərin formalaşdırılması

Rəhilə Hümətova¹

XÜLASƏ

Ədəbi tələffüz normalarına yiyələnmək, eləcə də orfoepiya üzrə iş aparmaq imkanları dilçiliyin fonetika bölməsində olduğu kimi, morfologiya bölməsinin tədrisində də olduqca zəngin və çoxşaxəlidir. Təbii ki, bu imkanlardan səmərəli istifadə müəllimin qarşısında əsas tələbdir. Morfologiyanın tədrisi prosesində orfoqrafiya üzrə işləri orfoepiya ilə əlaqələndirmək üçün də geniş imkanlar vardır. Fonetikanın tədrisində praktik yolla öyrənilmiş bir sıra tələffüz qaydaları ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid olan söz və şəkilçilərin deyilişində özünü göstərir. Morfologiya üzrə aparılan orfoepik iş həm fonetika təlimində praktik yolla öyrənilmiş bir sıra tələffüz qaydaları üzrə mənimsənilən bilik və bacarıqların avtomatlaşmasına, həm də şəkilçilərin tələffüzünə aid yeni bilik və vərdişlərin qazanılmasına xidmət edir. İstər ibtidai, istərsə də yuxarı siniflərdə yalnız dil qaydaları deyil, bütövlükdə Azərbaycan dili tədris olunur. Buna görə də dil dərslərində çoxcəhətli fənnin bütün sahələri əhatə olunur və orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya, qrammatika və s. arasında sıx əlaqə yaranır. Dil təlimində dilin vahid strukturuna əməl edilməsi prinsipi öz sözünü deyir. Yəni hər bir qrammatik mövzunun tədrisi zamanı müvafiq leksik iş aparılır, orfoqrafiya və orfoepiyaya aid konkret işlər öz həllini tapır və gələcək bölmə üçün (sintaksis) zəmin hazırlanır.

AÇAR SÖZLƏR

morfologiya, ədəbi tələffüz, orfoepiya

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 03.04.2026

Qəbul edilib: 12.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan <https://orcid.org/0000-0003-2521-6361> | rahilahummetova@gmail.com

Formation of Orthoepic Habits in The Teaching of Morphology

Rahila Hummatova¹

ABSTRACT

The opportunities for mastering literary pronunciation norms, as well as working on orthoepy, are quite rich and extensive in the teaching of morphology, as well as in the phonetics section of linguistics. Naturally, the effective use of these opportunities is the main requirement for the teacher. In the process of teaching morphology, there are also wide opportunities to connect work on spelling with orthoepy. A number of pronunciation rules learned in practice in the teaching of phonetics are manifested in the pronunciation of words and suffixes belonging to individual parts of speech. Orthoepic work on morphology serves both to automate the acquired knowledge and skills on a number of pronunciation rules learned in practical phonetics training, and to acquire new knowledge and habits related to the pronunciation of suffixes. Both in primary and higher grades, not only the rules of the language are taught, but the Azerbaijani language as a whole. This poses the task of covering its multifaceted areas in language lessons. Therefore, in language lessons, a close connection is created between orthography, orthoepy, lexicology, grammar, etc. And again, the principle of adhering to the unified structure of the language in language teaching speaks for itself. That is, when each grammatical topic is taught, corresponding lexical work is carried out at the same time, specific tasks related to orthography and orthoepy are solved, and the groundwork is prepared for the future section (syntax).

KEYWORDS

morphology, literary pronunciation, orthoepy

ARTICLE HISTORY

Received: 03.04.2026

Accepted: 12.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-2521-6361> | rahilahummetova@gmail.com

Giriş

Tədqiqat işinin mövzusu. Azərbaycan dili qrammatikası morfolojiya və sintaksis şöbələrindən ibarətdir. Morfolojiya yunan mənşəli söz olub “morphe” (forma), “loqos” (elm, təlim), yəni “forma haqqında elm, təlim” deməkdir. Morfolojiya sözlərin geniş mənada qrammatik tərkibini, nitq hissələrini öyrənməklə yanaşı, eyni zamanda şagirdlərdə düzgün nitq bacarığı və ədəbi dilin normalarına riayət etmək vərdişlərini də formalaşdırır. Fonetika, leksikologiya bölmələri ilə əks əlaqə qurur, sintaksis üçün, onun ayrı-ayrı mövzularının daha dərinədən mənimsədilməsi üçün real imkanlar açır. Morfolojiyanın tədrisi prosesində nitq hissələrinin tələffüz qaydaları haqqında elmi-nəzəri məlumat verilir, eyni zamanda verilmiş qaydaların şüurlu dərk edilməsi üçün müxtəlif səpkili çalışmalarla istifadə olunur. Müxtəlif üsullarla möhkəmləndirilmiş qaydalar şagird nitqinə tətbiq olunaraq vərdişə çevrilir. Morfolojiya üzrə aparılan orfoepik iş həm fonetika təlimində praktik yolla öyrənilmiş bir sıra tələffüz qaydaları üzrə mənimsənilən bilik və bacarıqların avtomatlaşmasına, həm də şəkilçilərin tələffüzünə aid yeni bilik və vərdişlərin qazanılmasına xidmət edir. Tədqiqat işinin mövzusu bu cür problematik məsələlərin integrativ əsasda tədrisinə, morfolojiya bölməsində orfoepik vərdişlərin formalaşdırılmasına həsr edilmişdir.

Mövzunun aktuallığı. Belə bir kəlam var: “Gözəl nitq şeir kimi ovsunlayır”. Gözəl şeir insan qəlbinə ovsunladığı, onun duyğularını oyatdığı kimi, aydın, təmiz nitq də onu dinləyənlərə eyni dərəcədə təsir edir. Hər bir insanın ən gözəl keyfiyyətlərindən biri onun zəngin nitq mədəniyyətinə malik olmasıdır. Yüksək nitq mədəniyyəti insanın ümumi inkişafında müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Məzmunca dolğun, formaca zəngin nitq fikrin təsirli ifadə olunmasına xidmət göstərir. Fikir və düşüncələrin təsirli ifadəsi ədəbi tələffüz normalarına riayət etməklə yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaqdan başlayır. Bu baxımdan morfolojiyanın tədrisi orfoepik vərdişlərin formalaşmasında və vərdişə çevrilməsində xüsusi çəkiyə malikdir. Tədrisin integrativ əsasda təşkili mövzunun aktuallığını və ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran vəzifənin əhəmiyyətini bir daha vurğulayır.

Tədqiqatın əsas sualları:

1. İntegrativlik nədir?
2. Əsas nitq hissələri ilə bağlı hansı orfoepik normalar müəyyən edilib?
3. İsimlərdə cəmlilik anlayışının morfoloji əlaməti ilə feillərdə III şəxsin cəminin morfoloji göstəricisi olan *-lar, -lər* şəkilçilərini necə fərqləndirmək mümkündür?
4. Köməkçi nitq hissələrinin, xüsusən qoşmaların tədrisində orfoepik vərdişlər hansı metodlarla möhkəmləndirilir?

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Şagirdlərə düzgün orfoepik vərdişlər aşılamaq, onların şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yüksək nitq mədəniyyətinə yiyələndirmək

dilçiliyin, o cümlədən morfologiyanın tədrisi qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Dil ünsiyyət vasitəsi, nitq isə ünsiyyət prosesidir. Dil obyektivdir və o danışanla əlaqəli olaraq mücərrədləşir, təkrarlanır. Hər bir danışq spesifik, bənzərsiz və hamı tərəfindən qəbul edilən ifadəli əlamətlərdən ibarətdir. Orfoepik normalarla müşayiət olunan mədəni nitqin formalaşdırılması üçün istifadə edilən pedadoji vasitələr mövzunun praktik əhəmiyyətini xüsusilə qabarıq göstərir. Tədqiqat işindən müəllim, dissertant və tələbələr istifadə edə bilirlər.

Metodlar

Mövzuda qoyulan məqsədin daha aydın ifadəsi üçün düzgün metoddan istifadə etmək vacib amillərdəndir. Tədqiqat işində müqayisə, təsviri, linqvistik eksperiment, linqvistik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Oxşar dil faktları və hadisələrin fərqləndirilərək səciyyəvi cəhətlərinin müəyyənəşdirilməsində müqayisə, linqvistik eksperiment üsulu olduqca vacibdir.

Nəticələr

Morfologiya üzrə aparılan orfoepik iş həm fonetika təlimində praktik yolla öyrənilmiş bir sıra tələffüz qaydaları üzrə mənimsənilən bilik və bacarıqların avtomatlaşmasına, həm də şəkilçilərin tələffüzünə aid yeni bilik və vərdişlərin qazanılmasına xidmət edir; İnteqrativ əsaslarda tədris edilən mövzuların hər biri şagirdlərin ədəbi tələffüz normalarına dərinlən yiyələnmələrinə şərait yaradır; Nitq inkişafı məsələlərinin praktik həlli, əsasən, dil və nitq arasındakı əlaqənin anlaşılmasından asılıdır; Morfologiya bölməsinin orfoepiya ilə inteqrativ tədrisini reallaşdıran həm şəkilçilər, onların tələffüzü və yazılışı, vurğu qəbul edib-etməməsi, omonimliyi, həm də nitq hissələrinin öz qrammatik təbiətidir.

Müzakirə

Etiraf edək ki, cəmiyyətimizdə fikirlərini səlis ifadə edə bilməyən, gözəl nitqə sahib olmayan insanlara da rast gəlmək mümkündür. Bəs mədəni nitqin inkişafına hansı amillər mane olur? Bəzi insanlar nəinki aydın danışmaq, ümumiyyətlə, danışmaqda çətinlik çəkirlər. Bunun təməli çox vaxt uşaqlıqdan qoyulur. Günümüzün real mənzərəsi göz önündədir, əksər hallarda ailədə, məktəbdə az ünsiyyət qurulur. Bəzən məktəbdə öz fikrini düzgün ifadə edə bilməyən şagird məktəb yoldaşları və hətta müəllim tərəfindən qınanır, tənbeh edilir. Nəticədə şagird artıq danışmaqdan çəkinir. Bunun üçün müəllimlər şagirdlərin öz fikirlərini çəkinmədən ifadə etmələrinə şərait yaratmalı, nitqin düzgün formalaşmasına kömək etməlidirlər. Bunun üçün ədəbi tələffüz normalarına yiyələnmək zəruridir. “Fikir və düşüncələrin daha təsirli ifadə edilməsi üçün zəruri tələblərdən biri olan orfoepiya da nitq mədəniyyətinin ayrılmaz və ən vacib ünsürüdür” (Qurbanov, 2003).

Ədəbi tələffüz normalarına yiyələnmək, eləcə də orfoepiya üzrə iş aparmaq imkanları dilçiliyin fonetika bölməsində olduğu kimi, morfologiya bölməsinin tədrisində də olduqca zəngin və genişdir. Təbii ki, bu imkanlardan səmərəli istifadə etmək başlıca tələb kimi müəllimin qarşısında durur. Morfologiyanın tədrisi prosesində orfoqrafiya üzrə işləri orfoepiya ilə əlaqələndirmək üçün də geniş imkanlar vardır.

“Təcrübə göstərir ki, qrammatikanı, dil hadisələrini yaxşı mənimsəyən şagird yazı qaydalarına da düzgün əməl edir” (Abdullayev, 2008).

Fonetikanın tədrisində praktik yolla öyrənilmiş bir sıra tələffüz qaydaları ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid olan söz və şəkilçilərin deyilişində özünü göstərir. “Morfologiyanın obyektı sözdür. Morfologiyayı, hər şeydən əvvəl, müxtəlif qrammatik mənaları ifadə edən müxtəlif qrammatik şəkillər (formalar) maraqlandırır” (Hüseynzadə, 2007). Həmin qrammatik formalar morfologiyanın tədrisində tələffüz üzrə aparılan işlərin əsasında dayanır. Söz yaradıcılığı, sözün tərkibi və nitq hissələrinin tədrisi prosesində müəllim yeri gəldikcə yazılışı və tələffüzü fərqlənən sözlər üzərində xüsusi iş aparmalıdır. Belə ki, hər bir mövzunun tədrisi zamanı müəllim orfoqrafik-orfoepik cəhətdən şagirdlər üçün çətinlik törədən sözlərin morfoloji və ya fonetik cəhətdən təhlilini təşkil edir. Həmin sözlərin düzgün tələffüzü üzrə məşq-təmrinlər, çalışmalar və s. üzrə iş aparılır. Müəllim ən çox öyrədilməsi məsləhət görülən orfoepik normaları tədris prosesində həyata keçirməlidir: Feillərdə ikinci şəxsin cəminin şəkilçisi həm *-sınız⁴* həm də *-sız⁴* şəklində tələffüz olunur; Saitlə bitən feillərə indiki və qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında sait düşür: yazmayıram (yazmıram); yazmayaram (yazmaram) və s.; Feilin xəbər şəklinin qəti gələcək zamanında I şəxsin təkli iki cür tələffüz olunur: (yazacağam), (yazacam); Feilin nəqli keçmiş zamanında II şəxsin təkində “ş” samiti tələffüz edilmir: [oxumuşsan], [oxumusan] və s.; A, “ə” saiti ilə bitən çoxhecalı sözlərə “y” bitişdirici samiti ilə başlayan qrammatik şəkilçilər (-ya,-yə; -yır,-yir,-yur,-yür,-yar,-yər; -yan, -yən; -yacaq,-yəcək; -yası-yəsi; -yaraq,-yərək və s.) qoşulduqda bu saitlər özündən əvvəlki hecaya uyğun qapalı sait ¹⁴ kimi tələffüz olunur: almayacaq (almıyacaq); anaya (anıya); bağlayar (bağlıyar); başlayar (başdıyar); gözləyəsidir (gözdüyəsidir); kölgəyə (kölgüyə); oxşayan (oxşuyan); söyləyincə (söylüyüncə) və s.

Müəllim düzgün tələffüz vərdisləri üzrə aparılacaq işi müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Morfoloji şəraitdə sözlərə qoşulan şəkilçilərlə bağlı söz sonunda və həmçinin şəkilçilərin tələffüzündə bir sıra fonetik dəyişikliklər baş verir ki, bu dəyişikliklər morfologiya ilə bağlı orfoepik normalar əmələ gətirir. “Morfoloji şəraitdə tələffüz dedikdə sözlərə şəkilçilərin qoşulması ilə yaranmış tələffüz nəzərdə tutulur” (Xəlilov, 2013).

Morfologiyanın tədrisində lüğəvi şəraitdə tələffüz təkrarlanmaqla şəkilçilərin tələffüzünə aid yeni bilik, bacarıq və vərdislərin formalaşmasına imkan yaratmaq mümkündür. “Lüğəvi şərait dedikdə, əsasən səslərin söz daxilindəki yeri və məqamı ilə əlaqədar olaraq necə tələffüz edilmə qayda-qanunları nəzərdə tutulur” (Dəmirçizadə, 2007).

İstər ibtidai sinflərdə, istərsə də yuxarı sinflərdə yalnız dil qaydaları deyil, bütövlükdə Azərbaycan dili tədris olunur. Bu isə dil dərslərində fənnin çoxcəhətli sahələrini əhatə etmək vəzifəsini qarşıya qoyur. Odur ki, dil dərslərində orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya, qrammatika və s. arasında sıx əlaqə yaranır. Morfologiyanın tədrisində fonetik biliklər yada salınmalı, şagirdlərdən sözlərin səs, hərf tərkibini göstərmək, orfoepik tələffüzü müəyyənləşdirmək tələb olunmalıdır: *Sonu samitlə bitən sözlərə (isimlərə: qanad, bulud, kənd və s.) saitin əlavə edilməsi və necə deyilişinin izahı; Tələffüzü və yazılışı arasında fərq olan sözlərin (söyüt-söyüd, bulut-bulud, dəfdər-dəftər, taxda-taxta, bosdan-bostan və s.) qarşı-qarşıya yazılaraq tutuşdurulması, dəyişən samitin altından xətt çəkilməsi, tələffüzünün aydınlaşdırılması; İsimlərdə (palı., sü., qalı., uşa..lar, ota..ı, balı..a və s.) nöqtələrin yerinə uyğun gələn samitin (t-d, p-b, q-ğ) artırılaraq "Belə deyilir", "Belə yazılır" başlıqları altında qruplaşdırılması; İsimlərin (dəstə, usta və s.) yazılışına əsasən tələffüzünün şagirdlər tərəfindən müəyyənləşdirilməsi və s.*

Morfologiyanın tədrisinin düzgün tələffüzlə əlaqələndirilməsi hər bir mövzu üzrə: hal, mənsubiyyət, kəmiyyət, xəbərlilik kateqoriyalarının və s. təlimində mümkündür. Eləcə də digər nitq hissələrinin tədrisində verilən elmi-nəzəri biliklər çalışmalarla möhkəmləndirilərək nitq praktikasında tətbiq edilir. İntegrativ əsaslarda tədris edilən mövzuların hər biri şagirdlərin ədəbi tələffüz normalarına dərinlən yiyələnmələrinə şərait yaradır. İsimlərdə cəmlik anlayışı tədris ediləndən sonra şagirdlər feillərdə şəxs kateqoriyasının III şəxsin cəminin morfoloji əlaməti olan *-lar, -lər* şəkilçilərinin eyni fonetik tərkibdə olduğunu görür və əvvəlki bilikləri xatırlayırlar. Lakin çox zaman həmin şəkilçilərin fərqlərini dərk etmir, onları eyniləşdirirlər. Morfoloji təhlildən istifadə edərək onlar arasındakı fərqi müəyyənləşdirməyə çalışaq: *Oğullar atalarını bəyənmişlər*. Hər bir sözdə eyni fonetik tərkibə malik olan şəkilçi morfemlər işlədilmişdir. *Oğullar* -isimdir; “kim” sualına cavab verir; sadədir; ümumidir; cəmdədir; adlıq halındadır; sintaktik vəzifəsi mübtədərdir; *atalarını* –isimdir; kimi sualına cavab verir; sadədir; cəmdədir; mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edib; təsirlik halındadır; sintaktik vəzifəsi müəyyən vasitəsiz tamamlıqdır; *bəyənmişlər* –feildir; nə edirlər sualına cavab verir; sadədir; təsirlidir; inkardadır; məlum növdədir; xəbər şəklinin indiki zamanındadır; III şəxsin cəmindədir; sintaktik vəzifəsi feili xəbərdir. Eyni fonetik tərkibə malik olan şəkilçi birinci və ikinci sözlərdə cəmlik yaradır, əşyanın çoxluğunu (oğullar, atalarını qrammatik cəhətdən əşya məzmununu bildirir), axırıncı isə feillərdə III şəxsin cəmini ifadə edir. Məlumdur ki, feilin təsriflənən formaları şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir. *Bəyənmişlər* feilindəki *-lər* şəkilçisi III şəxsin cəmini ifadə etdiyi kimi, xəbərin mübtədə ilə uzlaşma əlaqəsinin (kəmiyyətə və şəxsə görə) də əsas morfoloji göstəricisidir. Bu zaman onları cəm şəkilçisi adlandırmaq olmaz. Bu şəkilçi isimlərə qoşularaq çoxluq anlayışı ifadə edərkən (*-dar, -dər*), (*-nar, -nər*), (*-rar, -rər*), (*-lar, -lər*) şəklində tələffüz olunmalıdır: *qızlar (qızdar)*, *qatarlar (qatarrar)*, *oğlanlar (oğlannar)*, *sahillər (sahillər)* və s. “ III şəxs sonluğu ilə işlənən feillərin tələffüzündə isə *-lar (-lər)*

şəkilçisi dəyişikliyə uğramır, özündən əvvəlki səsi (indiki və qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçilərinin son səsi olan “r”) öz məxrəcinə uyğunlaşdırır, yəni irəli və tam assimilyasiya hadisəsi baş verir: *gülürlər (gülüllər), alarlar (alallar), oynayrlar (oynullar)* (Hümətovə, 2019). Digər fərq isə ondan ibarətdir ki, *-lar, -lər* isimlərə qoşularaq əşyanın çoxluğunu bildirir və bu zaman vurğu *-lar, -lər* şəkilçisində saitin üzərinə düşür: *qızla`r, qələmlə`r, evlə`r, kitablə`r* və s. Lakin *-lar, -lər* feillərdə III şəxsə aid olub şəxsin çoxluğunu bildirərkən vurğu qəbul etmir: *almı`şlar; alı`rlar; alaca`qlar; ala`rlar* (şühudi keçmiş zamanda vurğu qəbul edir: *aldıla`r*) və s. Morfoloji şəraitdə sözlərə qoşulan şəkilçilər sözün sonuncu səsinə, bəzən isə sözün son səsi şəkilçinin ilk səsinə təsir edərək müəyyən fonetik dəyişikliyə səbəb olur ki, buradan da morfoloji şəraitlə əlaqədar olan orfoepik normaların meydana çıxmasına şərait yaradır.

Azərbaycan dili dərsliklərində dil qaydalarının möhkəmləndirilməsi və şagird nitqində tətbiqini nəzərdə tutan çalışmaların, demək olar ki, əksəriyyəti mövzuların integrativliyinə xidmət göstərir. Nümunə üçün VI sinif dərsliyindəki 1-2 çalışmaya nəzər yetirək. *Çalışmada (feil bəhsi üzrə ümumiləşdirici təkrar, s.134, çal.4) verilmiş bayatını tələffüz qaydalarına uyğun oxumaq tələbi qoyulur: “Dərd yaxamı tanıyır, Dərdə salıb sınayır. Ovçu vurub sinəmdən, Dəymə, yaram qanayır. Və yaxud: səh.156, çal.5-də tələb olunur: Tələffüz formasında verilmiş sözləri düzgün yazın və hansı nitq hissəsi olduğunu müəyyənləşdirin. 1. Ananın (həyəcannan) ürəyi əsdi. 2. Ana (həyəcannan) oğlunu səslədi. 3. Stolun üstündə (qələmnən) başqa heç nə yox idi. 4. Stolun üstündə [qələmnən] çəkilmiş bir şəkil var idi”* (6-cı siniflər üçün Azərbaycan dili (tədris dili), 2021).

Şübhəsiz, morfolojiya bölməsində bu cür çalışmaların verilməsi hər bir dil qaydasının şüurlu dərk etdirilməsi ilə yanaşı, şagirdlərdə ümumi dil və nitq bacarıqları formalaşdırır. Bu da gələcəkdə şagirdlərin yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmalarına yol açır. Çalışmalar üzərində müstəqil işləyən şagird müşahidə etmək, müqayisə aparmaq, faktları, oxşar hadisələri təhlil süzgəcindən keçirmək və düzgün nəticəyə gəlmək bacarığına sahib olur. Oxşar faktların müqayisəsində tələffüzün əsas elementlərindən olan vurğunun köməyi ilə düzgün nəticəyə gələn şagird çətin ki, onları qarışıq sala. “Oxşar dil faktları morfolojiya bölməsinin əksər mövzularını əhatə edir və bu da öz növbəsində fəndaxili inteqrasiyaya geniş meydan açır. Məsələn, “Qoşma”nın tədrisində dilçiliyin fonetika bölməsi ilə inteqrasiyasız ötürmək mümkün deyil. Çünki “qoşmaların bir qismi heç bir vurğuya malik olmur, bir qismi isə zəif, yarımvurğuya malik olur” mühakiməsi fonetika bölməsi ilə fəndaxili inteqrasiyanın zəruriliyinə şərait yaradır” (Hümətovə, 2018). Vurğu haqqında əldə edilmiş nəzəri məlumatlar xatırlanır, möhkəmləndirilir və veriləcək elmi biliyin şüurlu şəkildə dərk edilməsi yolları aydınlaşır. Bu məqsədlə heca vurğusu, Azərbaycan dilində vurğunun yeri, onun növləri ilə bağlı diskussiya yaratmaq mümkündür. Həmçinin şəkilçilərdə vurğu məsələsi də yenidən təkrar obyektinə çevirilməli, vurğu qəbul etməyən şəkilçilərin də olduğu konkret faktlar və üsullarla nümayiş etdirilməlidir. Daha sonra

qoşmaların tələffüzü və orfoqrafiyası haqqında söhbət açarkən yenə də fonetika bölməsi, orfoqrafiya və orfoepiya ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaq lazım gəlir. Xüsusən *ilə* (-la, -lə) qoşmasının tələffüzü, vurğu qəbul etməməsi müqayisəli şəkildə çatdırılmalıdır. *İlə* qoşmasının şəkilçi forması (-la, -lə) isimdən feil düzəldən -la, -lə şəkilçisi ilə omonimdir. Şagirdlər sözün quruluşu ilə leksik şəkilçilər haqqında ilkin biliklərə malik olduğu üçün qoşma ilə şəkilçinin omonimliyini müqayisə edərək mənimsədə bilərək: *Hadisələr getdikcə aydınlaşmağa, lilli su kimi çöküb durulmağa başladı* (İ. Sıxlı). *Bundan sonra anamın günü ah-vayla keçməyəcəkmi?* (İ. Sıxlı). Birinci cümlədə “-la” adlardan feil düzəldən şəkilçidir, vurğu qəbul edir və sözdə son heca olduğuna görə vurğu onun üzərinə düşür, [başdadı] şəklində tələffüz olunur. İkinci cümlədə isə -la ilə qoşmasının şəkilçiləşmiş formasıdır, [ah-vaynan] şəklində tələffüz olunur və vurğu qəbul etmir. Hər iki cümlədə -la vahidlərinin müqayisəsi nəticəsində şagirdlər belə qənaətə gəlir ki, -la qoşma olduqda vurğu qəbul etmir, onu asanlıqla *ilə* şəklinə salmaq olur, sözün quruluşuna təsir etmir, onun digər sözlərlə əlaqələnməsinə kömək edir və sözə yeni məzmun qatır; qoşulduğu sözlə birlikdə suala cavab verir, cümlə üzvü vəzifəsində çıxış edir (qoşulduğu sözlə birlikdə); -la əgər leksik şəkilçidirsə, vurğu qəbul edir, sözün quruluşunu, hətta aid olduğu nitq hissəsini dəyişə bilər. Beləliklə, qoşma və şəkilçinin müqayisəsi nəticəsində şagirdlər həm vurğu ilə, leksik şəkilçilərlə bağlı biliklərini təkrarlayır, həm də qoşmanın tələffüzü ilə bağlı nəzəri bilikləri dərk etməkdə çətinlik çəkmirlər. *İlə* qoşması saitle bitən sözlərdən sonra (-ynan), (-ynən), samitlə bitən sözlərdən sonra (nan), (nən) şəklində tələffüz olunur. Folklor nümunələrində, aşiq poeziyasında ilə (-la, -lə) qoşmasının canlı danışıda olduğu kimi, ədəbi tələffüz transkripsiyasına uyğun və yaxud çox yaxın ifadə formaları üstünlük təşkil edir:

Dağlarının daşıynan,
Torpağıynan, daşıynan.
Yar deyib əridərəm,
Gözlərimin yaşıynan
(Elat bayatıları).

Üçün qoşması samitlə bitən sözlərə qoşulduqda [çün], saitle bitən sözlərlə işləndikdə isə [yçün] şəklində tələffüz olunur:

Telli isə ona fikir vermədən
Pək maraqlı bir hekayə oxuyur.
Özü üçün anlamadan, görmədən
Xəyalında bir aşıyan toxuyur
(M. Müşfiq).

Çocuq insanlığın əbədiyyəti,
Şərəfli torpağa şərəf qüvvəti!
Çocuq açılmamış bir dəfinədir,
İnsan dövlət üçün bir xəzinədir
(M.Müşfiq).

Birinci bənddə *üçün* qoşması saitle bitən sözə qoşulduğundan “y” bitişdirici samiti əlavə olunur və [özüyçün] şəklində tələffüz olunur. İkinci bənddə isə adlıq halda olan *dövlət* sözünə qoşulmuşdur və [dövlətçün] şəklində tələffüz olunur. Yeri gəlmişkən, onu qeyd edək ki, morfologiya bəhsi üzrə keçilən dərslərin ədəbi növzularla əlaqələndirilməsi normativ tələffüz vərdişlərinin aşılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Yazılış tələffüzündən fərqli olan bəzi qrammatik kateqoriyaların deyilişi ədəbi-bədii mətnlər üzərində nümayiş etdirildikdə şagirdlər onları şüurlu dərk edir. Ədəbi tələffüz normalarına uyğun danışmaq və oxumaq onlarda əməli nitq vərdişlərinə çevrilir” (Bəliyev, Bəliyev, 2014) Ədəbiyyat dərslində ədəbi tələffüz üzrə iş müəyyən çərçivədə qalmamalı, şagirdin deyiliş-yazılış dilemmasını müzakirə etməyə vaxtı qalmalıdır. Müəllim bilməlidir ki, nitq inkişafı məsələlərinin praktik həlli dil və nitq arasındakı əlaqənin anlaşılmasından asılıdır. Hər sözə sinonim axtarmaq hələ dili zənginləşdirmək, yoruculuqdan qurtarmaq deyil.

Morfologiya bölməsinin orfoepiya ilə integrativ tədrisini reallaşdıran həm şəkilçilər, onların tələffüzü və yazılışı, vurğu qəbul edib-etməməsi, omonimliyi, həm də nitq hissələrinin öz qrammatik təbiətidir. İnteqrasiyanın yaradılması mövzuların daha dərinədən mənimsənilməsi və uzun müddət yadda saxlanılması üçün mühüm amillərdəndir. Ümumiyyətlə, ənənəvi təlimdən fərqli olaraq, fəal təlimdə integrativlik ümumpedaqoji prinsip hesab edilir və təlimdə nəzərə alınması mühüm şərtlərdəndir. “Vaxtında və məqsədə söykənən inteqrasiya təlim prosesində dilə bütöv bir sistem kimi yanaşmağı, hər bir mövzunun zəncirin qırılmaz həlqələri olduğu fikrini dərk etməyi tələb edir. Əgər zəncirin həlqələri bir-biri ilə möhkəm və daha sıx bağlanmazsa, onun tez-tez qırılmaq ehtimalı yüksəkdir” (Hümətovə, 2018).

İsimlərdə olduğu kimi, digər nitq hissələrinin, xüsusən feillərin, say və zərflərin, qoşma və ədatların tədrisi prosesində orfoepik normaların mənimsədilməsi üçün geniş mövzudur. Məsələn: *ki, da, də* morfemlərinin şəkilçi, bağlayıcı və ya ədat olduğunu müəyyənləşdirərkən onların tələffüzünün və yazılış formasının mühüm əhəmiyyəti var. Məqsədəuyğun seçilmiş təlim texnologiyalarından istifadə etməklə (linqvistik eksperiment, alqoritmik məsələ, venn diaqramı və s.) onların yazılış və tələffüzündəki fərqləri və qrammatik mənasını aydınlaşdırmaq mümkündür. Onların omonimliyinə izahı üçün “linqvistik eksperiment” qoya bilərik:

Zərnigar xanım elə qışqırdı ki, Salatın özünü itirdi
(İ. Sıxlı).

Dünənki hadisə onun gələcəyini alt-üst etdi.
Könül, sən ki düşdün eşqin bəhrinə
Narın çalxan, narın silkin, narın üz
(Aşıq Ələsgər).

Bu nümunələrdə köməkçi nitq hissələri həm bir-biri ilə, həm də şəkilçilərlə omonimlik daşıyır.

Nəticə

Birinci cümlədə “ki” vahidi qrammatik mənasına görə bağlayıcıdır, aydınlaşdırma tabelilik bağlayıcısıdır və tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini bir-birinə bağlamağa xidmət edir. “Ki” bağlayıcısını cümlədən çıxarıb vergüllə əvəz etsək, onun mənasında heç bir dəyişiklik yaranmaz. İkinci cümlədə *dünən* zaman zərfinə qoşulmuş -ki vahidi leksik şəkilçidir və yeni söz yaradır. Düzəltmə sifət əmələ gətirir və semantikasında zaman məzmunu vardır, vurğu onun üzərinə düşür. Əgər -ki şəkilçisini sözdən atsaq, uyğunsuzluq yaranar və cümlənin mənası anlaşılmaz. *Ki* vahidinin sözə bitişik yazılması da şagirdlərə onun şəkilçi olduğunu fərqləndirməyə kömək edir. Bu cümlədə *ki* vahidini təhlil etməklə biz eyni zamanda söz yaradıcılığı ilə də inteqrasiya yaratmış oluruq. Şeirdə isə *ki* qüvvələndirici mənaya malik olan ədatdır. Əgər bu cümlədə *ki* vahidini cümlədən çıxarsaq, heç bir semantik dəyişiklik olmaz, yalnız fikrin ifadə tərzı əvvəlkinə nisbətən zəifləyər. *Ki* ədatını şəkilçi və bağlayıcıdan fərqləndirən bir cəhət də məntiqi vurğunu özündən əvvəlki sözün (sən) üzərinə atmasıdır. Beləliklə, şəkilçilərlə köməkçi nitq hissələrinin omonimliyinin müzakirəsi təlimin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipinə əməl etməklə inteqrativ əsaslı tədrisə geniş imkanlar yaradır. Şagirdlər vurğu, şəkilçilərlə bağlı biliklərini yada salır, eyni zamanda bağlayıcı və ədat haqqında öyrəndiklərini möhkəmləndirirlər. Göründüyü kimi, morfologiyanın tədrisində müşahidədən, düzgün tələffüz üzrə işlərin orfoqrafiya ilə müqayisəli tədrisindən istifadə etməklə şagirdlərin morfologiya, orfoepiya və orfoqrafiya üzrə bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin səmərəliliyini təmin etmək olur. Qrammatika təlimi böyük ümumtəhsil əhəmiyyətə malik olmaqla, həm də şagirdlərin ədəbi tələffüz normalarını mənimsəmələrini təmin edir. Qrammatik qaydaların bir çoxu eyni zamanda orfoepik normalar olduğundan bu vəzifə xeyli asanlaşır. Məsələn, isimlərdə sonu *a,ə* saiti ilə bitən sözlərə yönük; sonu *m, n* samitləri ilə bitənlərə çıxışıqlıq; sonu *n, r, z, t, d, s* samitləri ilə bitən isimlərə cəmlik yaradan *-lar, -lər* şəkilçiləri; isimlərə artırılaraq müxtəlif məzmun yaradan *-lıq, -lik, -luq, -lük* şəkilçiləri; sifət düzəldən *-lı, -li, -lu, -lü* şəkilçiləri *n, d, r, s, t, z* samitləri ilə bitən sözlərə artırıldıqda assimilyasiya hadisəsi baş verir. Adlar qrupuna artırılan *-dır, -dir, -dur, -dür* xəbərlilik şəkilçilərində isə eliziya hadisəsi baş verir: anaya (anıya), dərəyə (dəriyə), oğlandan (oğlannan), əmimdən (əmimnən), gəlinlər (gəlinnər), qatarlar (qatarrar), dənizlər (dənizdər), atlar (atdar), səslər (səsdər), daşlıq (daşdıx), qaranlıq (qarannıx), pərtlik

(pərtidix'), uzunluq (uzunnux), atlı (atdı), canlı (cannı), qarlı (qarrı), varlı (varrı), səsli (səsdi), duzlu (duzdu), söyüdlü (söyüddü), adamdır (adamdı), qışdır (qışdı) və s. (Yeni orfoepiya normaları, 2021).

Onu qeyd edək ki, orta ümumtəhsil məktəblərinin Azərbaycan dili dərslərlərində orfoepik qaydalar didaktik əsasda qurulur. Qayda qısa, aydın, uşaqların yaş xüsusiyyətinə uyğun seçilməli, rəngarəng çalışmalarla müşayiət olunmalıdır. Şagirdlərə düzgün orfoepik vərdişlər aşılamaq, onların şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməklə nitq mədəniyyətinə yiyələndirmək dilçiliyin, o cümlədən morfologiyanın tədrisi qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Dil ünsiyyət vasitəsidir, nitq isə ünsiyyət prosesidir. Dil danışanla əlaqəli olaraq mücərrədləşir, təkrarlanır və obyektivdir. Hər bir danışq spesifik, bənzərsiz və hamı tərəfindən qəbul edilən ifadəli əlamətlərdən ibarətdir. Hamı tərəfindən qəbul edilən, orfoepik normalarla müşayiət olunan şagird nitqinin formalaşdırılması vəzifəsini yerinə yetirmək üçün müəllim həm didaktikanın müəyyən etdiyi metodik yollardan, həm də fəal təlim priyomlarından istifadə etməlidir. O, şagirdlərdə morfoloji qaydaların tədrisi ilə əlaqəli düzgün orfoepik vərdişlər yaratmaq üçün Azərbaycan dili orfoepiyasının prinsiplərini dərinləndirməli, digər tərəfdən dərsdə orfoepiyaya aid bilik, bacarıq və vərdişlərin verilməsinə nail olmaq üçün çalışmalar sistemindən, əyani vəsaitlərdən, tapşırıqlardan və interaktiv təlim üsullarından istifadəyə fikir verməlidir. Bunları aşağıdakı kimi göstərmək olar: ədəbi tələffüz üzrə cədvəllər; orfoepik çalışmalar; morfoloji təhlil; İKT-dən istifadə və s.

Tək-tək nümunə verməklə, müəyyən çalışmaların köməyi ilə həmin qaydaların əhatə etdiyi sözlərin düzgün tələffüzünü öyrətmək mümkün deyildir. Orfoepik qaydaların mənimsədilməsi ibtidai siniflərdən başlayaraq yuxarı siniflərdə də kompleks şəkildə, ardıcıl, şüurlu olaraq davam etdirilməli, yalnız Azərbaycan dili dərsləri ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Dilçiliyin bütün bölmələri, xüsusən morfoloji qaydaların tədrisi prosesində orfoepiya üzrə iş aparmaq imkanları olduqca genişdir. Biz sadəcə bəzi nümunələrlə kifayətlənməli olduq. Orfoepiyanın morfolojiya ilə əlaqəli öyrədilməsi hər bir nitq hissəsi üzrə orfoepik materialı ümumiləşdirir, ondan ən mühüm faktları götürür, sonra isə düşünülmüş şəkildə yüzlərlə sözə tətbiq etmək imkanı yaradır. Məhz buna görə də morfolojiya ilə orfoepiyanın əlaqəli öyrədilməsi zəruridir.

Nəticə

- İntegrativ əsaslarda tədris edilən mövzuların hər biri şagirdlərin ədəbi tələffüz normalarına dərinlən yiyələnmələrinə şərait yaradır.
- Morfologiyanın tədrisində düzgün tələffüz üzrə aparılan işlər sözlərdə sait, samit və şəkilçi morfemləri əhatə edir.
- Orfoepiyanın morfolojiya ilə əlaqəli öyrədilməsi hər bir nitq hissəsi üzrə orfoepik materialı ümumiləşdirir, ondan ən mühüm faktları götürür, sonra isə düşünülmüş şəkildə sözlərə tətbiq etmək imkanı yaradır.
- Morfologiyanın tədrisi orfoepik vərdişlərin formalaşmasında və vərdişə çevirilməsində xüsusi rola malikdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2008). *Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri*. “ADPU-nun mətbəəsi”.
2. *Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslik. 6-cı sinif*. (2021). “Şərq-Qərb”.
3. Bəliyev, N., Bəliyev A. (2014). *Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “Qismət”.
4. Dəmirçizadə, Ə. (2007). *Müasir Azərbaycan dili*. I hissə. “Şərq-Qərb”.
5. Hüseynzadə, M. (2007). *Müasir Azərbaycan dili*. Morfolojiya. “Şərq-Qərb”.
6. Hümətova, R. (2018). *Qoşma və bağlayıcının tədrisində inteqrasiya*. “Elm və təhsil”.
7. Hümətova, R. (2019). *Ana dili -2 (dərs vəsaiti)*. “ADPU-nun mətbəəsi”.
8. Xəlilov, B. (2013). *Müasir Azərbaycan dili: fonetika, yazı, əlifba, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya*. “Bakı Çap Evi”.
9. Qurbanov, A. (2003). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. I cild (2 cildə). “Nurlan”.
10. *Yeni orfoepiya normaları*. (2021). Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 175 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Savad təlimi dövründə ilk qrammatik məlumatların verilməsi

*Fəridə Səfəraliyeva*¹

XÜLASƏ

Ana dilinin qorunması milli kimliyin formalaşmasına birbaşa təsir göstərən əsas amillərdəndir. Xalqın ruhu, dünyagörüşü, düşüncə tərzində məhz ana dili vasitəsilə ifadə olunur. Uşaqların milli-mənəvi dəyərlərə, dilinə və dövlətinə bağlı şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi baxımından ana dilinin əhəmiyyəti böyükdür. Bu proses sinifdən savad təlimi dövründən başlayaraq reallaşdırılmalıdır. Müasir savad təliminin elmi əsasını dilimizin fonetik səs sistemi təşkil edir. Məhz savad təlimi dövründə məşğələlərin düzgün təşkili müəllimin dilimizin səs sistemini nə dərəcədə bilməsindən asılıdır. Fonetika və fonologiya qrafika ilə birlikdə savad təlimi metodikasının, sadə oxu texnikasının işlənməsinin əsasını təşkil edir. Nitq səslərinin öyrənilməsi savad təliminə hazırlıq dövründən başlanır. Məhz bu dövrdə şagirdlərin fonematik eşitmə qabiliyyətləri inkişaf etdirilir. Bu da öz növbəsində şagirdlərin dilimizin səs sistemi ilə praktik tanışlığını təmin edir. Şagirdlər nitqimizi təşkil edən cümlələrin sözlərdən, sözlərin hecalardan, hecaların nitq səslərindən əmələ gəldiyini öyrənirlər. Onlar nitq səslərindən heca, hecalardan söz, sözdən cümlə, cümlədən nitq qurmaq kimi ilkin bacarıqlara yiyələnirlər. Savad təlimi dövründə nitq inkişafı üzrə iş nitq səsləri və sözlərin düzgün tələffüzünü, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsini, cümlələrin və rabitəli nitqin qurulmasını əhatə edir.

AÇAR SÖZLƏR

savad təlimi, nitq inkişafı, ilkin yazı bacarığı

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 19.03.2026

Qəbul edilib: 02.09.2026

¹Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

The First Grammar in the Period of Literacy Training Providing Information

*Farida Safaraliyeva*¹

ABSTRACT

The preservation of the native language is one of the main factors that directly affect the formation of national identity. It is through the native language that the spirit, worldview and way of thinking of the people are expressed. The importance of the native language is great in terms of raising children as individuals attached to national and moral values, language and state. And this should be done from the first grade, starting from the period of literacy training. It is during the period of literacy training that the correct Organization of classes depends on how well the teacher knows the sound system of our language. Phonetics and Phonology, together with graphics, form the basis of the methodology of literacy training, the development of simple reading techniques. The scientific basis of modern literacy training is the phonetic sound system of our language. The teaching of speech sounds begins in the period of preparation for literacy training. It is during this period that the phonematic hearing abilities of students are developed. This, in turn, provides students with practical acquaintance with the sound system of our language. Students learn that the sentences that make up our speech are formed from words, words from syllables, syllables from speech sounds. They acquire such initial skills as building a syllable from speech sounds, a word from syllables, a sentence from a word, and speech from a sentence. Work on speech development during the period of literacy training includes the correct pronunciation of speech sounds and words, the enrichment of vocabulary, the construction of sentences and communicative speech.

KEYWORDS

literacy training, speech development, initial writing skills

ARTICLE HISTORY

Received: 19.03.2026

Accepted: 02.09.2026

¹Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-1161-5759> | f.safaraliyeva@mail.ru

Giriş

Ana dili tədrisi metodikasının əsas məqsədi şagirdlərin dil bacarıqlarını – dinləmə, danışma, oxu və yazı sahələrində inkişaf etdirməkdir. Bilirik ki, metodika pedaqogika və dilçilik elmlərinin qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşır. Müasir təhsil mühitində ənənəvi yanaşmaların yetərsiz olduğu və yeni metodik yanaşmaların tətbiqinin zəruriliyi geniş şəkildə qəbul edilir. Bu yanaşmalar şagirdlərin fəal iştirakını təmin edərək onların dərslərə olan marağını artırır. Savad təlimi isə şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını artıraraq oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir.

Metodlar

Məqələdə müşahidə, müsahibə, nəzəri-təhlil, empirik metodlarından istifadə olunmuşdur. Bu zaman müəllim müşahidə metodu vasitəsilə şagirdin səs-hərflə uyğunluğunu, oxu sürətini və düzgünlüyünü, səsləri ayırd etmə bacarığını praktik tapşırıqlar vasitəsilə müəyyənləşdirir. Müsahibə metodu isə şagirdin anlama səviyyəsini, söz ehtiyatını, dərk etmə qabiliyyətini müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Empirik, müşahidə, müsahibə metodları savad təlimi dövründə bir-birini tamamlayır.

Nəticələr

Savad təlimi dövründə tələffüz və nitq səslərinin qavranılması sahəsindəki səhvlər daha xarakterik olur. Adətən uşaqların artikulyasiyasının üstlüyü r-l, s-ş, z-j, k-g səslərinin yanlış tələffüzü ilə xarakterizə edilir. Onların nitqində kəkələmək, pəltəklik kimi xüsusiyyətlər özünü aydın şəkildə göstərir. Danışarkən sözü axıradək tələffüz etməmək, səs, heca buraxmaq və ya artırmaq, sözlərin yerini dəyişmək, həmçinin yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol vermək bu yaş dövrü üçün xarakterik xüsusiyyətlərdir.

I sinif Azərbaycan dili dərslərində Ad bildirən sözlər başlığı altında qaydalar verilib.

Kim?	Nə?	Hara?
Məşqçi	saat	meşə
Ayan	oyun	oyun

(Nurullayeva, Allahverdiyeva, 2020, s. 50).

Tapşırıq C-də yazılıb. Sözləri köçürün. Qarşısında suallarını yazın.

Nümunə: Kitab – nə?

Oğlan, park, corab, ev, Tural, gül, Bakı.

Bu tapşırıqları yerinə yetirməklə şagirdlər ad bildirən sözlər haqqında ilkin biliklər qazanır. III sinifdə isə isimləri termin olaraq öyrənirlər.

Dərslikdə verilmiş başqa bir tapşırıqda heca sayı eyni olan sözləri tapmaq tələb olunur.

A-i-lə	1	hob-bi
Si-nif	2	mə-lu-mat
Dost	3	pazl

(Nurullayeva, s. 23).

Dərslik müəllifləri “hobbi”, “pazl” kimi sözləri tapşırığa salmaqla şagirdlərin yaş səviyyəsini nəzərə almağı sanki unudublar. Məgər bizim milli sözlərimiz yoxdurmu? Dərsliyə nəzər saldıqda görürük ki, sözlər şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun deyil. İbtidai sinif müəllimi yazılışı çətin sözlərə fərqli yanaşmalıdır. Hər bir sözün çətinlik dərəcəsi, fəal lüğətə daxil olub-olmaması, çoxişlək olması, dərslikdə neçə dəfə təkrarlanması nəzərə alınmalıdır. Belə bir sual yaranır ki, hər dərsdə məktəblilərə neçə yazılışı çətin söz öyrətmək didaktik cəhətdən mümkündür? Hər seçilən mövzu ilə əlaqədar şagirdlərə 2-3 sözün öyrədilməsi məsləhətdir. Bu sözlər əvvəlki dərslərdə öyrədilənlərlə mütləq əlaqələndirilməli, onların digər sözlərin oxşar orfoqramları ilə müqayisəsi və təhlili həyata keçirilməlidir. Yazılışı çətin sözlər əvvəlcədən qruplaşdırılmalı, ayrı-ayrı mövzular üzrə öyrədilməsi zəruri sayılanlar praktik çalışmalara daxil edilməlidir. Təbii ki, tədris zamanı həmin sözlərin öyrədilməsinə müntəzəm və sistemli yanaşılmalıdır. Həmçinin, I sinifdən başlayaraq sözün səs-hərflər tərkibi, onun mənası açıqlanmalıdır. Dərslikdə ilk 3 bölmədə dil qaydaları üzrə aşağıdakı terminlər haqqında ilkin təsəvvür yaradılır:

1-ci bölmə - Səs-hərflər, söz, sait-samit, heca;

2-ci bölmə - Cümlə, nəqli cümlə, sual cümləsi, nöqtə, sual işarəsi;

3-cü bölmə - Ad bildirən sözlər, əlamət bildirən sözlər, hərəkət bildirən sözlər, say bildirən sözlər.

I-IV sinif şagirdlərinə kalligrafik qaydaları hərflərinin öyrədilməsi, oxu üzrə ilkin bacarıqların formalaşdırılması, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, qrammatik qaydaların və ədəbi tələffüz normalarının öyrənilib tətbiq etməsi müəllimin qarşısında duran əsas vəzifələr sırasındadır. Həmçinin dərsliklərdə olan mövzular ekspressiv nitq bacarıqlarının formalaşdırılması ilə yanaşı, dilimizin, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərimizin, mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin öyrənilməsi baxımından şagirdlərə böyük imkanlar yaradır.

Bu gün ibtidai sinif şagirdləri üçün dərslikdən əlavə maarifləndirici kitablar da nəşr olunmaqdadır. Bunlardan biri “Validəyn bələdçisi”dir. Bu kitabla I sinifə getməmişdən öncə valideynlərin tanış olmaları məqsədəmüvafiqdir. Dərslikdə qeyd olunur ki, məktəbə yenicə qədəm qoyan şagirdlər informasiyanı, əsasən, dinləmə ilə əldə edirlər. Şagirdlərdə sürətli oxu vərdişi formalaşana qədər istənilən verbal məlumat onlara, əsasən, şifahi nitq vasitəsilə çatdırılır. Odur ki məktəbə hazırlaşan uşaqların dinləmə bacarığının inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbə bir neçə ay qalmış övladınızın dinləmə bacarığını nəzarətdə

saxlayın və inkişafı üçün şərait yaradın: müraciət olunarkən diqqətlə dinləməyin vacib olduğunu izah edin; mütəmadi olaraq maraqlı hadisələr, nağıllar, hekayələr danışın; mətndə zaman, məkan, şəxs, hadisə ilə bağlı suallar verməklə mətni necə dinlədiyini yoxlayın. Dinləmə bacarığının ilkin göstəricisi eşidilən suala uyğun cavab və ya tapşırığa müvafiq reaksiyadır. Vacibdir ki, uşaq dinlədiyi sual və tapşırığın mahiyyətini başa düşsün. Mətnin bir hissəsini oxuduqdan sonra həmin hissə ilə bağlı şəkilləri ona göstərin, çalışın ki, uşaq şəkli şərh etsin. Danışma. Danışma bacarığı təfəkkürün inkişafına və uşağın sosial mühitdə (sınıfdə) özünü təsdiq etməsinə, nüfuz qazanmasına kömək edən vacib nitq bacarığıdır. Övladınızın danışma bacarığının inkişafı üçün aşağıdakı tövsiyələrə əməl edin: onu daim danışmağa həvəsləndirin; fikir və duyğularını səmimi və sərbəst şəkildə, çəkinmədən ifadə etməsinə imkan yaradın; “Sən bu haqda nə düşünürsən?” və ya “Sən olsaydın, nə edərdin?” kimi suallar verməklə onu dinlədiyi mətnə təsvir olunan və ya ətrafda baş vermiş hadisələrin müzakirəsinə cəlb edin (Salayev, 2020, s. 4). Kitabda dinləyib-anlama, danışma ilə bağlı tövsiyələr hər bir məktəbli üçün önəmlidir. Bəzən valideynlər biz uşaqların suallarını cavablandırmaqdan boyun qaçırır. Halbuki, şəkilli nağıllar oxumaqla, uşaqlara sual verməklə onların nitqini və təfəkkürünü formalaşdırmaq mümkündür.

Oxu bacarıqları. Uşaqlarda şifahi nitq bacarıqları, yəni dinləmə və danışma bacarıqları erkən yaşlarda təbii yolla, oxu və yazı bacarıqları isə xüsusi tədris şəraiti və resurslarla həyata keçirilir.

Tədris resursları arasında kitab önəmli yer tutur. Buna görə də uşaqlarda kitabla düzgün davranış qaydaları haqqında anlayışlar formalaşdırmaq zəruridir. Oxu bacarığının inkişafında ilkin mərhələ hərflərin tanıdılmasıdır. Azərbaycan dili üzrə məktəbəqədər təhsil proqramına görə, uşaqlar I sinfə gedənə qədər ən azı çap hərflərini tanımalıdırlar. Əgər övladınız məktəbəhazırlıq kurslarına gedibsə, deməli, ilkin oxu bacarıqlarına yiyələnib. Əgər bu kurslara getməyibsə, siz bir neçə ay ərzində uşaqda bu bacarıqları özünü formalaşdırma bilərsiniz. Bu, çox vacibdir, çünki birinci sinfin ilk həftələrində uşaqlar hərfləri, sadəcə, təkrarlayır və bundan dərhal sonra oxu prosesinə keçirlər. İlk oxu bacarıqları nə deməkdir? Biz nə zaman deyə bilərik ki, uşaq hərfləri artıq tanıyır? Uşaq aşağıdakı bacarıqları mənimsəyibsə, o, əlifbanı öyrənmiş hesab edilir. Çap hərfini göstərəndə onu düzgün tələffüz edir; hərfi səsləndirəndə onu düzgün göstərir və ya yazır; yazılışı oxşar olan hərfləri fərqləndirir (b–d, q–p, c–ç, g–ğ, ı–i, s–ş və s.); səslənməsinə görə oxşar hərfləri fərqləndirir (z–s, ğ–x–h, d–t, b–p və s.).

Müzakirə

Ana dilinin təlimi biliklərin integrasiyasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnteraktiv təlimin ən optimal yolu isə ibtidai siniflərdən – fənlərarası əlaqə prinsiplərindən düzgün istifadə etməkdən başlanır. Biliklərin integrasiyası şəraitində mühakimə yürütmək, əqli nəticələrə gəlmək bədii təfəkkür fəaliyyətini daha yaxşı formalaşdırır (Səfəraliyeva, 2014, s. 26). Azərbaycan dili və oxu dərslərinin əlaqəli şəkildə tədris olunması nitq inkişafı, ədəbi tələffüz və ifadəli oxu vərdişlərinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Dil dərslərində qayda və qanunları şüurlu şəkildə qavrayan şagird qazandığı nəzəri bilikləri oxu dərslərində praktik yolla daha dərinləndirir.

Uşaqların məktəbəqədər yaş dövründə bəzi xüsusiyyətləri disleksiyanın əlamətləri ola bilər. Məsələn:

- ümumi nitq inkişafının gecikməsi;
- uzun sözlərin son hecalarını və şəkilçilərini tələffüz edə bilməməsi;
- cümləni düzgün qura bilməməsi;
- əlifbanı əzbərləməkdə çətinlik çəkməsi;
- şifahi nitq bacarıqlarının məhdud olması.

Birinci sinifdə disleksiya ilə bağlı problemləri daha aydın görmək olar. Məsələn:

- hərflə səs arasında əlaqəni anlamaqda çətinliklərin olması;
- hərflərin (xüsusən oxşar olanların) səhv salınması, yazanda sözdəki bəzi hərflərin buraxılması və ya yerinin dəyişdirilməsi;
- oxu sürətinin aşağı olması;
- xəttin çox pis olması (Salayev, 2020, s. 260).

Bilirik ki, təlim qarşıya qoyulmuş məqsədə müvafiq olaraq şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdişləri mənimsəməsinə, əqli qabiliyyətin və potensial imkanların inkişafına, həmçinin dünyagörüşün formalaşdırılmasına xidmət edir. Təlim prosesində şagirdlər elmi bilikləri mənimsəyir, müəyyən bacarıq və vərdişlər əldə edirlər. Şagirdlər səslər haqqında ilk məlumatı əlifba təlimi dövründən etibarən almağa başlayır. Onlar I sinifdən başlayaraq səslə hərfi fərqləndirməyi bacarırlar. Dərslərdə verilmiş tapşırıqların köməyi ilə bu bacarıqlar daha da möhkəmləndirilir. Savad təlimi dövründə ədəbi tələffüzlə orfoqrafiyanın hər zaman uyğun gəlməməsi tədricən şagirdlərə çatdırılmalıdır. Onlar bilməlidirlər ki, nar, tar, ana və s. sözlərinin tələffüzü ilə yazılışı arasında heç bir fərq yoxdur. Lakin bir çox sözlərin yazılışı tələffüzündən fərqlənir. İbtidai sinifdə şagirdlərə məhz savad təlimi dövründən başlayaraq ilkin oxu və yazı vərdişləri aşılanmalı, onların yazıda buraxdıqları səhvlər müəllim tərəfindən qruplaşdırılmalıdır.

Yazıda sözün səs-hərflər tərkibinin müəyyənəşdirilməsi ilə bağlı səhvlər və qrafik səhvlər mövcuddur. Birinci qrup səhvlərə, əsasən sözlərdə hərflərin buraxılması, bir hərfi başqası ilə əvəzetmə, hərflərin yerini dəyişmə hallarında rast gəlinir. Əlifba təliminin əvvəllərində hərflərin buraxılması halları, əsasən şagirdin səsləri ayıra bilməməsindən irəli gəlir.

Maraqlı cəhət odur ki, şagirdlər çox vaxt saitləri buraxırlar. Hətta ikihecalı, üçhecalı sözlərdə də hərfburaxma hallarına rast gəlmək mümkündür. Bundan başqa şagirdlərdə samitlərin buraxılması hallarını da qeyd etmək lazımdır. Kiçikyaşlı məktəblilər əsasən iki samitin birləşdiyi hallarda səhvlər buraxırlar. Məsələn, “durna” əvəzinə “duna”, “yoldaş” əvəzinə “yodaş” kimi yazırlar. Bundan başqa qoşasamitli sözlərdə də müəyyən səhvlərə yol verirlər. Misal olaraq, “təyyarə” əvəzinə, “təyarə”, “yeddi” əvəzinə “yedi” və s. kimi hallara tez-tez rast gəlinir. Şagirdlər ən çox elementləri düzgün yazmır və ya oxşar elementlərdən birini buraxırlar. Məsələn, “m” əvəzinə “n”; “n” əvəzinə “m”, “ç” əvəzinə “c” və s. Dəqiq yazılmayanda qoşa verilmiş hərflər (c-ç, u-ü, s-ş, ı-i, o-ö və s.) qarışdırılır.

Müəllim savad təliminin sonunda konkret şəkildə aşağıdakılara nail olmalıdır:

1. Şagird dəqiqədə 30–35 sözü sürətlə, bütöv sözlərlə (çətin sözləri hecalarla) oxumağı bacarmalıdır.
2. Şagird 20–25 sözdən ibarət cümlələri və mətni hərf buraxmadan, hərf əlavə etmədən üzündən köçürməyi bacarmalıdır.
3. Şagird 10–15 sözü, həmçinin həmin həcmdə mətni müəllimin diktəsi ilə yazmağı bacarmalıdır.

Bu vəzifələri yerinə yetirmək o qədər də asan deyildir. Ona görə də savad təlimi dövründə istifadə olunan metodlar peşəkar müəllimləri, metodistləri, tədqiqatçıları düşündürməlidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin orta məktəbdə öyrədilməsində yazı təlimi, orfoqrafik qaydalar üzərində işin düzgün təşkil olunması vacib amil kimi dəyərləndirilir. Şagirdlər ayrı-ayrı mövzuların tədrisi prosesində orfoqrafik qaydaların mənimsənilməsi ilə bağlı müxtəlif səpkili, praktik çalışmaları təhlil edirlər. Hər sinifdə şagirdlərin potensial imkanlarına uyğun olaraq orfoqrafik çalışmalar tərtib olunur. I sinifdə yalnız yazılışı tələffüzündən fərqlənməyən sözlərin, eləcə də cümlələrin, rəbitəli və kiçik həcmli mətnlərin üzündən köçürülməsi, kommentarili yazı və həmçinin müəllimin diktəsinə əsasən imlaların yazılması tələb olunur.

Üzündənköçürmə prosesində şagird sözün hərf tərkibinə diqqətlə baxır, onu həmin sözün daxili nitqindəki səs tərkibi ilə müqayisə edir, fərqi aşkara çıxarır, sözün yazılışını bir anlığa yadda saxlayır, sözü səssiz tələffüz edir. Üzündənköçürmə ilk günlərdən hərflərlə, hecalarla deyil, bütöv sözlərlə yerinə yetirilməlidir. Şagirdlərdə diqqətliliyi, qavrayışın fəallığını tərbiyə etmək üçün bir baxışla sözün yadda saxlanılmasına nail olmaq lazımdır (Nəbiyeva, Abdullayeva, 2015, s. 433). Məqalədə I sinif dərslində verilmiş tapşırıqları nəzərdən keçirdim. Azərbaycan dili dərslində verilmiş tapşırıqda “k” səsinin iki funksiyalı olmasından söhbət açılır.

“K” hərfi iki səsi bildirir:	
kitab	karandaş
kök	konfet
kələm	kukla

(Nurullayeva, 2020, s. 12).

I sinif müəllimi üçün metodik vəsaitdə dərsin qısa planı bu şəkildə verilmişdir:

1. Mövzuya yönəltmə | Üzərində məktəb əşyalarının adları yazılmış kartların oxusu;
2. Dil qaydaları | “K” hərfinin ifadə etdiyi səslərin mənimsədilməsi;
3. Oxu | Öyrədilən hərflərdən ibarət sözlərin hecalarla oxusu;
4. Söz ehtiyatı | Məktəb əşyalarının təyinatı;
5. Yazı | “Ə ə” hərfinin hüsnxət normalarına uyğun yazılışı;
6. Formativ qiymətləndirmə (Nurullayeva, 2020, s. 35).

Dərslikdə verilmiş başqa bir çalışmaya nəzər yetirək:

“Ka” hərfinin işləndiyi sözləri seçib yazın.

kitab, kənd, konfet, park, kök, karandaş, kosmos

Xatırla

K hərfi

ke

ka

kitab kart (Nurullayeva, Bayramova, 2020, s. 23).

Səslərlə tanışlıq zamanı şagirdlərin ən böyük çətinliyi odur ki, onlar savad təlimi dövründən “k” səsinin iki funksiyalı olmağını çətin qavrayırlar. Azərbaycan dili dərslərində “k” hərfinin sözlərdə iki səsi ifadə etməsini dəqiq göstərməyi bacarmaq, qoşasaitli və qoşasamitli sözləri düzgün tələffüz etmək, həmçinin yazmaq, mətnlərdə yazılışı çətin sözlər üzərində iş aparmaq və s. kimi bacarıqların yaradılması çox önəmlidir. Bunların əksəriyyəti alınma sözlərin orfoepik tələffüzü ilə əlaqəlidir və müəllim tədris prosesində tələffüzlə bağlı məsələlərə diqqət yetirməlidir.

Savad təlimi dövründə yazıya verilən tələblər bunlardır: orfoqrafik, kalliqrafik, gigiyenik və rabitəlilik. Hüsnxət təlimi prosesində isə müəllim I sinif şagirdlərinin fiziopsixoloji imkanlarını nəzərə almaqla rəngarəng metodlardan istifadə etməlidir:

1. *Genetik yol.* Bu yazı təlimi asandan çətinə, sadə hərf və ya sözlərin yazılışından, mürəkkəb, çətin (çox elementli) hərf və ya sözlərin yazılmasına aparan yoldur, genetik yoldan necə gəldi istifadə etmək olmaz. Bu prosesə I sinifdə şagirdlər yazmaq bacarıqdan (əlifba təlimindən) sonra başlamaq lazımdır.

2. *Takt yolu.* Bu yol sinifdə xüsusi situasiya yaradır. Şagirdləri say altında yazmağa həvəsləndirir. Bəs bu iş necə aparılmalıdır? Müəllim şagirdlərə eyni zamanda eyni şeyi

yazmağı tapşırır. Məktəblilərin hamısında sürət eyni olmadığı üçün müəllim bu işi şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif variantlarda apara bilər: məsələn, savad təlimi dövründə müəllim “bir”, “iki” dedikdə məktəblilər hərfin elementlərini, savad təlimindən sonrakı dövrdə bütövlükdə hərfi, II–IV siniflərdə isə bütöv sözünü yazmalıdırlar. Belə olduqda təlim prosesi maraqlı doğurur. Takt altında şagirdlərin yazı sürəti bərabərləşir (Rəhimov, 2015, s. 38). Belə qənaətə gəlmək olar ki, metodistin bu yararlı fikirləri ibtidai sinif müəllimləri üçün əsas meyar olmalıdır.

Diqqətimi çəkən başqa bir nəşr “Məktəbə hazırlaşırıq” kitabıdır. Bu kitab 4 hissədən ibarətdir. Düşünürəm ki, kitab tərtibat baxımından şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğundur. Dərslikdə “Qırmızı papaq” nağılı şəkillər üzərində təsvir olunmuşdur. Müəllim aşağıdakı suallar vasitəsilə nağılın qısa məzmununu ilə bağlı şagirdlərin nitqini formalaşdırma bilər.

- Canavar Qırmızı papağı necə aldatmaq istədi?
- Qırmızı papaq canavarı hansı əlamətlərinə görə tanıdı?
- Sən Qırmızı papağın yerində olsa idin, canavarı necə tanıyardın? (Salayev, 2020, s. 80).

“Məktəbə hazırlaşırıq” kitabına nəzər saldıqda gördük ki, müxtəlif tipli şəkillər, həftənin günləri, saatın öyrədilməsi, hərflərin kalliqrafik cəhətdən yazılma qaydaları öz əksini tapmışdır. Kitabda “Tanıyaq və öyrənək”, “Dinləyək və danışaq”, “Oxuyaq və yazaq”, “Sayaq və düşünək”, “Yaradaq və quraq” başlıqları altında azyaşlılar üçün maraqlı məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Dərsliyin II hissəsində “Tanıyaq və öyrənək” başlığı altında “tövlə”, “hin”, “yem”, “dayça”, “quzu”, “köşək”, “küçük”, “cücə”, “çəpiş” sözləri verilib. Müəlliflər bir məqamı unudublar ki, bu şagirdlər məktəbə hazırlıq dövründədirlər. Bu sözlərin çoxu onların nə yaş səviyyəsinə, nə də fəal lüğət fonduna uyğun deyil. Dərsliyin aşağısındakı suallara nəzər salaq:

- Ev heyvanları çöl heyvanlarından nə ilə fərqlənir?
- Ev heyvanlarının faydası nədir?
- Sən hansı ev heyvanını bəsləmək istədin? (Salayev, s. 42).

Məhz bu suallar vasitəsilə müəllim verilmiş sözlərin bir-bir mənasını izah edə bilər. Bu zaman şagirdlərin həm şifahi nitqi, həm də dünyagörüşü formalaşmış olar. Pedaqoq N. Kazımov haqlı olaraq qeyd edir ki, müəllimin məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil rəhbərliyi altındakı şagirdlərin öyrəndiyi bilik və bacarıqlar təsadüfi biliklər toplusu deyil, birbaşa cəmiyyətin sonrakı inkişafına yönəlir (Kazımov, 2011, s. 131). Sözsüz ki, cəmiyyət üçün şəxsiyyəti ilk növbədə ailə, mühit, daha sonra məktəb formalaşdırır.

Nəticə

Müasir ana dili tədrisi metodikasında bir neçə əsas yanaşma mövcuddur:

1. Kommunikativ yanaşma dilin istifadəsini real ünsiyyət şəraitində öyrənməyi əsas tutur. Bu yanaşma şagirdlərin yalnız dil qaydalarını deyil, eyni zamanda onlardan real həyatda necə istifadə edəcəyini öyrədir.

2. İnteraktiv təlim metodları şagirdlərin aktiv iştirakını təmin edən təlim üsullarını nəzərdə tutur. Bu yanaşma şagirdlərə daha çox müzakirələrdə iştiraklarına və fikirlərini sərbəst ifadə etmələrinə imkan yaradır.

3. Şagirdyönümlü təlim yanaşması şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq təlimin daha effektiv olmasına xidmət edir.

4. Problem əsaslı öyrənmə metodu şagirdlərin real həyatda qarşılaşdıqları çətinlikləri həll etməyə yönəlmiş təlim üsuludur. Bu yanaşma vasitəsilə savad təlimi dövründən başlayaraq şagirdlərdə analitik düşünmə bacarıqları formalaşır, ətraf aləm haqqında təsəvvürləri genişlənir, həmçinin lüğət ehtiyatları zənginləşir.

Ədəbiyyat

1. Kazımov, N. (2011). *Məktəb pedaqogikası*.
2. Nəbiyeva, Ş., Abdullayeva, G., Kərimova, A. (2015). *İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr*.
3. Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Zahidova, Ş., Allahverdiyeva, N., Xanaliyeva, A. (2020). *Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti*.
4. Nurullayeva, Ü., Allahverdiyeva, N., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A. (2020). *Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslər*. I hissə.
5. Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Zahidova, Ş., Allahverdiyeva, N., Xanaliyeva, A. (2020). *Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslər*. II hissə.
6. Rəhimov, A. (2015). *Ana dilinin tədrisi metodikası*.
7. Salayev, K., Cəfərova, L., Həsənova, T., Nurullayeva, Ü., Əzimzadə, A. (2020). *Məktəbə hazırlaşırıq*. 1-ci kitab.
8. Salayev, K., Cəfərova, L., Həsənova, T., Nurullayeva, Ü., Əzimzadə A. (2020). *Məktəbə hazırlaşırıq*. 2-ci kitab.
9. Salayev, K., Şamilova, L., Nurullayeva, Ü., Rəştiyeva, M. (2020). *Validəyn bələdçisi*.
10. Səfəreliyeva, F. (2014). *Uşaq folkloru və şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi*.

Əli Nəzmi Mirzə Ələkbər Sabir ideyalar aləminin davamçısı kimi

Ulduz Qəhrəmanova ¹

XÜLASƏ

Azərbaycan ədəbi məktəblərinin yaranması bir qayda olaraq böyük sənətkarların adı və yaradıcılıqları ilə bağlıdır. Sabir ədəbi məktəbi isə o dövr ədəbiyyatımızda (XX əsr – U. Q.) böyük hadisə idi. Çünki Sabir poeziyası xalqda özünütənqid, özünütərbiyə kimi önəmli xarakter formalaşdırır, onları milli intibaha çağırışa dəvət edirdi. Sabir satirik poeziyasının platforması vahid ictimai mübarizədə şüurlarda inqilabi cəbhə yaratmaqdan ibarət idi. Onun poetik novatorluğu da bu proqrama xidmət edirdi. Məlumdur ki, Sabirin parlayan inqilabi satirasını üzə çıxaran “Molla Nəsrəddin” ədəbi mətbu orqanı olmuşdur. Bu satirik jurnal nəşr olunduqdan sonra Sabirin davamçıları şairin səsinə səs vermiş, ona sadıq silahdaş olmuşlar. Sabirin milli poeziyaya gətirdiyi novatorluğu ilk olaraq Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə yüksək qiymətləndirmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, satirik poeziya, ideya davamçısı

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 21.05.2026

Qəbul edilib: 16.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319> | ulduzkahraman1@gmail.com

Ali Nazmi Mirza Alakbar Sabir as a Successor to the World of Ideas

Ulduz Kahramanova ¹

ABSTRACT

The emergence of literary schools in the world of literature is usually associated with the names and works of great artists. The Sabir literary school was not an ordinary occurrence in our literature of that time (20th century – U.K.) but a great event. Because the program of the aesthetics of Sabir's poetry consists of accepting and educating a critical attitude towards oneself in the people and the nation, calling for and inviting national renaissance. The platform of Sabir's satirical poetry was to build a revolutionary front in consciousness in a unified social struggle. M. A. Sabir's poetic innovation also served this program. It is known that the literary press "Molla Nasreddin" was the one that revealed Sabir's brilliant revolutionary satire. Thus, after Sabir's work was published in "Molla Nasreddin", his followers voted for the poet and became his loyal comrades-in-arms. The first person to see the innovation that Sabir brought to national poetry was Mirza Jalil Mammadguluzade.

KEYWORDS

Mirza Alakbar Sabir, Ali Nazmi, satirical poetry, ideological successor

ARTICLE HISTORY

Received: 21.05.2026

Accepted: 16.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319> | ulduzkahraman1@gmail.com

Giriş

Ədəbiyyat aləmində ədəbi məktəblərin yaranması bir qayda olaraq böyük sənətkarların adı və yaradıcılıqları ilə bağlıdır. Məsələn: Nizami məktəbi, Füzuli məktəbi, Vaqif məktəbi, Axundov məktəbi və s. Sabir yaradıcılığı satirik inqilabi poeziya məktəbinin təməl daşındır. Sabirin satira məktəbi fərdi üslubi yaradıcılıq tərzilə Şimali və Cənubi Azərbaycan şairlərinin əksəriyyətini öz təsiri altına aldı. Beləliklə, XX əsr Azərbaycan poeziyasında Sabir üslubunda yazan şairlərin sayı artdı.

Metodlar

Məqalədə qarşıya qoyulan məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi praktik materialın təhlilinə əsaslanır. Belə ki, Əli Nəzminin Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi məktəbinin davamçısı kimi tədqiqi hər iki sənətkarın yaradıcılıq xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan yaratdı. Onların yaradıcılıqlarının müqayisəsi zamanı Əli Nəzminin özünəməxsus yaradıcılıq novatorluğuna malik olmasına aydınlıq gətirildi. Bunun üçün müqayisəli metoddan, tarixi-müqayisəli yanaşma üsulundan istifadə olunmuşdur.

Nəticələr

- Mənbələrə əsasən demək olar ki, Sabir ədəbi məktəbi o dövr üçün böyük tarixi hadisə idi.
- Sabir poeziyası estetikasının proqramı insanlarda özünütənqid və özünütərbiyə hissləri yaratmaq, onları milli intibaha çağırışdan ibarət idi.
- Sabir satirik poeziyasının platforması vahid ictimai mübarizədə şüurlarda inqilabi çevriliş yaratmaq idi. M. Ə. Sabirin poetik novatorluğu da bu proqrama xidmət edirdi.
- Sabirin parlayan inqilabi satirasını üzə çıxaran “Molla Nəsrəddin” ədəbi mətbu orqanı olmuşdur. Bu satirik jurnalın nəşrindən sonra davamçıları şairin səsinə səs vermiş, ona sadiq silahdaş olmuşdurlar.
- Realist-inqilabi poeziyanın müdafiə və inkişaf etdirilməsində Sabirin silahdaşları arasında Əli Nəzminin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun yaradıcılıq manevrasında Sabir dəsti-xəttini açıq görmək mümkündür. Yəni bu görkəmli sənətkar Sabir ədəbi məktəbinin silahdaşı kimi Azərbaycan ədəbi məktəbində özünəməxsus iz qoymuşdur.

Müzakirə

- Ə. Nəzmi yaradıcılığının son dövrünə qədər Sabir ədəbi məktəbinə sadiq qalmışdır. Cəlil Məmmədquluzadə təsdiqləyirdi ki, M. Ə. Sabirin vəfatından sonra onun ədəbi məktəbinin ənənələrini “Molla Nəsrəddin”də davam etdirən şair məhz Əli Nəzmi olmuşdur.
- Sabir və Əli Nəzmi poetik məktəbinin kökləri, forma və ifadə vasitələri Azərbaycan şeirinin ənənələrinə söykənirdi.

- Sabir ənənələrinə sadıq olan Əli Nəzmi də onun kimi dövrün konkret tiplərinin canlı və dolğun təsvirini yaradırdı.
- Epigon ədəbiyyata, təqlidi ədəbiyyata qarşı mübarizə aparan sənətkarlar arasında Əli Nəzmi yaradıcılığına xüsusilə rast gəlinir.
- Cəlil Məmmədquluzadə Əli Nəzmi poeziyasına yüksək qiymət verərək onu “ikinci Sabirimiz” deyə təqdir etmiş, Sabirə bərabər satirik şair adlandırmışdır.

Əsas hissə

Məlumdur ki, Sabirin parlayan inqilabi satirasını üzə çıxaran “Molla Nəsrəddin” ədəbi mətbu orqanı olmuşdur. Jurnalın nəşrindən sonra bir çox sənətkarlar Sabirin ətrafında toplaşaraq ona sadıq silahdaş olmuşlar. Sabirin milli poeziyaya gətirdiyi novatorluğu dəyərləndirən ilk şəxs məhz Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə olmuşdur. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında fəaliyyət göstərən C. Məmmədquluzadə, M. Ə. Sabir, Ə. Nəzmi, Ə. Qəmküsər və b. “mollanəsrəddinçilər” adlı realist ədəbi məktəb yaratmışdılar.

Məlumdur ki, Sabir, Ə. Nəzmi, Ə. Qəmküsər və digər satirik şairlər (tənqidi realistlər – U. Q.) sadə xalq dilində və gizli imzalarla yazırdılar. Sabirin gizli imzalarından biri olan “Ağlar güləyən” tənqidi realizmin mahiyyətini bütün incəlikləri ilə ifadə edirdi. Milli mübarizədə özünü “dəryada duran qocaman bir dağa bənzədən” Sabir öz vətəndaşlıq mövqeyini “Şəkibai” satirasında aydın və qəti olaraq belə bildirirdi:

Yar getdikcə təhəssür dili-şeydadə durar,
Ömr vardıqca həvəs aşığı-risvadə durar!
Seyli-tə'n oylə təməvvüclə alıb dövrü bərim –
Bənzərəm bir qocaman dağə ki, dəryadə durar!

Sabir poetik məktəbi öz kökləri, forma və ifadə vasitələri ilə Azərbaycan şeirinin ənənələrinə söykənirdi. Sabir ənənələrinə sadıq olan Əli Nəzmi də bu yolla irəliləyərək, dövrün konkret tiplərinin canlı və dolğun təsvirini yaradırdı. Bu baxımdan əminliklə deyə bilərik ki, Sabir poeziyası özündən sonra Əli Nəzmi kimi davamçılar yetişdirən əsil ədəbi məktəb idi.

Ə. Nəzmi yaradıcılığının sonuna qədər Sabir şeir məktəbinə sadıq qalmışdır. Cəlil Məmmədquluzadənin özü də təsdiqləyirdi ki, M. Ə. Sabirin vəfatından sonra onun şeir məktəbinin ənənələrini “Molla Nəsrəddin”də davam etdirən şair Əli Nəzmi idi. Məlumdur ki, M. Ə. Sabir və Əli Nəzmi 1905-ci il inqilabi çarpışmalar dövrünün yetirmələridir. Əli Nəzmi Sabirlə “Molla Nəsrəddin” səhifələrində tanış olmuşdur. Sabiri yetişdirən “Molla Nəsrəddin” jurnalı Ə. Nəzmini də bir şair kimi tanıtmış və üslubunu formalaşdırmışdır. Mollanəsrəddinçi şairlər sırasında üslubca Sabirə ən yaxın olan şair Əli Nəzmidir. Jurnalın

yararışının ikinci ilindən, yəni 1907-ci ildən başlayaraq Əli Nəzmi Sabirə nəzirə, bənzətmə və cavablar yazmışdır.

Əli Nəzmi Sabir ədəbi məktəbinin böyük nümayəndəsidir. Köhnə şeir ənənələrinin əsiri olan müəlliflər ancaq gülü, bülbulü, şərabı, gözəlliyi vəsf edirdilər. Belə mövzu kasadlığı və ədəbiyyatın ictimai həyatdan ayrı düşməsi onları təqlidçiliyə sövq edirdi. M. Ə. Sabir ənənədən təqlid kimi istifadə edənləri, klassik poeziyadakı epitetləri get-gedə gülünc şəkllə salanları “Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!” ironik rədifli satirasında belə ifşa etmişdi:

“Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!

Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan!!”.

(Qəhrəmanova, 2024, s. 32 – 33).

“Göründüyü kimi, Sabir klassik poeziyada mövzu qıtlığı üzündən söz oyununa fikir verilməsinin acı nəticələrini kəskin satira atəşinə tutmuşdur. O, əsrlərdən bəri gözəlin tərifinə həsr edilmiş şeirlərdə əvvəllər xoş təsir buraxan epitetlərin getdikcə yersiz təriflərdən bayağılaşdığına qəhqəhə çəkmişdir. Bu qəhqəhələr epiqonçuluğa, poeziyada təqlidçiliyə və s. birdəfəlik və sarsıdıcı balta vurdu” (Qəhrəmanova, 2024, s. 28 – 29).

M. Ə. Sabir yaradıcılığında özünütənqid üsulunu seçərkən öz sələflərindən, klassik sənətkarlardan ustalıqla bəhrələnmiş, lakin heç vaxt təkrara, təqlidə yol verməmiş, daim orijinal yazı tərzini nümayiş etdirmişdir. M. Ə. Sabir klassiklərdən götürdüyü ənənələrdən bəhrələnərək parodiyalar, nəzirələr yazarkən bədii ifadə vasitələrinə, bədii-ictimai fikir tarixinə yeniliklər, yeni surətlər gətirən novator sənətkara çevrilmişdir. Sabir klassik sənətkarların poetik irslərinə yaradıcılıqla yanaşmış, mübarizə meydanında öz səsinə məharətlə sələflərinin səsinə qatmışdır.

Təqlidi ədəbiyyata atəş püskürən sənətkarlar arasında Sabir ədəbi məktəbinin davamçısı olan Əli Nəzmi yaradıcılığının özünəməxsus yeri vardır. Belə ki:

“Saqqalı uzun, guşi pühən, naqədəhəndir,

Alını iki barmaq, gözü dar, boynu gərəndir”

(Novruzov, 1992, s. 39).

Göründüyü kimi, hər iki sənətkar epiqonçu formalist şeirlərə qarşı üsyan etmiş, epiqon ədəbiyyatının “poetik möveyi”ni ifşa və tənqid etmişdi. Hər iki sənətkarın şeirləri məsnəvi

formasında yazılmış və tənqidi realizmə aid xüsusiyyət olaraq mücərrəd obrazların deyil, konkret tiplərin, obrazların portretləri yaradılmışdır.

Sabir ənənəsinə uyğun olaraq Əli Nəzmi də “pul” mövzusunda bir sıra satirik şeirlər yazmışdır. Sabir “Pula təvəccöh” satirasında pulpərəst bir tacirin mənəvi simasını belə açıb göstərmişdir:

“Nuri-çəşmanımmısan, ey pul, ya canımmısan?
İsmətim, namusum, irzim, qeyrətim, qanımmısan?”
(Qəhrəmanova, 2024, s. 251)

Əli Nəzmi isə “Pul” şeirində pulun cəmiyyətdəki hökmranlığını, onun böyük ictimai bəlaya çevrilməsini belə ifşa etmişdir:

“Şiri qılan gədasifət, etdirən onu payimal,
Susduran adlı natiqi, eylədən ortalıqda lal”
(Novruzov, 1992, s. 39).

Əli Nəzminin “Molla Nəsrəddin”də “Həcamətverdi” imzası ilə çap etdirdiyi ilk satirası “Çayda çapana” cavab satirasıdır. Əli Nəzmi bu əsəri Sabirin “Tömeysi-nəhar” satirasının mövzusunda bəhrələnərək yazmışdır. Satira aclıq və səfəltə içində yaşayan millətin acı həyatını əks etdirir. Hər iki şair eyni mövzuya müraciət etmiş və özlərinəməxsus şəkildə hadisələri qələmə almışdılar. “Çayda çapana” cavab satirasında Əli Nəzmi Zəngəzur xalqının acınacaqlı vəziyyətini, millət vəkillərinin onlara qarşı biganəliyini böyük ustalıqla qələmə almışdır.

M. Ə. Sabir:

“Çığıрма, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-canşikarı gör”
(Hüseynov, 1962, s. 126)

Əli Nəzmi:

“Bilmirəm axır nədir
Fikrin, a çayda çapan?”
(Hüseynov, 1962, s. 126)

Əli Nəzminin “İstixarə” satirasının mövzusu təxminən Sabirin “Tək səbir” satirası ilə eynilik təşkil edir. Bu, Əli Nəzminin Sabir ədəbi irsinə olan vurğunluğunun bariz nümunəsidir. Belə ki, Sabir yaradıcılığında olduğu kimi, Əli Nəzminin satiralarında da çalışmayan, elm və maarifə dəyər verməyən, xalqın maariflənməsi üçün məktəblər açmağa

pul sərf etmək istəməyən cəmiyyət üzvləri tənqid olunur. “İstixarə”nin hər misrası, beyti, bəndi forma, üslub və məzmunca “Tək səbir”lə uzlaşır (Nəzmi, 1959, s. 126)

“İstixarə”:

Fikr edirik biz də bir iş başlayaq,
Eyləyirik istixarə, bəd gəlir.

“Tək səbir” satirası:

Andıra qalmış nə yaman səslənir!
Söz deməyə vermir aman, səslənir!

M. Ə. Sabirin “Səbr eylə” satirasında olduğu kimi, Əli Nəzmi də “Yorğun bir baxış” adlı məşhur satirasında fikirlərini birbaşa deyil, dolayısı ilə, məcazi mənada ifadə etməklə zülmə boyun əyməyin əleyhinə çıxırdı. Bu şeirlərin hər birində köləlik boyunduruğu altında inildəyən Azərbaycan kəndlisini intibah və mübarizəyə sövq etmək ruhu sezilir. M. Ə. Sabirin “Səbr eylə” satirasından:

Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!
Üzün oldisə gər külfət yanında qarə, səbr eylə!

Əli Nəzminin “Yoğun bir baxış” satirası:

Al boynuna boyunduruğu, baxma zəhmətə,
Əy boynunu, öküz kimi döz dərdə, möhnətə.

M. Ə. Sabir “Əzrailin istefası” adlı məşhur satirasında savadsız, yalançı və nadan həkimləri insanlar üçün əsil əzrail adlandıraraq onları ifşa edirdi. Sabirin bu satirasına cavab olaraq Əli Nəzminin yazdığı “Əzrailə xitabi-rəbbani” adlı şeirdə isə bu tip həkimlərə inanan avam camaat tənqid atəşinə tutulur. Əgər Sabir cahil həkimləri əzrailin dili ilə həcv edirsə, Əli Nəzmi avam, geridə qalmış kütləni “allahın dili” ilə tənqid edirdi.

M. Ə. Sabir:

Başqa bir xidmətə nisbən məni qıl minnətdar,
Əzrail olmağı ver iş bu təbibə zinhar.

Əli Nəzmi:

Sırf cahil, özü xər , adı həkim,
Onlara mən nə zaman göndərdim?

Ədəbiyyatşünas Firudin Hüseynov “Sabir və Əli Nəzmi” adlı məqaləsində qeyd edirdi ki, molla nəsrəddinçi şairlər sırasında üslubca Sabirə ən yaxın olanı şair Əli Nəzmidir. Əli Nəzmi Sabir ədəbi məktəbinin böyük nümayəndəsidir. Onu bir şair kimi tanıdan, üslubunu müəyyənləşdirən “Molla Nəsrəddin” jurnalı idi. “Məşədi Sijimqulu” imzası Əli Nəzminin “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlətdiyi gizli imzalardan biridir. Mirzə Ələkbər Sabir “Məsləhət” (“Ağrın alım, ay Məşəd Sijimqulu”) adlı satirasını Əli Nəzminin 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 23 mart tarixli 12-ci sayında eyni adlı şeirinə cavab olaraq yazmışdır. Sabir bu şeirini Əli Nəzmidən ilham alaraq yazmışdır:

Molla, sənə eyləyirəm məsləhət:
Söylə görüm, evlənim, evlənməyim?
Atmışı sinnim eyləyibdir güzəşt,
Bir qız alıb, evlənim, evlənməyim?
(Şərif, 1963, s. 21)

M. Ə. Sabirin “Məsləhət” (“Ağrın alım, ay Məşəd Sijimqulu”) adlı satirası ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 6 aprel 1908-ci il tarixli 14-cü sayında imzasız çap olunmuş və bütün nəşrlərə daxil edilmişdir (“Hophopnamə”, 2004, s. 368).

Mirzə Ələkbər Sabir:

Ver pulunu, dadlı, ləzətli zad al!
Qoy babalın boynuma, get arvad al

“Məsləhət” satirasında Mirzə Ələkbər Sabir qadın hüququnun tapdalanması, çoxarvadlılıq, qoca kişilərin azyaşlı, məsum qızlarla evlənməsi kimi xoşagəlməz hallara qarşı etiraz səsinə ucaltmışdır. Belə ki, altmış yaşı çoxdan keçmiş qoca kişinin nəvəsi yaşında qızla evlənmək kimi çirkin niyyətini şair bu süjet daxilində böyük ustalıqla açıb göstərmiş, ona qarşı oxucuda qəzəb və ikrah hissi oyatmağa nail olmuşdur.

Qəliz, anlaşılmaz söz və ibarələrlə dolu mənasız şeirlər yazan şairləri tənqid hədəfi edən Əli Nəzmi Sabir sənətindən bədii bir meyar kimi istifadə edirdi. “Şəlalə” və “İqbal”da iştirak edən qafiyəpərdazların özlərini Sabirə bənzətmələrinə rişxənd edir, şeir və sənətə divan tutan bu “sehrkar şairləri” Sabirlə müqayisədə bir heç sayırdı. 1913-cü ildə yazdığı “Maşallah” adlı şeirində Əli Nəzmi Sabirin vəfatından sonra ədəbiyyat aləmində yalançı ibarəçilərin çoxaldığını təəssüflə xatırladırdı:

Şair olan azaldı, hətta belə yoxaldı.
“Xürrəm”lərin aşından millət yedi, toxaldı.

– deyən Əli Nəzmi “Şəlalə” məcmuəsində iştirak edən mürtəcə şairlərə istehza ilə yanaşır, yeri düşdükcə ustadını yüksəklərə qaldırırdı. Sabirin vaxtsız ölümü Əli Nəzmi üçün

– çox ağır itki oldu. Böyük şairin mollaəsrəddinçilər sırasından getməsi Azərbaycan ədəbiyyatında dərin bir boşluq yaratdı. Bunu hiss edən Əli Nəzmi 1911-ci ildə “Molla Nəsrəddin”də dərc etdirdiyi “İl axırı” satirasında yazırdı:

“Bu il bizdən ayrıldı istəkli Sabir
Bizi qoydu qəmgin o istəkli şair.
Fəraqilə qıldı pərişan xatir,
Səhayif qalıb boş, şikəst oldu xamə”...

(Xəndan, 1940, s. 129).

Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı: “Sabir heç kəsə yox, bəlkə Sijimqulu Sabirə oxşayıbdır. “Molla Nəsrəddin” dünyasında “Molla Nəsrəddin”ə yaraşan şivənin məzəliliyi və duzluluğunda məharət və lətafətdə Sabirə yavuş gələn və ona əvəz olan birinci “Məşəd Sijimqulu Kefsiz” olubdur” (Hüseynov, 1962, s. 124 – 125).

Sabirin satiralarındakı bədii vasitələrdən istifadə edən Əli Nəzmi də Sabir kimi yaratdığı obrazları öz dilləri ilə danışdırır və ifşa edirdi. Tənqidi realizm ruhunda yazan satiriklərin yaradıcılığında milli durğunluq və ətalət mövzusu xüsusi yer tuturdu. Bu tənqidi realistlərin əsərlərində Şərq oblomovçuluğunu xatırladan tiplərin surətlərinə tez-tez rast gəlmək mümkündür. Əli Nəzmi “Yat” rədifli satirasında ictimai soyuqqanlılığı, tənbelliyi satirik məharətlə belə ifşa edirdi:

“Axşam namazını tələsik qıl, yubanma yat,
Sol böyürün üstünə uzanıb, qurdalanma yat!...”

(Novruzov, 1992, s. 40)

Məlumdur ki, Əli Nəzmi gözüaçıq sənətkar idi, “Sabir ədəbi məktəbinin görkəmli simalarından birincisi idi” (Novruzov, 1992, s. 47). Belə ki, o öz dövrünün qabaqcıl siyasi hadisələrini izləyir, irticaya və əksinqilaba qarşı çıxırdı. Sabirdən sonra inqilabi-satirik poeziya məktəbinin parlaq siması məhz Əli Nəzmi idi. Şərq oblomovçuluğu, yəni “passiv müsəlman mömünü” mövzusu inqilabi satirik poeziyanın ən aparıcı mövzusu olub. Bu mövzu Sabir satirik yaradıcılığının isə ən ali mövzusu idi. Belə ki, “Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz” ironiyası ilə başlayan bu misralar təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütün Şərqi müsəlman xalqlarının tərəqqi əsrindəki vəziyyətinin ümumiləşdirilməsidir.

“Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ aftomobil minməyiriz”

(“Hophopnamə”, 2004, s. 285).

Nəticə

Göründüyü kimi, Sabir və onun davamçıları öz xalqını inkişafa, tərəqqiyə səsləyirdilər. Azərbaycan tənqidi realistləri hadisələrə yalnız tənqidi mövqedən yanaşmır, eyni zamanda xalqa inkişafın, irəliyə getməyin zəruri olduğunu anlatmağa çalışırdılar. Deməli, “Şərq ob-lomovçuluq” əslində ictimai ətəlat, tərəqqiyə etinasız münasibətdir. O, mədəni geriliyin təməl daşdır.

Sabirin realist-inqilabi poeziyasının mövqelərini müdafiə və inkişaf etdirən silahdaşları arasında Əli Nəzminin adını xüsusilə çəkmək olar. Onun yaradıcılıq manevrasında Sabir dəsti-xəttini açıq görmək mümkündür. Sabir poetik məktəbi öz kökləri, forma və ifadə va-sitələri ilə Azərbaycan şeirinin ənənələrinə söykənirdi. Sabir ənənələrinə sadıq olan Əli Nəzmi də bu yolla gedərək, dövrün konkret tiplərinin canlı və dolğun təsvirini yaradırdı. Bu baxımdan əminliklə deyə bilərik ki, Sabir poeziyası özündən sonra Əli Nəzmi kimi da-vamçıları olan böyük ədəbi məktəbə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Cəfər, Ə. (2012). *“Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr”*. M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. “CBS”.
2. Xəndan, C. (1962). *Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri*. “Azərnəşr”.
3. Xəndan, C. (1940). *Sabir*. “EA AzF”.
4. Şərif, Ə. (1962). Sabirin nəzirələri. “*Azərbaycan jurnalı*”, № 5.
5. Şərif, Ə. (1963). *Sabir və Molla Nəsrəddin*. Sabir (Məqalələr məcmuəsi). “Az SSR EA”.
6. Hüseyinov, F. (1962). Sabir və Əli Nəzmi. “*Azərbaycan jurnalı*”, № 5.
7. Qəhrəmanova, U. (2024). *Klassik sənətkarlarımız və Sabir yaradıcılığı*. “Elm və təhsil”.
8. Nəzmi, Ə. (2006). *Seçilmiş əsərləri*. “Şərq-Qərb”.
9. Novruzov, T. (1992). *Sabir ədəbi məktəbi*. “Yazıcı”.
10. Sabir, M. Ə. (2004). *“Hophopnamə”*. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c. “Şərq-Qərb”.

Nəbi Xəzrinin dilində fonopoetik vasitələrin rolu

Qənirə Əsgərova ¹

XÜLASƏ

Fonopoetik vasitələr dedikdə, mənanı fonetik yolla yaradan və ya gücləndirən ifadə yolları başa düşülür. Bu vasitələr poetik dildə mərkəzi mövqe tutur, səs, məna və emosianın kəsişmə nöqtəsində fəaliyyət göstərərək estetik təsiri formalaşdırır, oxucunun qavrayışını leksik və ya qrammatik mənanın hüdudlarından kənara yönəldir. Dil vahidlərinin estetik və emosional funksiyanı yerinə yetirməsi poetik dilin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Bu baxımdan, dilin fonetik quruluşu ilə məna arasında qarşılıqlı əlaqə bədii dilin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Sözün səs tərkibi bədii məndə təsadüfi deyil, o, semantik məzmunu gücləndirir, emosional çaları dərinləşdirir. Poeziyanın oxucuya təsir gücünün artırılmasında şairlərin böyük rolu vardır. Bu mənada, məqalədə fonopoetik vasitələr nəzəri əsaslar və üslubi funksiyalar baxımından Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı əsasında araşdırılır. Linqvistik, üslubi və poetik yanaşmalara əsaslanan tədqiqat göstərir ki, fonopoetik vasitələr adi dil faktı deyil, struktur baxımından obrazlılıq, emosionallıq, ritm və semantik çalarların formalaşmasına təsir edən əhəmiyyətli faktlardır.

AÇAR SÖZLƏR

fonopoetika, səs simvolizmi, poetik dil, ekspressivlik, poetik səs

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 08.04.2026

Qəbul edilib: 31.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0005-7756-8029> | asgerovaganira@gmail.com

The Role of Phonopoetic Devices in Nabi Khazri's Language

Ganira Asgarova ¹

ABSTRACT

Phonopoetic devices are understood as sound-based expressive means that create or intensify meaning through phonetic realization. They occupy a central position in poetic language. Functioning at the intersection of sound, meaning, and emotion, these devices shape aesthetic impact and direct the reader's perception beyond the limits of purely lexical or grammatical meaning. The fulfillment of aesthetic and emotional functions by linguistic units constitutes one of the fundamental characteristics of poetic language. From this perspective, the interaction between the phonetic structure of language and meaning plays a significant role in the formation of artistic expression. The sound composition of a word in a literary text is not accidental; rather, it reinforces semantic content and deepens emotional nuance. Poets play a crucial role in enhancing the impact of poetry on the reader. In this sense, the role of phonopoetic devices is examined through the creative work of Nabi Khazri. The article analyzes phonopoetic devices from the standpoint of theoretical foundations and stylistic functions. Linguistic, stylistic, and poetic approaches demonstrate that phonopoetic devices are not merely ordinary linguistic facts, but structurally significant phenomena that influence the formation of imagery, emotionality, rhythm, and semantic nuances.

KEYWORDS

phonopoetics, sound symbolism, poetic language, expressiveness, poetic sound

ARTICLE HISTORY

Received: 08.04.2026

Accepted: 31.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Nakhchivan State University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0005-7756-8029> | asgerovaganira@gmail.com

Giriş

Poeziyada dil yalnız informasiya ötürən işarələr sistemi deyil, eyni zamanda, estetik təcrübə vasitəsidir. Bədii dilin ifadə imkanları arasında fonopoetik vasitələr xüsusi yer tutur, çünki onlar dilin ən fundamental səviyyəsində, yəni səs səviyyəsində fəaliyyət göstərir. “Tarixən fonetik-üslubi ifadə vasitələri, demək olar ki, dünyanın bir sıra dilləri üçün ümumi olmuş, zaman keçdikcə hər bir dilin yazılı abidəsində və folklorunda özünəməxsus yer tutmuşdur” (Hacıyeva, 2018, s. 4). Leksik və ya sintaktik vasitələrdən fərqli olaraq, fonopoetik vasitələr çox vaxt oxucuya və ya dinləyiciyə şüuraltı təsir göstərir, səs strukturlarının sistemli təşkili vasitəsilə emosiyalar, duyğu təəssüratları və qiymətləndirici münasibətlər yaradır. *Fonopoetika* termini mətndə fonetik xüsusiyyətlərin bədii funksiyasını öyrənən sahəni ifadə edir. Fonopoetik vasitələrə səs təkrarları, səs təqlidi, ritmik quruluşlar və səs-məna uyğunluqları daxildir ki, bunlar da nitqin ekspressivliyini artırır. Bu vasitələr poetika, üslubiyyat və koqnitiv dilçilikdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki onlar səsin bədii mətnlərdə mənanın formalaşmasındakı rolunu üzə çıxarır. Dil insan təfəkkürünün və ünsiyyətinin əsas vasitəsi olan mürəkkəb və çoxqatlı bir sistemdir. Bu sistemin əsas komponentlərindən biri səsdir. Səs dilin maddi əsasını təşkil edir və ilk baxışda yalnız formal vahid kimi görünür. Lakin dilin xüsusilə bədii funksiyasında səslər semantik və emosional yüklə çıxış edərək mənanın formalaşmasında fəal iştirak edir. Səs və məna münasibətləri dilçilik tarixində hər zaman mübahisə doğuran məsələlərdən olmuşdur. Səslə məna arasında müəyyən uyğunluqların mövcudluğunu araşdıran tədqiqatlar bu problemin aktuallığını qoruyub saxladığını göstərir. Məqalənin məqsədi fonopoetik vasitələrin bədii dildə rolunu, onların nəzəri əsasları, təsnifatı, funksional potensialı və spesifik təzahürləri prizmasından araşdırmaqdır.

Metodlar

Tədqiqatda deskriptiv-analitik, struktur-semantik və funksional-poetik metodlardan kompleks şəkildə istifadə edilmişdir. Araşdırmanın əsasını Nəbi Xəzrinin müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeir və poemalar təşkil edir. Mətnlər fonopoetik baxımdan təhlil olunarkən səslərin semantik yükü, akustik xüsusiyyətləri və estetik funksiyası nəzərə alınmışdır. Təhlil prosesində kontekstual yanaşma əsas götürülmüş, fonopoetik vasitələrin mətnin ümumi ideya-məzmun strukturu ilə əlaqəsi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, poetik dilçiliyin nəzəri müddəalarına əsaslanaraq fonetik ifadə vasitələrinin bədii-estetik funksiyası ümumiləşdirilmişdir.

Nəticələr

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Nəbi Xəzrinin poetik dilində fonopoetik vasitələr sistemli və məqsədyönlü xarakter daşıyır. Şair yaradıcılığında səs vahidlərindən emosional-psixoloji təsiri gücləndirmək, ideya yükünü dərinləşdirmək məqsədilə istifadə edir. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, səs-məna vəhdəti vasitəsilə şair mətnlərində ritmik ahəng, emosional gərginlik və mənəvi ovqat formalaşdırır. Xüsusilə müəyyən səslərin şeir mətnində intensiv şəkildə toplanması təbiət, zaman, vətən və insan amilləri ilə bağlı obrazların təsvirində fonosemantik uyğunluq yaradır. Bu isə Nəbi Xəzri poeziyasında ikoniklik prinsipinin mühüm yer tutduğunu göstərir.

Tədqiqat həmçinin sübut edir ki, fonopoetik vasitələr şairin dilində müxtəlif poetik funksiyaları yerinə yetirərək mətnin semantik bütövlüyünü təmin edir. Səslərin təkrarı və ritmik quruluşu poetik fikrin ardıcılığını möhkəmləndirir, oxucunun mətnə emosional cəhətdən daxil olmasına şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, Nəbi Xəzrinin poetik dili fonopoetik imkanlar baxımından zəngin hesab edilir və səsle məna arasında sıx əlaqə yaradan, milli poeziyanın estetik dəyərini artıran mühüm dil hadisəsi kimi qiymətləndirilir. Bu xüsusiyyət şairin yaradıcılığını poetik dilçilik baxımından əhəmiyyətli tədqiqat obyektinə çevirir.

Müzakirə

Azərbaycan dilçiliyində poetik fonetika ilə bağlı bir sıra araşdırmalar aparılmış, onun mahiyyəti haqqında maraqlı fikirlər irəli sürülmüşdür (Həsənova, 2023). Dilçi alimlər dilçilik elminin ictimai elm kimi formalaşmasında dilin fonetik quruluşunun əhəmiyyətini üstün dəyərləndirirlər. “Poetik dildə fonetika, şairin yaratdığı təəssüratları dərinləşdirən, mətnə ritmik ahəng qataraq oxucuya fərqli duyğular aşılayan bir dilçilik sahəsidir” (Cəfərova, 2025, s. 178). Məlumdur ki, ənənəvi dilçilik nəzəriyyəsində dil işarəsinin ixtiyari xarakteri əsas prinsip kimi qəbul olunmuşdur. Lakin səs simvolizmi və fonosemantika sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, müəyyən səs və ya səs qrupları konkret hisslər və emosional mənalarla assosiasiya olunur. Bədii dil bu assosiasiyalardan fəal şəkildə istifadə edərək fonetik materialı ekspressiv vasitəyə çevirir. Dilçilikdə uzun müddət dil işarəsinin ixtiyari olması ideyası üstünlük təşkil etsə də, fonosemantika və fonopoetika sahəsində aparılan araşdırmalar səs və məna arasında müəyyən motivasiyalı əlaqələrin mövcudluğunu təsdiq edir. Xüsusilə bədii dildə səslərin seçimi və təşkili semantik yük daşıyır. Bu prosesdə ədəbi simaların böyük əməyi vardır. Xalq şairi Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Şairin dilində bir sıra samitlərin (məsələn, *k* samitinin) sıx işlədilməsi gərginliyi, mübarizə semantikasını gücləndirir:

İlk həmdəmdir, ilk silahdır hər kəsə,
Əgər ki o, saf poladdan deyilsə,
Hər kəlməsi öz yerində deyilsə,
Qılınclardan daha kəskin olar söz
(Xəzri, 2004 , s. 11).

Və ya açıq saitlərin (xüsusilə də *a* və *o* saitinin) üstünlük təşkil etməsi genişlik, rahatlıq və emosionallıq hissi yaradır.

İnamsız yer ilə göy dağılardı,
Dəniz də coşmazdı çay olmasaydı.
Günəş də göylərdə yetim qalardı,
Əgər ulduzlarla Ay olmasaydı
(Xəzri, 2004, s.48).

Fonopoetik təhlil ideyasına görə, səs strukturları adi müşayiətedici funksiya daşımır, eyni zamanda semantik məzmunu gücləndirərək mənəyaratma prosesində bilavasitə iştirak edir. “Hər hansı bir söz və ifadənin gözəlliyi təkcə onun mənası ilə deyil, eləcə də tərkibindəki səslərin ahəngdarlığı, mənaya uyğunluğu ilə əlaqəlidir” (Seyidova, 2022, s. 91). Nəbi Xəzrinin poeziyası səs və mənə arasında müəyyən sistemli əlaqələrin mövcudluğunu təsdiqləyir.

Səs simvolizmi dildəki səslərin və ya səs qruplarının konkret mənə və ya hisslərlə asso-siasiya olunmasıdır. Müxtəlif dillərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, məsələn, dilönü saitlər (incə saitlər) çox vaxt kiçiklik, incəlik, yaxınlıq; dilarxası saitlər isə böyüklük, ağırlıq və uzaqlıq anlayışları ilə əlaqələndirilir. Fonosemantik istiqamət səslərin təsadüfi deyil, müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında mənaya təsir etdiyini göstərir. Bu prosesdə təkrar işlənən səslər diqqəti cəlb edir. “Səs təkrarları digər təkrar növləri kimi fikrin, emosiyaların dəqiq ifadəsi üçün əhəmiyyətli rola malikdir” (Hacıyeva, 2016, s. 20). Nəbi Xəzri səslərin akustik xüsusiyyətlərindən məqsədli şəkildə istifadə edərək emosional təsir oyadır, obrazlılıq formalaşdırır və mətnə estetik ahəng yaradır:

Söz ucaldar bu cahanda insanı,
Əzizləyər bu cahan da insanı.
Vaxt olar ki, bircə anda insanı
Əlli ilin hörmətindən salar söz
(Xəzri, 2004, s. 11).

Şeirdə səslərin düzümlü diqqəti cəlb edir. “Bu cür səs düzümlünün yaratdığı musiqi, ahəng söz birləşmələri, atalar sözləri, frazeoloji vahidlərin deyilişində özünü daha çox göstərir, başqa sözlə, həmin ifadələrin, bədii mətnlərin yaranmasında da eyni səslərin

təkrarından əmələ gələn fonetik hadisənin mühüm rolu olur” (Abdullayev, 2013, s. 175–176).

Məlumdur ki, alliterasiya, assonans kimi fonopoetik vasitələr səs və məna vəhdətinin konkret nümunələridir. Məsələn, sərt samitlərin sıxlığı dramatik gərginlik, axıcı saitlərin üstünlüyü isə lirizm və sakitlik təsiri yaradır:

Düşündüm, ayrılıq gələndən bəri
Sən mənim eşqimə çıraq olasan.
Onunçün verdin ki, mənə göyləri,
Məndən göylər qədər uzaq olasan?
(Xəzri, 2004, s. 50).

Səs vahidləri nitqin emosional fonunu müəyyənləşdirən əsas amillərdəndir. Eyni məzmun fərqli səslə təqdim edildikdə, oxucu və ya dinləyici üzərində yaratdığı təsir də dəyişir. Bu baxımdan səs məna ilə yanaşı, qiymətləndirici və emosional münasibətin ifadəsinə xidmət edir. İntonasiya, vurğu və pauzalar da səs və məna əlaqəsinin mühüm komponentləridir. Onlar mətnin semantik istiqamətini və emosional yükünü formalaşdırır:

Nə qədər xoş gəldi il dalınca il,
Əmək ömrümüzün mənası oldu.
Zülmətli çadradan səyrılan Sevil
Min belə Sevilin anası oldu.
Vurğun nəğməsilə aşıb-daşdı ki,
Zəhmət bulağından qızlar su içsin.
Bəsti tarlalarda şırım açdı ki,
Sevil o yerlərdən rahatca keçsin.
Onda bu torpağın qüdrəti vardı,
Elə bağlandı ki, elə, obaya....
Dünən doğulsaydı Həcər olardı
Bu gün Sevil kimi gəldi dünyaya
(Xəzri, 2010, s. 50).

Dildəki səslərin müəyyən emosional və ya obrazlı assosiasiyalar yaratması insan beyninin səsə verdiyi reaksiyalarla bağlıdır. Səs-məna əlaqələri dilin fonoloji sistemi və mədəni ənənələr əsasında formalaşır. Buna görədir ki, koqnitiv dilçilik səs və məna münasibətlərini insanın qavrayış və təfəkkür mexanizmləri ilə əlaqələndirir. “Azərbaycan dili zəngin fonetik vasitələrə malikdir. Bu, uzun tarixi inkişaf prosesində əmələ gəlmişdir” (Qurbanov, 2029, s. 76). Fonetik vasitələr içərisində dilin səslər sistemi əsas yer tutur. “Səsin məna ilə əlaqədar

olması, onların arasında müəyyən rabitənin və məzmun vəhdətinin mövcudluğu qədim dövrlərdən diqqəti cəlb etmiş bir məsələ olmuşdur” (İbrahimova, 2021, s. 7). Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı göstərir ki, səs və məna arasındakı əlaqə dilin yalnız formal deyil, eyni zamanda semantik və estetik mahiyyətini də üzə çıxarır.

Dağların da ürəyində
Deyilməmiş sözü vardır.
Dağlar deyir: həyat nədir?
O, hünərdir...O, zəhmətdir,
Həqiqət var əfsanədir,
Əfsanə var, həqiqətdir
(Xəzri, 2010, s. 30).

Nəbi Xəzrinin yaradıcılıq nümunələri üzərindəki lingvistik araşdırmalar fonopoetik vasitələrin bədii dildəki funksiyalarını yetərinə təqdim edə bilər. “Nəbi Xəzri orijinal üsluba, özünə xas ifadə tərzinə malik olan sənətkarlardandır” (Həsənova, 2017, s. 286). Onun dilində fonopoetik vasitələrin ekspressiv funksiyası öndə gəlir. Fonopoetik vasitələr emosional ifadəni gücləndirir, səs təkrarları və akustik qarşıdırmalar vasitəsilə sevinc, qorxu, qəzəb və ya sakitlik kimi hisslər leksik seçimdən daha təsirli şəkildə ifadə olunur:

Səhər... Keçib getdi çən də, duman da...
Səhər... Zirvələrdən bulud dağıldı.
Dağların başında günəş doğanda
Dağların qoynunda bir qız doğuldu.
Şəfəqlər üzünü yudu su kimi,
Analar övladla deyib-gülübdür.
Görəsən, Günəşin özü bildimi
Dünyaya ən yaxşı dostu gəlibdir?...
(Xəzri, 2010, s. 38)

Şairin dilindəki fonopoetik vasitələr obrazlılığın formalaşmasında mühüm rol oynayır, belə ki, səs strukturları duyğu təəssüratları yaradır. Eşidilən obrazlar poetik-estetik təsir əmələ gətirərək mətnin emosional dərinliyini artırır, bədii təsir gücünü yüksəldir, oxucunun mətnə həssaslıqla daxil olmasına imkan yaradır, fonopoetik və semantik ifadəliliyin vəhdətini üzə çıxarır. Bu baxımdan, Nəbi Xəzrinin dilində axıcı saitlərin yumşaqlıq və sakitlik yaratması təbiidir:

Payız... Ağır-ağır açıldı səhər,
Gəldi payız qədər
Qəmli bir xəbər,
Dedilər: Mil düzü qaldı Sevilsiz...
Yellər nəğməsini çaldı Sevilsiz,
Bu səhər
Dedilər
Mən inanmadım

(Xəzri, 2010, s. 26).

Fonopoetik vasitələr səs və məna oxşarlığı yolu ilə semantik məzmunu gücləndirir, sanki səsin özü mənanı xatırladır və ya təqlid edir. Bu isə mövzu bütövlüyünü və yadda qalma effektini artırır. Şairin dilindəki səs təkrarları misralar, cümlələr və abzaslar arasında daxili bağlılıq yaradaraq motivlərin davamlılığını, ritm və intonasiyanı gücləndirir, obrazlararası əlaqə əmələ gətirir və nəhayət, mətnin bütövlüyünü təmin edir. Bu məsələdə səslərin ahəngi xüsusi rol oynayır. “Fonetik vasitələr nitq prosesində işlənmə yerinə, məqamına görə müəyyən üslubi mahiyyət kəsb edir ki, onlardan da ən başlıcası ahəngdarlıqdır. Ahəngdarlıq nitqin səlisliyi, gözəlliyi, onun dinləyəne xoş təsir bağışlamasıdır” (Təhməzova, 2023, s. 6). Oxucunun zövqü onun sayəsində formalaşır. Fonopoetik vasitələrin əsas rollarından biri estetik zövq yaratmaqdır. “Azərbaycan dilində digərlərinə nisbətən saitlərin ahəngi daha davamlıdır. Saitlərin ahənginin sayəsində şeirdə musiqililik təmin olunur, ona görə ki, söz kökünə şəkildə qoşularkən söz kökündəki saitlə şəkildənin saiti bir-birilə uzlaşır” (Hacı-Əzizli, 2022, s. 351). Bədii dilin musiqililiyi onu gündəlik ünsiyyət dilindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir. Bu cəhətdən Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı zəngindir:

Sən əzəldən könüllərə nur qatdın ki,
Torpaqlara qara çöksə, zülmət deyək.
Küt baltalı cəlladları çoxaltdın ki,
Pambıqla baş kəsənlərə rəhmət deyək?
Ulu Tanrım, çükür sənə!

(Xəzri, 2004, s.33).

Üslubiyyət çərçivəsində fonopoetik vasitələr ekspressiv fonetikanın tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Onlar müəyyən elementlərin bədii şəkildə vurğulanmasına xidmət edərək mətnin ön plana çıxmasına şərait yaradır. Alimlər dilin formal strukturunun istənilən aspektinin, son nəticədə, semantik motivləşməyə malik olduğunu qeyd edirlər (Kobzeva, 2010, s. 8). “Təbii ki, səs də, söz də, cümlə də məhz qarşılıqlı əlaqədə fikri ifadə edir” (Hacıyeva, 2022, s. 86). Bu baxımdan, bədii əsərdə fonetik üslubi vasitələr də mətnin yaranmasında mühüm rol oynayır. “Fonetik üslubi vasitələr oxucunun diqqətini ardıcıl söz

və cümlələrə cəlb edir” (Hüseynova, Ələkbərova, 2020, s. 32). Neytral səs modellərindən kənara çıxmaq və ya səs təkrarlarını intensivləşdirmək yolu ilə müəllif emosional və ya tematik baxımdan əhəmiyyətli məqamları diqqət mərkəzinə gətirir:

İnsanın yaxşısı, ya pisi kimdir?

– Sadəliklə olur ilahi insan.

– Dünyanın ən böyük dahisi kimdir?

– Ən adi insandır, ən dahi insan

(Xəzri, 2004, s. 45).

Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı təsdiq edir ki, poeziya fonopoetik vasitələrin müəyyən bir mənə, motiv, anlayış və ya dil vahidinin mətndə sıx, yığcam və intensiv şəkildə toplanaraq funksional intensivlikdə reallaşdığı sahədir. Bu vasitələr əsas ideyanın ön plana çıxarılmasında əhəmiyyətlidir.

Nəticə

Fonopoetik vasitələr bədii dilin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onlar adi fonetik elementlər deyil, mənənin qurulmasında, emosional ifadədə və estetik təşkilatda fəal rol oynayan dil vahidləridir. Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında səs təkrarları ritm və intonasiya vasitəsilə semantik və sintaktik vasitələrdən fərqli ifadəlilik səviyyəsinə çatır. Fonopoetik vasitələrin rolunun dərk edilməsi bədii təhlili dərinləşdirir və söz sənətinin əsasını təşkil edən səs-mənə vahidini üzə çıxarır. Bu səbəbdən fonopoetika mühüm tədqiqat sahəsi olaraq aktuallığını qoruyur.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2013). *Nitq mədəniyyətinin əsasları*. “Elm və təhsil”.
2. Cəfərova, F. (2025). Aşıq dilində poetik fonetikanın üslub imkanları. *Mahmud Kəşğarlı Beynəlxalq Elmi Jurnal*. 3(8).
3. Hacı-Əzizli, M. (2022). Fonetikanın üslubi imkanlarının tədrisi üsulları. “*Dil və Ədəbiyyat*” jurnalı, №1. BDU.
4. Hacıyeva, N. (2016). *Azərbaycan dilində fonetik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri*. “Elm və təhsil”.
5. Hacıyeva, N. (2022). Azərbaycan dilində dil oyunu. *Dilçilik araşdırmaları*, №2.
6. Hacıyeva, N. (2018). *Azərbaycan dilinin fonetik üslubiyyəti*. Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı.
7. Həsənova, S. (2017). *Dilimiz nənəvi kimliyimizdir*. Naxçıvan, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
8. Həsənova, S. (2023). Poetik fonetika. “*Naxçıvan*” Universitetinin Elmi əsərləri, № 2.

9. Hüseynova, G., Ələkbərova, K. (2020). Bədii mətndə üslubi vasitələrin mətnyaratma gücü. *Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri*, 11(2).
10. Xəzri, N. (2004). *Seçilmiş əsərləri*, II cildə, Ic. Bakı, Lider, 248 s.
11. Xəzri N. (2010). Seçilmiş əsərləri, 10 cildə, I cild. “Şərq-Qərb”.
12. İbrahimova, S. (2021). *Azərbaycan dilində leksik kateqoriyaların fonosemantikası*. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı.
13. Qurbanov, A. (2019). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. I cild (2 cildə).
14. Seyidova, S. (2022). Üslubi fonetika və onun tədqiqi məsələləri. *Dilçilik araşdırmaları*, №1.
15. Təhməzova, M. (2023). İngilis dilinin fonetik üslubi vasitələrinin təhlili. “*Qədim diyar*”, 5(9).
16. Кобозева, И. М. (2010). *Лингвистическая семантика*. “Издательство URSS”.

Azərbaycan aşığı poeziyasının dilində sinonimlik keyfiyyəti

Fəxriyyə Cəfərova ¹

XÜLASƏ

Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ayrılmaz hissəsi olan aşığı poeziyası çox zəngin, poetik və üslubi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu poeziyanın dilində sinonimlər estetik, semantik və funksional əhəmiyyətə malikdir. Aşığı poeziyası hələ Qədim zamanlardan bəri sinonimlik vasitəsilə özünü göstərən zəngin semantik qatlara malik olmuşdur. Aşıqların dilində sinonimlik mənə incəliklərini ifadə etmək, estetik cəlbediciliyi təmin etmək və mədəni kimliyi əks etdirmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə aşığı poeziyasının sinonim keyfiyyətləri araşdırılır, sinonimliyin linqvistik, semantik, üslubi və mədəni aspektləri nəzərdən keçirilir. Sinonimlərin mətndə ritm, təkrar, parralelizm, mədəni simvolika və asan yadda saxlama kimi funksiyalarda rolu açığlanır, o cümlədən Azərbaycan xalqının mənəvi dəyərlərinin ifadəsindəki əhəmiyyəti nümunələrlə göstərilir.

AÇAR SÖZLƏR

aşığı poeziyası, poetik dil, mədəni simvolika, semantik zənginlik, üslub xüsusiyyətləri

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 27.05.2026

Qəbul edilib: 04.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789> | fakhriyyacafarova@nmi.edu.az

The Quality of Synonymy in the Language of Azerbaijani Ashug Poetry

Fakhriyya Jafarova ¹

ABSTRACT

Azerbaijani ashug poetry constitutes an integral part of the nation's cultural heritage, and its language is distinguished by richness, poetic expressiveness, and stylistic diversity. Within this poetic tradition, synonyms possess significant aesthetic, semantic, and functional value. From ancient times to the present, ashug poetry has been characterized by multilayered semantic structures, frequently manifested through synonymy. In the language of ashugs, synonymy plays a crucial role in conveying subtle shades of meaning, ensuring aesthetic appeal, and reflecting cultural identity. This article examines the qualities of synonymy in ashug poetry, with particular attention to its linguistic, semantic, stylistic, and cultural aspects. The study highlights the role of synonyms in the realization of rhythm, repetition, parallelism, cultural symbolism, and ease of memorization within the poetic text. In addition, the article illustrates, through examples, the role of synonymy in expressing the spiritual and moral values of the Azerbaijani people.

KEYWORDS

ashug poetry, poetic language, cultural symbolism, semantic richness, stylistic features

ARTICLE HISTORY

Received: 27.05.2026

Accepted: 04.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Nakhchivan State University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789> | fakhriyyacafarova@nmi.edu.az

Giriş

Aşıq poeziyası folklorun canlı arxivi kimi mədəni dəyərləri, inancları və tarixi təcrübələri özündə əks etdirir. Onun dili ritm, paralelizm, obrazlılıq və leksik yaradıcılıq kimi xüsusi cəhətlərlə səciyyələnir. Bu xüsusiyyətlərdən biri də sinonimlikdir. Aşıq dilində sinonimlik yalnız lingvistik fenomen deyil, eyni zamanda funksional və üslubi vasitə kimi mətnin mənasını gücləndirir, aydınlığını artırır və estetik təsir yaradır. Azərbaycan aşıq poeziyası xalqın milli yaddaşını və mədəni dəyərlərini qoruyan ənənəvi poeziya növüdür. Bu poeziyanın dilində sinonimlərin rolu çoxşaxəlidir:

1. Sinonimlər ritm, qafiyə, paralelizm yaradaraq estetik funksiyanı yerinə yetirir.

2. Sözlər arasında təkrarların qarşısını alan sinonimik əlaqələr mövzunun daha aydın çatdırılmasında və mənanın gücləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

3. Aşıq poeziyasında sinonimlər ritm sayəsində mətni asanlıqla yadda saxlamağı təmin edir.

4. Cəmiyyət hadisələri, təbiət obrazları sinonimlər vasitəsilə xalqın dünyagörüşünü əks etdirərək mədəni dəyərlərimizi qoruyur.

Bu cəhətlərinə görə aşıq poeziyasının dilində sinonimlik keyfiyyətinin araşdırılması aktual məsələlərdən biridir.

Metodlar

Tədqiqatda Azərbaycan aşıq poeziyasının dilində sinonimlik keyfiyyətinin öyrənilməsi məqsədilə kompleks və çoxmetodlu yanaşma tətbiq edilmişdir. Araşdırmanın metodoloji bazasını müasir dilçilik nəzəriyyələri və poetik dilçilik prinsipləri təşkil edir. Aşıq poeziyasında işlədilən sinonim leksik vahidlərin müəyyən edilməsi onların semantik xüsusiyyətləri, kontekst daxilində funksional yüklərinin və poetik ifadə imkanlarının araşdırılması məqsədilə təsviri-analitik metoddan istifadə edilmişdir. Sinonimlərin emosional-ekspressiv və məna çalarlarının fərqləndirilməsi məqsədilə semantik təhlil, onların poetik üslubun formalaşmasında rolunu müəyyən etmək üçün isə üslubi təhlil metodları tətbiq olunmuşdur.

Nəticələr

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan aşıq poeziyasında sinonimlik yalnız leksik zənginlik vasitəsi deyil, o eyni zamanda poetik ifadənin, ritmin və estetik təsirin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Analiz edilən nümunələrdən aydın olur ki:

1. Sinonimlər poeziyada eyni və ya yaxın mənalı sözləri fərqli kontekstlərdə təqdim etməyə imkan verir, beləliklə, aşıq şeirinin məna qatları dərinləşir və oxucuya daha geniş interpretasiya imkanları yaranır.

2. Sinonimlərdən obrazlılıq və emosional rəngarənglik yaratmaq məqsədilə istifadə olunur. Onlar şeirə melodik ritm verir, sözlərin təkrarlanmasının qarşısını alır və hər misrada fərqli lirik ton yaratmağa şərait yaradır.

3. Aşiq poeziyasında sinonimlər ritmik və qafiyəli quruluşu gücləndirərək oxucunun diqqətini müəyyən obrazlara və hisslərə yönəldir.

4. Aşiq dilində sinonimlər mədəni və tarixi əhəmiyyətə malikdir. Sinonimlərin seçimi və istifadəsi xalqın dil mədəniyyətini və tarixi-mədəni ənənələrini əks etdirir. Belə ki, köhnəlmiş və ya nadir sinonimlərdən istifadə poeziyanın həm tarixi dərinliyini, həm də folklor estetikasını ortaya qoyur.

Ümumilikdə, tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan aşiq poeziyasında sinonimlik sözün mənasını zənginləşdirən, poetik ifadəni gücləndirən və mədəni dəyərləri qoruyan əsas dil xüsusiyyətlərindən biridir. Bu nəticələr həm poetik dilçilik, həm də folklorşünaslıq sahəsində əlavə analiz və müqayisəli araşdırmalar üçün geniş elmi baza yaradır.

Müzakirə

Azərbaycan dilinin semantik kateqoriyalarından biri sinonimlərdir. Dilçi alimlər sinonimlərin leksikanın əsas bir hissəsini təşkil etdiyini qeyd edirlər. “Sinonimlərin səciyyəvi xüsusiyyəti ümumi bir mənanı müxtəlif incə çalarlıqlarla ifadə etməsindədir. Məhz həmin cəhət sinonim sözləri nitqin xarakterinə və şəraitə uyğun seçib işlətməyə imkan verir. Odur ki, sinonimlər nitqin ən zəruri, həm də ən mənalı leksik vahidləri hesab edilir” (Əfəndiyeva, 1980, s. 32). Aşiq dilinin ifadəliliyini təmin edən vasitələrdən biri kimi də sinonimlər maraqlı leksik faktlardır:

Muğan səhrasında, yay zamanında
Məni qərq elədin, a qara baxtım!
Hicran dəyrasında, qəm adasında
Az qalıbdı xəddim ağara, baxtım!

(Ağkilsəli, 2017, s. 386)

Sinonimlər sözlərin eyni mənanı müxtəlif yaxın çalarlarda ifadə edən məna qrupudur. Onlar “dilin ifadə vasitələri olmaqla bərabər, həm də lüğət tərkibini zənginləşdirən amillərdən biridir” (Dəmirçizadə, 1962, s. 121).

Huş dağılıb, ağıl başda ay azam,
Əlim tutmur yar vəsfini a yazam

(Ağkilsəli, 2017, s. 386).

Məlumdur ki, lingvistik baxımdan sinonimlər mənası eyni və ya çox yaxın mənalı sözlərdir. “Bir ümumi məna ifadə etmələrinə baxmayaraq, müəyyən bir sinonim cərgəni təşkil edən sözlər həm məna çalarları, həm də üslubi boyaları ilə bir-birindən fərqlənir. Çünki sinonimlərin ifadə etdiyi məfhum məna etibarilə nə qədər bir-birinə yaxın olsa da, hətta eyni kimi görünərsə də, poli-

semantik bir mahiyyətə malikdir” (Cəfərov, 2007, s. 28). Aşıq poeziyasında sinonimlər yalnız mənanı təkrarlamır, eyni zamanda ritm, paralelizm və obrazlı ifadə yaratmaq məqsədi daşıyır:

Eşqin bu sinəmə çəkibdi dağı,
Mah camalın olub cahan çırağı.
Lalətək qırmızı, gülgəz yanağı,
Nə geysin yaraşır al əvəzində

(Bəhmən, 2017, s. 387–389).

Sinonimlərin üslubi-funksional əhəmiyyətində ritm və qafiyə xüsusilə diqqəti çəkir. Aşıq yaradıcılığı təsdiq edir ki, bu, dinləyicinin marağına səbəb olur və mətni daha asanlıqla yadda saxlamağa kömək edir.

Məndən dost-qohuma azca gileylə,
Nə qarğa, dalımca, nə hədyan söylə..
Halal qıl İmanı qohum-qardaşım,
Çəşmim ağlar, qaranlıqdı günəşim.
Gün xoş keçsə, ömür başım tacıdı,
Taleyim kəc gəldi, bəxt qıyqacıdı

(İman, 2017, s. 389–393).

Aşıq poeziyasında sinonimlər idrak vasitələri kimi çıxış edir, əxlaqi keyfiyyətləri gücləndirir və estetik cəlbedicilik yaradır. Sinonimlik əsas ideyaları vurğulamağa və gücləndirməyə, əxlaqi, didaktik və simvolik mənalara aydınlatmağa şərait yaradır. Belə ki, sinonimlər mənanı semantik təkrar yolu ilə qüvvətləndirir, aydınlığı təmin edir. Təsadüfi deyil ki, tədqiqatçılar aşıq poeziyasında sinonimləri və onların üslubi cəhətlərinin öyrənilməsinə önəmli əmil kimi tövsiyə edirlər (Cəfərova, 2017, s.22).

Sinonimlərin semantik zənginliyi artırması onların yalnız lingvistik vasitə deyil, eyni zamanda, aşıq poeziyasının cəlbedici və mədəni baxımdan mahiyyətini təmin edən əsas struktur və funksional element olduğunu təsdiq edir:

Əyri olan bilməz yolu, ərkanı,
Saxlayar könlündə şəri, böhtanı.
Mən qurbanam, belə həkim-loğmana,
Ömrümün sevdası dönübdür qana

(İman, 2017, s. 391).

Göründüyü kimi, sinonimlərin ahəngi estetik balans üçün imkan yaradır. N. Seyidəliyev haqlı olaraq qeyd edir ki, sinonimlər danışq dilini zənginləşdirir, dili incələşdirir, onun təsir gücünü artırır, mənanı qüvvətləndirir, dildə emosiya yaradır, fikri çatdırmaq üçün ona aydınlıq gətirir və dəqiqləşdirir, təkrarın qarşısını alır (Seyidəliyev 2012, s. 3).

Bir yaxşı məclisə yaxşı varanda,
Yaxşı söhbət elər, yaxşı danışar
(İman, 2017, s. 392).

Aşiq poeziyasında sözlərin leksik məna qrupları (omonim, sinonim və antonimlər) məna zənginliyində mühüm rol oynayır. Poetik leksikamızda sinonimlərin özünə xas yeri vardır. Üsluba uyğun dil vahidlərinin işlənməsi poetik dilin məziyyətlərindən biridir. Bu mənada, sinonimlərdən istifadə əsərin bədii gücünə müsbət təsir göstərir, həmçinin dildə təkrarın qarşısını almaqla yanaşı sadalama intonasiası ilə poetik dilə xüsusi estetik gözəllik qataraq onu leksik tərkibcə zənginləşdirir (Həsənova, 2024, s. 2–21).

Fələk sitəm etdi mən bəxti kəmə,
Əcəb kəmə yetdim dövrani-dəmə.
Bimar davamlıdı möhnətə, qəmə,
O çəkəni inan, fil çəkə bilməz
(Əli, 2017, s. 396–398).

Aşiq poeziyasının dili üzərindəki araşdırmalar sinonimliyin folklor dilinin mərkəzi xüsusiyyəti olduğunu sübut edir. Sinonim strukturlar estetik və ritmik dəyəri çoxaldır. Sinonimlik vasitəsilə aşiq poeziyası həm linqvistik dəqiqlik, həm də poetik zəriflik əldə edir və dil, idrak və mədəniyyətin incə qarşılıqlı təsirini nümayiş etdirir. Poetik mətndə sinonimlər bəzən fonetik uyğunluğa və ya heca ölçüsünə görə seçilir. Şair eyni mənanı ifadə edən müxtəlif sözlər arasından ritmik baxımdan ən uyğun olanı seçməklə şeirin melodikliyinə qoruyur. Bu, sinonimlərin həm də fonetik və struktur funksiyaya malik olduğunu göstərir:

Arayıb, axtarıb bir yar sevəsən,
Ağıl-mərifətdən ustakar ola.
Qohumla, qonşuyla bəd dolanmaya,
Mülayim kəlməli, dil şəkər ola
(Əlimərdanlı, 2017, s.401).

Aşıqlar mətnin ritmini pozmadan təkrarlama zamanı sinonimlərdən istifadə edirlər. Sinonimlərin rolu göstərir ki, Azərbaycan aşiq poeziyasının dili mədəni və mənəvi səviyyə daşıyan qaynaqdır. Sinonimlik aşiq dilinin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. O, estetik cəlbediciliyi artırır, fikri çatdırmağı asanlaşdırır, mənanı gücləndirir və mədəni kimliyi əks etdirir. Aşiq dilində sinonim keyfiyyətlərinin öyrənilməsi dilçi və folklorşünaslara folklor ənənəsinin dinamikasını, leksik zənginliyi anlamağa imkan verir.

Çox mərifət əhli soyda var olur,
Ustadlara kəm baxanlar kor olur.

Yaxşının çəkdiyi namus, ar olur,
Yaltağın çəkdiyi yal davasıdı

(Məhəmməd, 2017, s. 403).

Nümunələr göstərir ki, aşiq poeziyasının dili ünsiyyət dilindən fərqli olaraq, yalnız informasiyanın ötürülməsinə deyil, eyni zamanda estetik təsirin yaradılmasına da xidmət edir. Bu baxımdan, dilin leksik ehtiyatında mövcud olan sinonimlər şeir dilinin ən mühüm ifadə vasitələrindən biri hesab olunur. Aşıqların fərdi üslubunun formalaşmasında da sinonimlərin müəyyən qədər təsiri vardır. Belə ki, bu maraqlı leksik vahidlər müəlliflərin dilində bədii təsvir imkanlarını genişləndirir.

Hər bir aşiq sinonimlərdən fərqli şəkildə istifadə edir. Bəzi aşıqlar klassik və neytral sinonimlərə üstünlük verdiyi halda, digərləri arxaik və ya obrazlı sinonimlərdən istifadə edərək öz fərdi üslubunu formalaşdırır. Bu xüsusiyyət onların dil yaddaşını, mədəni-estetik mövqeyini və poetik dünyagörüşünü müəyyənləşdirir. Beləliklə, sinonimlər aşıqların fərdi poetik dilinin formalaşmasında önəmli rola malikdir.

Şeir dilində sinonimlərin məqsədli və sistemli istifadəsi poetik düşüncənin dərinliyini və obrazlılığını təmin edən əsas amillərdəndir:

Nə danışib, nə də dilləş,
Nə cəhd eylə, nə də əlləş.
Nə sirdi ki, yanır günəş,
Solan görmədim, görmədim

(Teymur, 2017, s. 407).

Sinonimlər əsas məna etibarilə bir-birinə yaxın olsa da, poetik dildə heç vaxt eynimənalı vahidlər kimi çıxış etmir, onların hər biri əlavə semantik, üslubi və emosional çalarlar daşıyır. Məhz bu çalarlar şeir dilində sinonimlərin seçimini və funksional yükünü müəyyənləşdirir.

Bu qəmli könlümün bahar, yazışan,
Çiçəyimən, əlvən gülüm, bəri bax!

(Teymur, 2017, s. 406).

Şeir dilində semantik incəlikləri ifadə edən sinonimlər eyni anlayışı müxtəlif baxış bucaqlarından təqdim etməyə imkan yaradır. Aşıqlar bu sözlərdən birini seçməklə oxucuya ötürmək istədiyi hissin intensivliyini və xarakterini dəqiqləşdirir. Beləliklə, sinonimlər poetik mətnə, həm də mənanın çoxqatlılığını təmin edir. Şeir, əsasən, hiss və duyğular üzərində qurulduğundan, sinonimlər bu duyğuların daha təsirli şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir. Elə sinonimlər var ki, yüksək emosional yükü ilə seçilir və oxucuda güclü psixoloji təsir yaradır. Məsələn, “sevmək” feilinin əvəzinə “vurulmaq”, “heyran olmaq” kimi sinonimlərin işlədilməsi

hissin intensivliyini artırır və poetik gərginlik yaradır. Bu baxımdan, sinonimlərin seçimi aşıqların estetik zövqünü və emosional dünyagörüşünü əks etdirən mühüm göstəricidir.

Nəticə

Aşığı poeziyasının dilində sinonimlər sadəcə leksik qarşılıqlar deyil, poetik düşüncənin və estetik ifadənin əsas dayaqlarındanıdır. Onlar mənəni zənginləşdirir, emosional-ekspressiv təsiri gücləndirir, ritm və ahəngi təmin edir və aşıqların fərdi üslubunu formalaşdırır. Sinonimlərin məqsədli və yerində istifadəsi poetik mətnin bədii dəyərini artıraraq oxucu ilə daha dərin emosional əlaqə yaradır. Bu baxımdan sinonimlər aşığı poeziyasının estetik və semantik potensialını müəyyənləşdirən mühüm dil vasitəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Aşığı Nəcəf Ağkilsəli. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.
2. Aşığı Teymur Qaraçöp. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.
3. Bimar Əli. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.
4. Cəfərova, K. (2017). *Azərbaycan klassik aşığı ədəbiyyatının leksik semantik xüsusiyyətləri*. Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya.
5. Cəfərov, S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili* (Leksika). “Şərqi-Qərb”.
6. Dəmirçizadə, Ə. (1962). *Azərbaycan dilinin üslubiyyatı*.
7. Dərya Məhəmməd. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.
8. Əfəndiyeva, T. (1980). *Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı*. “Elm”.
9. Əlimərdanlı Aşığı Nəcəf. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.
10. Həsənova, S. (2014). Poetik leksika haqqında. *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi*, 1(279).
11. Növrəs, İ. (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası), “Xalq Bank”.
12. Seyidəliyev, N. (2007). *Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti*.
13. Şair Bəhmən (2017). *Aşığı ədəbiyyatı antologiyası* (Aşığı poeziyası). “Xalq Bank”.

İbtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında müasir metodlardan istifadə

Maya Qasımova¹

XÜLASƏ

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında müasir təlim metodlarının rolu və tətbiqi imkanları araşdırılır. Orfoqrafik savadlılıq şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafında mühüm amil olduğu əsaslandırılır. Məqalədə interaktiv təlim üsullarının, oyun texnologiyalarının, müvafiq internet platformalarından istifadənin, diferensiaslaşdırılmış və problem əsaslı tapşırıqların şagirdlərdə orfoqrafik bacarıqların inkişafına təsiri nümunələrlə təhlil edilir. Məqalədə qeyd edilir ki, müasir təlim metodlarından məqsədyönlü və sistemli şəkildə istifadə ibtidai sinif şagirdlərində düzgün yazı vərdişlərinin formalaşmasına və orfoqrafik səhvlərin azalmasına müsbət təsir göstərir.

AÇAR SÖZLƏR

ibtidai məktəb, şagirdlər, orfoqrafik vərdişlər, müasir metodlar

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 11.04.2026

Qəbul edilib: 26.08.2026

¹Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331> | maya0866@gmail.com

Using Modern Methods in Forming Spelling Habits of Primary School Students

Maya Gasimova¹

ABSTRACT

The article examines the role and application possibilities of modern teaching methods in the formation of orthographic skills of primary school students. The importance of orthographic literacy as a key factor in the development of students' written language is substantiated. The study compares traditional approaches with modern methods and analyzes the impact of interactive teaching techniques, game-based learning, the use of information and communication technologies, differentiated instruction, and problem-based tasks on the development of orthographic competence. From a methodological perspective, modern teaching methods are shown to enhance students' learning activity and promote conscious and sustainable learning. The article concludes that systematic and purposeful use of modern methods has a positive effect on the formation of correct spelling skills and the reduction of orthographic errors among primary school students.

KEYWORDS

elementary school, students, spelling habits, modern methods

ARTICLE HISTORY

Received: 11.04.2026

Accepted: 26.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331> | maya0866@gmail.com

Giriş

XX əsrin sonlarından başlayaraq ölkəmizin təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi cəmiyyətin ehtiyac və tələblərini nəzərə almaqla, təhsilin məzmun və struktur baxımından yenilənməsinə, təlim prosesinin təkmilləşməsinə nail olmaqdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsilimizin qarşısına qoyulan vacib strateji istiqamətlər sırasında yer alır, “səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması” vacib bilinmişdir (2, s. 13). Bu gün ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan kurikulum islahatı mahiyyətcə həmin xəttin reallaşdırılmasına xidmət edir və yetişməkdə olan gənc nəslin müstəqil həyata daha hazırlıqlı atılması üçün özündə ən zəruri nəticəyönlü bilik və bacarıqları ehtiva edir (14, s. 117).

İbtidai sinifdə Azərbaycan dili fənni şagirdlərdə bir sıra bacarıqların formalaşması baxımından çoxşaxəli funksiya daşıyır: şagirdlərin ilkin bacarıqlara yiyələndirilməsi, oxu vərdişlərinin təşəkkülü, kolliqrafik bacarıqlarının inkişafı, şifahi və yazılı nitqin formalaşdırılması və s. Yazılı nitq insanın həyat fəaliyyətində əhəmiyyətli yer tutur. “Yazı – bəşəriyyət üçün tərəqqiyə açılmış qapı, insanların mədəniləşmə vasitəsi, bəşəriyyətin mənəvi və maddi mədəniyyətinin mühafizəkarı, mədəni irsi cəmiyyətdən cəmiyyətə çatdıran qırılmaz bağ, dünyanın bir ucunda yaranmış kəşfi, ixtirani tez bir zamanda bütün insanların ortaq malına çevirən ümumiləşdirici və içtimailəşdirici vasitədir” (Dəmirçizadə, 2007, s. 212–213). Hər bir insanın yazı mədəniyyəti onun həlledici göstərici – savad dərəcəsidir. Savadlı yazı hamı tərəfindən qəbul edilmiş ümumicbari qaydalara – orfoqrafiyaya riayət olunmasını tələb edir.

Orfoqrafik qaydalara riayət əsasən ibtidai sinifdən başlayır. Çünki məhz ibtidai mərhələdə bütün linqvistik bilik, bacarıq və vərdişlərin təməli qoyulur və şagirdin gələcəkdə təhsil sahəsində qazandıqları nailiyyətlər bir çox hallarda bu təməlin düzgünlüyündən, möhkəmliyindən asılıdır. Professor A. Rəhimov yazır: “Orfoqrafiyanı öyrənmə məktəblilərin nəinki dilə dərinlən yiyələnmələrini, həmçinin onların nitq və təfəkkürlərinin inkişafını və digər fənləri şüurlu mənimsəmələrini də təmin edir... Yuxarı siniflərdə təhsil alan şagirdlərin yol verdikləri müxtəlif xarakterli səhvlərin bir qrupu, şübhəsiz, həm də ibtidai siniflərdə bu sahədə kifayət dərəcədə bacarıq və vərdişlərə yiyələnməmələri ilə bağlıdır” (Rəhimov, 2015, 13, s. 360). Azərbaycan dili dərslərində ibtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında səmərəli yolların tədqiqi zəruriliyi məhz bu səbəblə aktuallıq kəsb edir.

Metodik ədəbiyyatda ibtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra ənənəvi metod və vasitələr mövcuddur. Buna nümunə olaraq, üzündənköçürmə və yaddaş üzrə (əzbər) yazıları, imlanın müxtəlif növlərini (kommentarili, izahlı, görmə, seçmə imla, sərbəst, yaradıcı, lüğət üzrə imla, “Özümü yoxlayıram” imlası və s.), qrammatik-orfoqrafik təhlilləri, leksik-orfoqrafik çalışmaları, orfoqrafik ifadə və inşaları göstərə bilərik. İmla – orfoqrafik çalışma növlərindən biri olub, eşitməyə əsasən qavradıqları

söz, cümlə, mətnin şagirdlər tərəfindən yazılmasıdır. Professor N. Cəfərova orfoqrafik vərdişlərin formalaşdırılmasında imlanın rolunu yüksək qiymətləndirərək yazır: “İmlalar orfoqrafik çalışmaların ən məhsuldar növüdür. İmlalar şifahi və yazılı nitqi əlaqələndirən integrativ yazıdır...Orfoqrafiya və orfoepiyanın sintezi olan imlalar Azərbaycan dili dərslərinin vacib tərkib hissəsidir. Dərsin 10-15 dəqiqəsinin imlalar üçün ayrılması müəllimin uğurunu təmin edir” (Cəfərova, 2016, s. 246). İmlaların təşkili yolları metodik ədəbiyyatda kifayət qədər işıqlandırılmışdır. Bu səbəbdən imlalarla bağlı əlavə şərhə ehtiyac duymuruq.

Müasir dövrün tələbləri şagirdlərin orfoqrafik qaydaları əzbərləməsinə deyil, düşünmə, tətbiq etmə, müqayisə etmə, analiz-sintez kimi koqnitiv bacarıqları inkişaf etdirən innovativ metodların tətbiqini, orfoqrafik qaydaların mənimsənilməsinə istiqamətlənən çoxsaylı və rəngarəng çalışmaların aparılmasını zəruriləşdirir. Bu baxımdan, orfoqrafiya təliminin məzmunu və metodikası müasir pedaqoji və texnoloji yanaşmalar əsasında yenilənməlidir. Belə ki, eynitipli tapşırıqların icrası şagirdlərdə maraq doğurduğu halda aktiv fəaliyyət üçün stimül yaratmır. Bu baxımdan az effektivdir və orfoqrafik bacarıqlarının formalaşdırılması üçün daha maraqlı iş növlərindən istifadə edilməlidir. Çünki orfoqrafiya təliminin elmi əsaslar üzrə və sistemli aparılması üçün zəruri olan tələblərdən biri və birincisi *şüurluluqdur* (Kərimov, 2013, s. 373). Şüurluluq ayrı-ayrı orfoqramların məna və mənşəyinin, orfoqrafiya sistemində yerinin şagirdlər tərəfindən başa düşülməsini təmin edir. D. N. Boqayavlenskinin qeyd etdiyi kimi: “Orfoqrafiya tədrisində mexaniki üsul təkcə antipedaqoji, faydasız olmayıb, həm də insan ağılının aktiv fəaliyyətinə ziddir. Orfoqrafik material şüurlu fəaliyyət üçün aşağıdakı imkanları yaradır: fikirləşmək, sistemə salmaq, ümumiləşdirmək və yaddaşın işini yüngülləşdirmək” (Boqayavlenski, 1962, s. 92). Bu baxımdan, şagirdlərin orfoqrafik savadlılığının təmin olunmasında düşündürücü çalışmaların, didaktik oyunların, krossvord və rebusların, etimoloji və orfoqrafik təhlillərin rolu əvəz edilməzdir. Çünki bu proseslərdə şagirdin yalnız mexaniki yaddaşı deyil, həm də məntiqi düşüncəsi aktiv olur. Qeyd olunan iş növləri dərsi daha maraqlı, qeyri-standart təşkil etməyə imkan verir, ona əyləncəli, oyun elementləri qatır və bununla da doğma dilin öyrənilməsinə maraq oyadır. Bu səbəbdən müasir məktəblərdə bu tip dərslərin tətbiqi vacibdir.

Metodlar

Müasir pedaqogika orfoqrafiya təlimini şagirdyönümlü və fəaliyyətə əsaslanan mühitdə təşkil etməyi tələb edir. İnnovativ metodların tətbiqi aşağıdakı elmi prinsip və yanaşmalara əsaslanır:

Konstruktivizm – şagird yeni bilikləri mövcud biliklərinə söykənərək özü kəşf edir, “..konstruktivliyin əsas prinsipi bilik passiv şəkildə alın bilməz, öyrənənlər öyrənmə prosesində fəal olmalıdırlar kimi səciyyələndirilir. Ona görə də öyrənənlərə müvafiq qayda-

da, yaşa uyğun sərbəstlik verilməli, onlar öyrənmə prosesində fəal iştirak etməlidirlər”. “...Konstruktiv təlim (inkışafetdirici təlim) əməliyyat-yaradıcı xarakter daşıyır. Təhsil alanlar öyrədəndən, dərslərdən və digər mənbələrdən əldə etdiyi informasiyalar üzərində məntiqi əməliyyatlar apararaq öz daxili duyumu, qavrayışı, başa düşmə qabiliyyəti hesabına xüsusidən ümumiyyə istiqamətlənərək yeni biliklər formalaşdırır” (<https://idrak-m.com/?p=1640>).

Fəaliyyət yönümlü təlim (Kommunikativ və funksional yanaşma) – şagirdlərin bilikləri sadəcə dinləyərək deyil, fəal şəkildə iştirak edərək, araşdıraraq, tətbiq edərək və yaradaraq əldə etdiyi təlim modelidir. Bu yanaşmada şagird “dinləyən”, orfoqrafik qaydaları sadəcə əzbərləyən deyil, *öyrənən, düşünən, araşdırən və həyata keçirən* mövqeyində olur. Yəni yazı bacarıqları real praktik nitq fəaliyyəti (oyunlar, qruplarla iş, layihələr və s.) çərçivəsində formalaşdırılır.

Differensiallaşdırma və fərdiləşdirmə – eyni sinifdə fərqli səviyyədə olan şagirdlərin ehtiyaclarına, imkanlarına və hazırkı bilik səviyyələrinə uyğun materiallar və tapşırıqlar təklif etməkdir. Yəni şagirdləri fərdi inkışaf tempinə uyğun tapşırıqlar üzərində çalışdırmaqdır. Məsələn, yazıda çətinlik çəkən şagirdə qısa, nümunəyə əsaslanan tapşırıqlar, sürətli öyrənən şagirdə tapşırıqdan əlavə yaradıcı iş, yaddaşı zəif olan şagirdə mnemotexnika, vizual modellər verilir.

Multimodal yanaşma – orfoqrafik qaydaların öyrədilməsində və düzgün yazı bacarıqlarının formalaşdırılmasında vizual, audial, kinestezik, mətn və rəqəmsal kanalların inteqrasiya olunmasıdır. Bu yanaşma şagirdlərin həm görmə, həm eşitmə, həm də tətbiq etmə qabiliyyətlərini aktivləşdirir və qaydaların daha möhkəm mənimsənilməsinə kömək edir. Məsələn, istənilən orfoqrafik qaydanın keçilməsi zamanı vizual təqdimatdan (qayda ilə bağlı sözün sxemi, qrafik görüntüsü), audial eşitmədən (sözün düzgün tələffüzü), hərəkət formalarından (oyun, kartlar), mətn üzrə işdən (qaydanın izahı, yazı tapşırığının icrası) və rəqəmsal resurslardan (interaktiv tətbiqlər) istifadə orfoqrafik səhvlərin azalmasına və yazıda dəqiqliyin artmasına imkan verir.

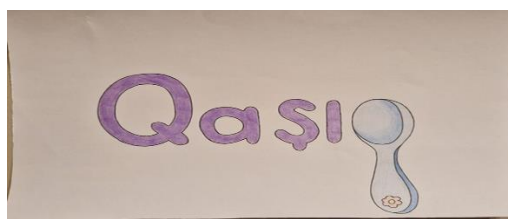
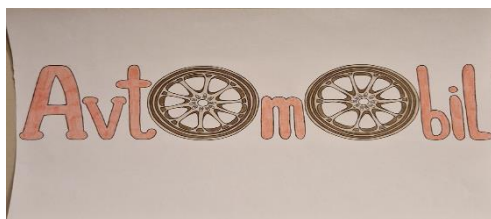
Bu prinsiplər orfoqrafiya bacarıqlarının dərinlən və davamlı mənimsənilməsinə şərait yaradır.

İbtidai sinif şagirdlərində orfoqrafik vərdişlərin müvəffəqiyyətlə formalaşdırılması üçün aşağıdakı innovativ metodlardan istifadə edilir:

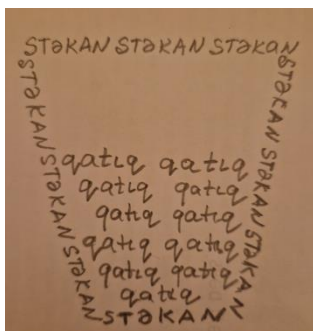
1) *Mnemonika priyomları* yazılışı çətin sözlərin yadda qalmasını asanlaşdırır. Mnemonika yunan sözüdür, mənası “yaddasaxlama məharəti” deməkdir. Mnemonika lazım olan məlumat və faktların süni assosiasiyaların köməyi ilə yadda qalmasını asanlaşdıran priyom və qaydaların məcmusudur. Əqli əmək mədəniyyəti nöqtəyi-nəzərindən mnemonika – yaddasaxlamanın ən rahat priyomlarından biridir. Yazılışı çətin olan müəyyən sözləri şagird hər hansı bir əlamətinə görə özü üçün bir qrupda birləşdirə bilər, yəni beynində süni assosiasiya yarada bilər. Məsələn, layihə, sayı, müşayiət tipli sözlərin düzgün yazılışının

yadda qalması üçün şagird *yi* hərfbirləşməsinə; *avtobus*, *avtomat*, *avtomobil* tipli sözlərin düzgün yazılışının yadda qalması üçün *avto* hərfbirləşməsinə yadda saxlaya bilər və bu da həmin sözlərin *layihə*, *şaiyə*, *müşayiət*; *aftobus*, *aftamat*, *aftamobil* şəklində səhv yazılışının qarşısını alır. Bu texnikanı müxtəlif formalarda təşkil etmək olar:

a) *Qrafik assosiasiya forması*. Bu zaman söz yazılır, sözdəki orfoqramların (yazılışı ilə tələffüzü fərqlənən sait və ya samitlər) yerinə həmin hərfin formasında sözün ifadə etdiyi əşyanın şəkli və ya detallı çəkilir. Bu zaman şagird vizual şəkillərdən istifadə edərək yeni məlumatı əvvəlcədən yadında olan informasiya ilə uyğunlaşdırır, daha yaxşı yadda saxlayır. Məsələn, *avtomobil* sözündə dördüncü və altıncı yerdə duran *o* hərfi deyil, *o* hərfinin formasında avtomobilin təkərləri çəkilir. Və ya *qaşığı* sözü yazılır, sondakı *q* hərfinin yerinə *q* hərfi formasında qaşığın şəkli çəkilir və s.

Və ya söz vasitəsilə onun ifadə etdiyi obyektin rəsmini çəkmək də şagird üçün həmin sözü bəzi müəllimlərin icra etdirdiyi kimi, yüz sətir yazmaqdan daha maraqlı ola bilər. Məsələn, şagirdlərə *stəkan* sözü ilə (bəzi şagirdlər bu sözü yanlış olaraq *stakan* kimi yazırlar) *stəkan* şəklini çəkməyi və *qatıq* sözü ilə (bəzi şagirdlər yanlış olaraq *qatıx* kimi yazırlar) *stəkanı* “doldurmağı” təklif etmək olar.

b) *Sözün yazılışını sözdə lazımı sözü tapmaqla yadda saxlamaq*. Məsələn, *bloknот* sözünün yazılışını yadda saxlamaq üçün tərkibindəki *blok* sözündən istifadə etmək olar. Blok – bir neçə vərəqin bir yerə yığılmasıdır. Və ya şagirdlər rəsm, texnologiya dərslərində tez-tez eşitdikləri *dekorativ* sözünü tələffüzə uyğun *dekarativ* şəklində yazırlarsa, müəllim

bu sözün tərkibindəki *dekor* (bəzəyirəm) sözünü izah etməli və *o-a* əvəzlənməsinin qarşısını almalıdır.

c) *Krossvord yolu ilə yadda saxlama*. Məsələn, aşağıdakı krossvordda olduğu kimi, şagirdlərin *zavod* sözünü yanlış olaraq *zovod* şəklində yazmaqlarının qarşısını almaq üçün mənaca nisbətən yaxın *fabrik* sözündən istifadə etmək olar:

	f			
z	a	v	o	d
	b			
	r			
	i			
	k			

2) *Perfokartlarla iş*. Təlim prosesində perfokartlardan istifadə şagirdlərə fərdi-differensial yanaşmağa imkan verir. Müəyyən orfoqrama aid hazırlanmış perfokartlar şagirdlərin diqqətini orfoqrafik qayda üzərində cəmləşdirməyə kömək edir, onlara bu qayda ilə bağlı biliklərini yoxlamağa şərait yaradır. Perfokartlarla işin müəllim üçün bir çox üstünlükləri var: müəllim qısa vaxt ərzində operativ olaraq bu və ya digər orfoqramın mənimsənilmə səviyyəsini qiymətləndirə və şagirdlərdə bir çox sözlərin düzgün yazılışı ilə bağlı vərdişlərin formalaşmasına kömək edə bilər.

Perfokart necə hazırlanır? Perfokart üzərinə müəyyən tapşırıq yazılmış birüzlü və ya arasına ağ vərəq qoyularaq ortasından bükülmüş ikiüzlü fərdi kartoçkalardır. Kartoçkanın üz hissəsində şagirdlərin içində yazması üçün “pəncərələr” kəsilir. Perfokartda müəllimin öyrətmək və ya möhkəmləndirmək istədiyi orfoqramdan asılı olaraq müxtəlif tapşırıqlar verilə bilər. Perfokartlar həm hazırlanma, həm də istifadə baxımından çox asandır. Onların adi kartoçkalardan üstünlüyü, hər dəfə içərisində təmiz vərəq qoymaqla dəfələrlə istifadə edilə bilməsidir. Məsələn, müəllim qoşa kar və ya qoşa cingiltili samitli sözlərin orfoqrafıyası ilə bağlı şagirdlərin bilik və bacarıqlarını yoxlamaq istəyir. Bu zaman o, üzərində *diqqət*, *mütəkkə*, *saqqal*, *hoppanmaq* və s. sözlər yazılmış perfokartlar hazırlayır. Həmin sözlərdə yazılışı ilə tələffüzü fərqlənən samitlərin yerində “pəncərə” kəsir. Şagird perfokartın altına ağ vərəq qoyaraq “pəncərədə” buraxılmış orfoqramı yazır. Aşağıda sonundakı samiti karlaşaraq tələffüz olunan sözlə (*yarpaq* [*yarpax*]) bağlı hazırlanmış perfokart təqdim edilmişdir:

3) *Didaktik vəsaitlərlə iş* də öyrənilmiş orfoqramın təkrarlanmasına və daha möhkəm yadda qalmasına imkan verir. Orfoqramların təkrarlanması bədii ədəbiyyat nümunələri üzərində aparılarsa, bu, həm də şagirdlərin lüğətinin zənginləşməsinə, onlarda dilə marağın artmasına şərait yarada bilər. Məsələn, şagirdlərə “Yol” şeirin üzərində nöqtələrin yerinə lazımi hərfləri artırmağı təklif etmək olar:

Yaşıl işı... yananda,
Maşın...ar dayananda
Yolu cəld keç, yuba...ma,
Hara gəldi boyla...ma.
Aya... saxla, bir dayan,
Yolu keçmə buradan,
Keç yeraltı keçi...dən,
Uza... ol təhlükədən

(Nurullayeva, Allahverdiyeva, Bayramova, Xanaliyeva, 2020, s. 36).

Bu tip çalışmaların icrası zamanı şagirdlər yalnız buraxılmış hərfləri yerinə qoymurlar, eyni zamanda bədii ədəbiyyat nümunələri ilə bilavasitə təmasda olurlar.

4) *Etimoloji təhlil*. Etimoloji təhlil – sözün mənşəyini: yaranma yeri və vaxtını, ilkin formasını və mənasını göstərən linqvistik “vəsiqə”sidir. İbtidai sinif müəllimi bir çox sözlərin orfoqrafiyasını şagirdlərə şüurlu şəkildə mənimsətmək, yazıda özünü göstərən orfoqrafik səhvlərin qarşısını almaq üçün etimoloji təhlildən istifadə edə bilər. Belə ki, təlim prosesində şagirdlər, vaxtaşırı olaraq, yazılışını yalnız müasir dil faktları ilə izah etməyin mümkün olmadığı sözlərlə rastlaşırlar. Müasir ibtidai sinif Azərbaycan dili dərslərində belə sözlər yazılış qaydasının yadda saxlanılması üçün orfoqrafiya ilə bağlı rubrikalarda verilir. Halbuki, dil tarixini, bu və ya digər sözün yaranma mənşəyini izləyərək, həmin sözün nə üçün məhz bu cür yazıldığını asanlıqla şagirdə izah etmək və müəyyən qaydalar altında birləşdirmək olar. Təəssüf ki, müəllimlər bu metoda çox nadir hallarda müraciət edirlər, halbuki etimologiya və etimoloji təhlil dilimizdəki bir çox yazılışı “çətin” sözlərin daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edə bilər. Professor Ə. Əfəndizadə yazır: “Dil dərslərində etimoloji təhlildən istifadə dilimizin bir sıra sirlərini – sözlərin yaranması və yazılışındakı qanunauyğunluqları şagirdlərin maraqla öyrənməsi və daha əsaslı surətdə dərk etməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir”.

İbtidai sinif müəllimi birinci növbədə yazılardakı səhvlərin səbəbini üzə çıxarmalı, daha sonra bu səhvlərdən hansının aradan qaldırılmasında etimoloji təhlildən istifadənin səmərəli ola biləcəyini müəyyənləşdirməlidir. Məsələn, ibtidai sinif Azərbaycan dili dərslərində verilmiş mətn və çalışmalarda şagirdlər *nümunə*, *əriştə*, *dəstə*, *həftə*, *həşərat* və s. kimi yazılışı tələffüzündən fərqlənən sözlərlə rastlaşırlar və onların yazılışında səhvə yol verirlər. Məsələn, bəzən şagirdlər *nümunə* sözündə *ü-u* əvəzlənməsi edərək *numunə* yazırlar. Bunun

qarşısını almaq üçün müəllim şagirdlərə *nümunə* sözünün fars dilli söz olub, *nüma* (göstərmək) sözündən əmələ gəldiyini izah etməli, bu kökün dilimizə keçən bir neçə başqa sözdə də işləndiyini (*nümayəndə*, *nümayiş*) şagirdlərə başa salmalıdır. Şagirdlər *əriştə* sözünü səhvən *ərişdə* şəklində yazarlarsa, müəllim həmin sözün fars dilində “*riştə*” (ip) sözündən əmələ gəldiyini; *həftə* sözünü *həfdə* şəklində yazarlarsa, həmin sözün fars dilindəki “*haft*” (yeddi) sözündən əmələ gəldiyini; *dəstə* sözünü səhv olaraq *dəsdə* şəklində yazarlarsa, bu sözün fars dilində birlik mənasını ifadə edən “*dəst*” sözündən əmələ gəldiyini izah etməlidir. Şagirdlərin çoxu *həşərat* sözünün yazılışında çətinlik çəkir və əksər hallarda *həşarat* yazırlar. Müəllim şagirdlərə bu sözün ərəb mənşəli olduğunu və əsasında toplu mənasını ifadə edən *həşər* kəlməsinin durduğunu başa salmalıdır. İzah etməlidir ki, *həşərat* *həşərə* kəlməsinin cəmidir, “toplu halda yaşayan” deməkdir.

Şagirdlər yalnız alınma sözlərdə deyil, yazılışı ilə tələffüzü üst-üstə düşməyən əsl Azərbaycan sözlərində də bəzən səhvə yol verirlər. Belə səhvlərin bir qismini etimoloji təhlillə aradan qaldırmaq mümkündür. Məsələn, şagird *böyürtkən* sözünü *böyürtgən* şəklində səhv yazırsa, müəllim bu sözün tarixən mürəkkəb olub iki sözdən: *böyür* və *tikan* sözlərinin birləşməsindən əmələ gəldiyini şagirdlərə izah etməli və bununla da *k-g* əvəzlənməsinin qarşısını almalıdır.

Şagird yazılarında orfoqrafik səhvlərin səbəblərindən biri də dialekt və şivələrin yazıya gətirilməsidir. Bəzən şagirdlər *düyün* əvəzinə *diügün*, *inyə* əvəzinə *ignə*, *düymə* əvəzinə *dügmə* və s. yazırlar. Müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, *inyə* sözü cəhrənin tərkib hissəsi olan *iy* sözündən əmələ gəlmişdir. Şagirdlərin daha aydın başa düşməsi üçün müəllim şagirdlərə cəhrə və onun tərkib hissəsi olan *iyin* şəklini göstərməli və həmin alətdən xalça toxuculuğunda yunu, pambığı ip halına salmaq məqsədilə istifadə edildiyini söyləməlidir. Həmçinin müəllim *düymə* və *düyün* sözlərinin vaxtilə dilimizdə “bağlamaq” mənasını ifadə edən *düy* sözündən yarandığını şagirdlərə başa salmalı və bununla da həmin sözlərin yazılışında *y-g* əvəzlənməsi ilə təzahür edən orfoqrafik səhvlərin qarşısını almalıdır.

Bəzən şagirdlər tərəflərindən biri birhəcalı olan və defislə yazılan – *al-əlvən*, *al-qırmızı* tipli mürəkkəb sözləri sifətin dərəcələrini düzəldən ünsürlərlə (*qıpqırmızı*, *sapsarı*, *gömgöy* və s.) qarışdıraraq bitişik yazırlar. Bu zaman müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, əslində, *al-əlvən*, *al-qırmızı* kimi sözlər sinonim sözlərin birləşməsindən yaranmışdır. Belə ki, həmin sözlərdə birinci tərəf (*al*) vaxtilə dilimizdə *parlaq qırmızı* mənasında işlənmiş və indi də bəzi ifadələrdə bu mənanı saxlamışdır (*al bayraq*, *al yanaq* və s.) (Əfəndizadə, 1980, s. 46).

İbtidai sinif müəllimi sözlərin mənşəyini, tarixi köklərini bədii-poetik şəkildə açan hekayələrdən istifadə etməklə yazılışı çətin sözlərin orfoqrafiyası ilə bağlı şagirdlərdə möhkəm vərdişlər formalaşdırmaqla bilər (Məmmədov, 2014, s. 43). Belə ki, bəzən şagirdlər *komputer*, *fonetika*, *kolbasa*, *konfet*, *komanda*, *motor*, *velosiped*, *kiloqram*, *konsert*, *poeziya* kimi sözlərin *a* səsi ilə tələffüz olunub *o* hərfi ilə yazıldığını; *şənbə*, *sünbül*, *günbəz*, *zənbil*, *zanbaq* sözlərinin *mb* səsbirləşməsi ilə tələffüz olunub *nb* hərfbirləşməsi ilə yazıldığını

bildikləri üçün mövcud qaydanı qeyd-şərtsiz *samovar*, *zavod*, *mavzoley*, *kalkulyator*, *laboratoriya*, *auksion*, *fauna*, *qrafin*, *trampolin*; *pambıq*, *kombayn*, *kömbə*, hətta *lampa* və s. kimi sözlərin yazılışına da tətbiq edərək, həmin sözləri yanlış olaraq *somovar*, *zovod*, *movzoley*, *kolkulyator*, *loboratoriya*, *ouksion*, *founa*, *qrofin*, *tromplin*; *panbıq*, *konbayn*, *könbə*, *lanpa* şəklində yazırlar. Bu zaman müəllim həmin sözlərin etimoloji zənciri ilə bağlı şagirdlərin marağını oyada biləcək hekayələr qurub müşahidə materialı kimi onlara təqdim edə bilər. Qurduğu hekayələrdə aşağıdakı məlumatlardan istifadə edə bilər:

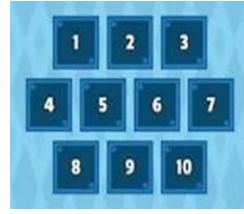
Mavzoley – kökünü *mavsol* sözündən almışdır. Mavsol eramızdan əvvəl 377-ci ildə Türk ərazisində yerləşən qədim Kariya dövlətinin hökmdarı olmuşdur. Onun qəfil ölümündən sonra həyat yoldaşı Artemisiya ərinin xatirəsinə nəhəng məqbərə ucaltmışdır. Mavsolun “Mavsoley” adlandırılmış məqbərəsi dünyanın yeddi möcüzəsi siyahısına daxil edilmişdir. Zamanla həmin söz ümumiləşmiş xarakter alaraq qəbir üzərində tikilən böyük memarlıq abidəsi, türbə mənasında işlənmişdir. Deməli *mavzoley* sözünün ilk saiti etimologiyasına uyğun olaraq *a* ilə yazılmalıdır.

Eyni qayda ilə *lampa*, *kombayn*, *pambıq* sözlərinin etimoloji zənciri ilə bağlı hekayə qurub şagirdləri həm maraqlandırmaq, həm də həmin sözlərin *zənbil*, *sünbül*, *şənbə* və s. sözlərin yazılışından qaynaqlanaraq *lanpa*, *konbayn*, *panbıq* şəklində səhv yazılmasının qarşısını almaq olar.

Lampa – yunan sözüdür, “lampas” – məşəl, yanan çıraqlar, alov mənasını daşıyır. Burada kök “lambo” – parıldamaq, işıq saçmaq mənasında işlənir. Orta əsrlərdən sonra Avropa dillərinə, sonra isə rus dili vasitəsilə (*лампа*) Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur.

Kombayn – ingilis dilindəki “combine” sözündən alınmışdır, mənası “birləşdirmək, bir araya gətirmək” deməkdir. Bu adın yaranması təsadüfi deyil. Çünki müasir kənd təsərrüfatı kombaynı bir neçə funksiyayı (çəkmə, biçmə, döymə, ayırma və s.) birləşdirən texniki qurğu olduğuna görə ona “combine harvester” – “birləşdirilmiş biçən-döyən maşın” adı verilmişdir. Sonradan söz qısaldılaraq *combine* – *комбайн* – *kombayn* formasında dilimizə gəlmişdir.

5) *Orfoqrafiya üzrə mobil tətbiqlər* – məsələn, “Wordwall”, “Quizizz”, “Kahoot”, “Azbul” kimi tətbiqlərlə sözlərin düzgün yazılışını öyrətmək olar. Müəllim “Wordwall”, “Quizizz”, “Kahoot” internet tətbiqləri vasitəsilə dilimizin orfoqrafik qaydaları ilə bağlı maraqlı oyunlar (“Çərxi-fələk”, “Qutunu aç”, “Uyğunlaşdır”, “Anaqram” və s.) hazırlayıb şagirdlərə təqdim edə bilər. “Azbul” mobil tətbiqdır, “Google Play”dən yüklənir və internet şəbəkəsinə qoşulmadıqda belə, rahatlıqla istifadə etmək olur. Bu tətbiq vasitəsilə şagirdlər verilmiş hərflərdən müxtəlif sözlər düzəltməklə onların hərfi tərkibini göz yaddaşına əsasən yadda saxlayırlar.

6) *Oyunlaşdırma*. Şagirdlərin orfoqrafik vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün ibtidai sinif müəllimi müxtəlif çalışmalarla yanaşı, didaktik oyunlardan da istifadə edə bilər. Məlumdur ki, didaktik oyunlar şagirdlər üçün “çətin olanı asan, darıxdırıcıyı maraqlı edir....Oyun istifadə olunan dərslərdə şagirdlər fəallaşır, müəllimin verdiyi tapşırıqları yerinə yetirməyə can atır, bir-biri ilə əməkdaşlıq edir, mühakimə yürüdür və nəticə çıxarırlar. Oyunlar şagirdlərin düşünmə qabiliyyətini, araşdırma bacarığını artırır, yorğunluğunu aradan qaldırır” (Nəbiyeva, Abdullayeva, 2015, s. 199).

Bu tip oyunlara nümunə gətirək:

“Kim kənarda qaldı?”

Məqsəd: ismə (həmçinin digər nitq hissələrinə) aid orfoqrafik qaydalar əsasında şagirdlərin yazılı nitqini, əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Döşəmədə iki dairə çəkilir və şagirdlər iki komandaya bölünürlər. Müəllim növbə ilə hər komandadan bir şagirdə sual və ya kiçik tapşırıq verir. Sual və tapşırıqlar müxtəlif ola bilər, məsələn: “*hədiyyə* sözünü yaz”, “*defislə* yazılan mürəkkəb isim söylə və yaz”, “*bağ* sözündən müxtəlif isimlər düzəlt və onları yaz”, “*Qırğızıstan* və *qırğız* sözlərini yaz və bu sözlərin böyük və ya kiçik hərflə yazılma səbəbini izah et” və s. Düzgün cavab verən şagird onun komandası üçün ayrılmış dairəyə keçir. Səhv cavab verən şagirdlər isə dairəyə keçmək hüququnu itirirlər. Hər iki komanda çalışır ki, bütün üzvləri onun üçün ayrılmış dairənin içinə keçə bilsin. Komanda üzvlərini dairəyə tez toplayan tərəf udur.

“Yeddidaş”

Məqsəd: Şagirdləri mürəkkəb isimlərin düzgün yazılışında məşq etdirmək.

Müəllim kartondan kub düzəldir və kubun hər tərəfinə elə bir söz yazır ki, ondan mürəkkəb isim düzəltmək mümkün olsun. Hər dəfə sanama yolu ilə kubu atacaq şagird müəyyən olunur. Şagird atdığı kubun üst tərəfində qalan ismə yaxınmənalı (əksmənalı) sözlər qoşaraq mürəkkəb isim düzəldir və onu yazı taxtasına yazır. Şagird həmin isimdən mürəkkəb söz qura bilməzsə və ya qurduğu sözü səhv yazarsa, oyundan çıxır.

“Sözlərin içindəki heyvanları, quşları, həşəratları azad et”

Şagirdlərə sözlər verilir və həmin sözün tərkibindəki canlıları tapmaq tapşırılır. Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirmək üçün sözün hərfi tərkibinə xüsusi diqqətlə baxırlar. Və bu da tələffüzündən fərqli yazılan sözlərin göz yaddaşına əsasən yadda qalmasına kömək edir.

İtburnu, ayıq, qazmaq, saat, sarımsaq, birbəbir, bitki, buğdayı, bulaq, büsat, şirniyyat, ayıb, qarğaşa, qazanc, cücərmək.

“Bir hərf-bir söz” oyunu da təşkil etmək olar. Şagirdlərə çətin orfoqramlı sözlər deyilir. Şagird həmin sözdəki hər həflə başlayan sözlər yazır: *kənd* – *kitab*, *əncir*, *nərdivan*, *dama*. Bu zaman şagird sonuncu həflə bağlı *t* ilə başlayan söz yazarsa, müəllim müvafiq qayda ilə bağlı orfoqrafik-orfoepik təhlil aparır.

Yaradıcı bir iş vermək məqsədilə “*Hekayə qur*” oyunu da təşkil etmək mümkündür. Bu zaman müəllim eyni orfoqramlı sözlər verir (Diqqət etmək lazımdır ki, maksimum 7 söz verilsin) və onları bir hekayə süjetində birləşdirməyi təklif edir. Məsələn, sonu *b* ilə bitib *p* kimi tələffüz edilən sözlərlə bağlı: *corab*, *qutab*, *boşqab*, *kabab*, *kitab*, *doşab* və s. sözlər verilə bilər.

Verilmiş hərf və ya hecalardan sözlərin düzəldilməsi və alınmış sözlərdən yalnız öyrənilən qayda ilə bağlı olanlarının dəftərə köçürülməsi də şagirdlərdə maraq oyadır. Burada “*Güllərdən şirə çəkməkdə arıya kömək et*” oyunundan istifadə etmək olar. Arının ayağında və güllərin üzərində bir heca yazılır. Bu güllərin arasında elələri olur ki, arı onların üzərinə oturduqda yeni söz yaranır və şagirdlər həmin sözlərin tərkibində olan orfoqramın altından xətt çəkməklə dəftərlərinə yazırlar. Lakin elə güllər də vardır ki, onların üzərinə “qonmaq” olmaz – əks təqdirdə sözün yazılışında səhv olar.

7) Diferensiallaşdırılmış tədris

Məqsəd: Şagirdlərin fərdi səviyyəsini nəzərə alaraq tapşırıqlar vermək. Güclü şagirdlərə daha çətin orfoqrafik tapşırıqlar, zəif şagirdlərə isə müəyyən model (nümunə) üzərindən işləmə tapşırıqları və ya dəstəkli yazı verməklə fərdi inkişafı təmin etmək. Məsələn, verilmiş nümunəyə əsasən sözlərin düzgün yazılışını müəyyən et:

- **Ailə** ----- *sayıt, şayır, dayirə*
- **Konfet** ---- *kalbasa, kansert, kamandır*
- **Anbar** ----- *şəmbə, sümbül, zəmbil*
- **Təəccüb** ---- *təssüf, məttəl*

Dəstəkli yazıya nümunə:

Bu gün müəllim yeni k(o,a)mpüter proqramı ilə işləməyi öyrədirdi. Hamı böyük həy(ə,a)can içində idi. Uşa(q,x)lar hansı proqramın daha maraqlı olması ilə bağlı m(ü,u)bahisə edirdilər. Müəllim n(ü,u)munə üçün proqramdan istifadə ilə bağlı videoçarx göstərdi. Dərsin sonunda hamının gözündə böyük bir üm(ü,i)d var idi.

Müəllim sinifdəki şagirdlərin fərdi inkişaf səviyyələrini nəzərə alaraq eyni mətnin çətinlik baxımından fərqli versiyalarını hazırlayaraq onlara təqdim edə bilər.

8) Kolaborativ öyrənmə (Cütlərlə və ya qrup işi)

Məqsəd: Birgə öyrənmə yolu ilə uşaqların bir-birindən öyrənməsini və müzakirəetmə bacarığını inkişaf etdirmək.

Cütlərlə iş zamanı şagirdlərdən biri yazır, digəri yoxlayır. Səhvlər varsa bir-birinə izah edirlər.

Qruplarla söz yazma yarışları, orfoqrafiya viktorinaları təşkil etmək olar. Məsələn:

“Lüğət karuseli” – Qruplardan birinə müəyyən orfoqrafik qayda ilə bağlı sözlər verilir. Birinci qrup sözlərdəki orfoqramı tapır və qırmızı qələmlə nişanlayır, ikinci qrup həmin orfoqrafik qayda ilə bağlı başqa sözlər yazır, üçüncü qrup qaydanı izah edir.

Şagirdlərə müxtəlif sözləri orfoqrafik qaydalar üzrə qruplaşdırmağı da təklif etmək olar. Bu zaman hər qrupa bir orfoqrafik qayda və üzərində müxtəlif sözlər yazılmış kartlar verilir. Şagirdlər həmin qayda ilə bağlı sözləri tapıb cütləşdirirlər.

Orfoqrafiya viktorinası (fərdi və komanda şəklində təşkil edilə bilər):

- sinif 4–5 nəfərlik komandalara bölünür, hər komandaya kapitan seçilir;
- qaydalar əvvəlcədən izah edilir, lövhə və ya proyektor hazırlanır;
- suallar əvvəlcədən hazırlanıb *turlar* üzrə bölünür;
- qiymətləndirmə cədvəli tərtib olunur;
- *I tur* – “*Düzgün yaz*”: hər komandaya 5 söz verilir, şagirdlər həmin sözləri kartlara yazırlar (hər düzgün yazılan sözə görə 1 bal qazanırlar);
- *II tur* – “*Boşluğu doldur*”: Hər komanda verilmiş mətndə ötürülmüş hərfi (və ya sözü) yerinə qoyur (hər düzgün cavab 1 bal);
- *III tur* – “*Sürətli cavab*”: komandaların kapitanlarına orfoqrafiya ilə bağlı qısa suallar verilir, 5 saniyə ərzində cavab vermələri tələb olunur (hər düzgün cavab 2 bal);
- *IV tur* – “*Qaydanı izah et*”: hər komandaya müəyyən orfoqramlı bir söz verilir, komanda müvafiq orfoqrafik qaydanı səsləndirir, izah edir (3-5 bal);
- *V tur* – “*Səhvləri tap*”: komandalara müəyyən mətn verilir, komanda həmin mətndə orfoqrafik səhvlər varsa, tapır (hər tapılan səhv 2 bal) (müəyyən “qayda ilə bağlı istisnaları tap” da ola bilər).

Sonda ümumi ballar toplanır, ən yüksək bal toplayan komanda qalib elan edilir.

Nəticələr

Bu gün Azərbaycan dili üzrə fənn kurikulumunda IV sinfin sonunda şagirdlərin yazı bacarıqlarının səviyyəsinə yüksək tələblər qoyulur. Belə ki, IV sinfi bitirən şagirdlərin hər hansı hadisə ilə bağlı yazılı təqdimatlar etmək; tanış olduğu və ya təsəvvür etdiyi məlumatları yazıda əks etdirmək; mənzum mətni nəsrə çevirərək yazmaq; sadə pragmatik mətnlər (təlimat, gündəlik, açıqça, elan, şüar, xülasə, izahat, rəy) tərtib etmək; fikir və mühakimələrini essədə əks etdirmək və s. kimi bacarıqlara sahib olması gözlənilir (İsmayılova, Nurullayeva və d., 2023, 7–8). Bu da onlarda yazıya verilən başlıca tələblərdən birinin – orfoqrafik savadlılığın tərbiyə olunmasını zəruri edir. Orfoqrafik vərdişlərin formalaşdırılmasında yeni təlim texnologiyalarının rolu əvəzedilməzdir. Çünki təlim prosesində müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi öyrənməyə maraq oyadır, dərslər boyunca

fəaliyyət növlərini dəyişməyə, psixoloji gərginliyi və yorğunluğu aradan qaldırmağa, diqqəti fərqli obyektlərə yönəltməklə canlı saxlamağa – bir sözlə, motivasiyanı qorumağa kömək edir.

Müzakirə

Bu gün şagirdlərin yazısı üzərində aparılan müşahidələr söyləməyə əsas verir ki, ibtidai siniflərdə şagirdlərin orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılması baxımından işin təşkili kifayət qədər qənaətbəxş deyil. Məhz bunun nəticəsidir ki, ibtidai sinfi başa vuran və artıq orta təhsilə qədəm qoyan şagirdlərin orfoqrafik bacarıqlarının inkişaf səviyyəsi, əsasən, gözələnən tələblərə cavab vermir. Belə ki, şagirdlər yazılarında tez-tez hərfötürmə, hərfatırma, hərfəvəzləmə, sətirdən-sətrə yanlış keçirmə hallarına yol verir; bəzən cümlə daxilində baş hərfdən məqamına görə düzgün istifadə edə bilmir, mürəkkəb sözlərin bitişik, ayrı, defislə yazılışında çoxsaylı səhvlər edirlər.

İbtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik bacarıqlarının inkişafı üçün səmərəli metodlar hər zaman olaraq tədqiqatçı-alimlərin araşdırma obyektinə olmuşdur. Yeni təlim texnologiyaları şagirdlərin idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə kömək edir və onların müasir məktəbdə tətbiqi vacibdir. Bu baxımdan yeni nəsil dərslərinin təhlili əsasında şagirdlərin orfoqrafik vərdişlərinin müasir tələblər səviyyəsində inkişafına yol açan üsulların, metod və priyomların axtarışına, müxtəlif səpkili iş növlərinin hazırlanmasına istiqamətlənmiş tədqiqatların aparılmasına ehtiyac vardır.

Nəticə

Şagirdlərin orfoqrafik savadlılığının aşağı səviyyədə olması onlarda orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılmasına lazımi diqqətin yetirilməməsindən irəli gəlir. Orfoqrafiya təlimi orfoqrafik qaydanın öyrədilməsi ilə başlayır. Lakin, qayda ilə tanışlıq müvafiq orfoqrafik məşqlərlə müşayiət edilməzsə, şagirdlərin marağını oyadan, onları idrak fəallığına sövq edən iş növləri ilə dəstəklənməzsə, müsbət nəticə verməyəcəkdir. Unutmamalıyıq ki, vərdiş – yalnız uzunmüddətli və sisteməlik işin aparılması sayəsində yaranır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2008). *Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri*. “ADPU” mətbəəsi.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. (2013). “Azərbaycan məktəbi”, №2
3. Cəfərova, N. (2016). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. II hissə. “ADPU”.
4. Dəmirçizadə, Ə. (2007). *Müasir Azərbaycan dili* (I hissə). “Şərq-Qərb”.
5. Əfəndizadə, Ə. (1980). Suallara cavab. *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi* (“Azərbaycan məktəbi” jurnalına əlavə), №4.
6. Əhmədov, B. (2001). *Azərbaycan dilinin qısa etimoloji lüğəti*. “Təfəkkür”.
7. Əhmədov, B. (2007). *Azərbaycan dili tədrisinin bəzi məsələləri*. “Təhsil”.
8. İsmayilov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Cəlilova K. (2023). *Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti*. “Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu nəşriyyatı”.
9. Kərimov, Y. (2013). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “Səda”.
10. Məmmədov, A. (2014). *Azərbaycan dili dərslərində etimoloji təhlil*. “Mütərcim”.
11. Nəbiyeva, Ş., Abdullayeva, G. (2015). *İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası fənnindən mühazirələr*. “Elm və təhsil”.
12. Nurullayeva, Ü., Allahverdiyeva, N., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A. (2020). *Azərbaycan dili* (1-ci sinif üçün dərslik, I hissə). “Şərq-Qərb”.
13. Rəhimov, A. (2015). *Ana dilinin tədrisi metodikası* (ibtidai siniflərdə). “BQU nəşriyyatı”.
14. Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). (2010). *Kurikulum*, №3.
15. Богоявленский, Д. (1962). Формирование приемов умственной работы учащихся как
16. Путь развития мышления и активизация учения. *Вопросы психологии*, № 4.
<https://idrak-m.com/?p=1640>

Müasir Azərbaycan dilində ktematonimlərin formalaşması və adlandırılması

Mətanət Mehdiyeva ¹

XÜLASƏ

Məqalədə onomastikanın vahidləri arasında tədqiqata daha çox ehtiyacı olan ktematonimlərin adlandırılmasında qarşıya çıxan aktual problemlərdən söhbət açılır. Ktematonimlər dilçilikdə müəssisələrin, müəyyən qurumların, ticarət və mədəni obyektlərin xüsusi adlarını öyrənən onomastik sahədir. Qeyd edək ki, hazırda bu sahədə ktematonimlərin adlandırılması ilə bağlı ciddi problemlər mövcuddur. Ktematonimlərin dil xüsusiyyətlərinə nəzər yetirdikdə adlandırma zamanı daha çox əcnəbi sözlərdən istifadəyə rast gəlinir. Bəzən qrammatik normaların pozulması Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasına uyğun olmayan sözlərdən istifadə, yəni dil normalarının qorunmasında problemlər yaradır. Xarici dillərin (xüsusən, ingilis və türk) təsirinin güclənməsi dilin milli xüsusiyyətlərinə mənfi təsir göstərir. Ktematonimlər dilin canlı və dinamik qatını təşkil etdiyi üçün onların düzgün adlandırılması yalnız iqtisadi deyil, eyni zamanda dil mədəniyyəti və milli kimlik baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Ktematonimlərin adlandırılması prosesində rast gəlinən dil problemləri və xarici dillərin təsiri məqalədə elmi baxımdan təhlil olunur. Advermə zamanı millilik prinsipinin qorunması əsas məsələ kimi dəyərləndirilir və müvafiq dövlət qurumlarının bu işdə aparıcı mövqelərinə aydınlıq gətirilir.

AÇAR SÖZLƏR

onomastika, ktematonimlər, əcnəbi dil

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 12.05.2026

Qəbul edilib: 20.08.2026

¹Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan <https://orcid.org/0009-0005-0068-4590> | mehtiyeva_m@mail.ru

Formation and Naming of Ketematonyms in the Modern Azerbaijani Language

Matanat Mehdiyeva¹

ABSTRACT

The article discusses the current problems encountered in naming ketematonyms, units of onomastics that need more research. Ketematonyms are an onomastic field that studies the proper names of enterprises, objects, certain institutions, commercial and cultural objects in linguistics. It should be noted that today there are certain problems associated with the naming of ketematonyms. When we look at the linguistic features of ketematonyms, we see that foreign words are used more often during naming. Sometimes grammatical norms are violated. Words do not fully correspond to the orthography of the Azerbaijani language. That is, there is a problem of preserving language norms in this area. The influence of foreign languages (especially English and Turkish) has increased, which creates certain problems in terms of the national characteristics of the language. Since ketematonyms constitute a living and dynamic layer of the language, their correct naming is not only an economic issue, but also a matter of language culture and national identity. The linguistic problems encountered in the process of naming ketematonyms and the influence of foreign languages are analyzed in the article from a scientific point of view. During the campaign, the issue of protecting the principle of nationality is considered fundamental. At the same time, it is noted that certain state institutions are in a leading position in this matter.

KEYWORDS

onomastics, ketematonyms, foreign language

ARTICLE HISTORY

Received: 12.05.2026

Accepted: 20.08.2026

¹Doctor of Philosophy in Philology, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0005-0068-4590> | mehtiyeva_m@mail.ru

Giriş

Dilçiliyin ən maraqlı və mürəkkəb şöbələrindən olan onomastika dilimizdə mövcud olan bütün xüsusi sözlərin tədqiqi ilə məşğul olur. Xüsusi adlar mənsub olduqları dilin qrammatik normalarını özündə cəmləşdirən sözlərdən ibarətdir. Buna görə də onomastik vahidləri adlandırarkən millilik xüsusiyyətlərini qorumaq lazımdır. Çünki xüsusi adlar mənsub olduqları xalqın milli varlığını təsdiq edən tarixi nümunələrdir.

Onomastika – yunan sözü olub, Azərbaycan dilində “advermə elmi” kimi tərcümə olunur. Lakin müasir dövrdə onu “xüsusi adlar haqqında elm” kimi şərh etmək daha doğru səslənir. Onomastika dilçiliyin ən böyük şöbələrindən biri olub, xüsusi adlar haqqında elm deməkdir (Adilov, Paşayev, 2019, s. 5).

Hər hansı bir onomastik vahidin yaranma tarixini bilmək bizdə həmin dövrdə xalqımızın yaşayış tərz, adət-ənənəsi, psixologiyası, dini mənsubluğu, milli təfəkkürü, müxtəlif xalqlarla əlaqəsi, iqtisadi durumu və s. haqqında müəyyən təsəvvür yaradır (Mikayılova, 2008, s. 6).

Ktematonimləri onomastik tərkibdə başqa xüsusi adlar qrupundan fərqləndirən bir cəhət də budur ki, onlar, əsasən, müasir adlardır (klassik sənət əsərlərinin, qədim maddi-mədəniyyət obyektlərinin, abidələrinin adları müstəsna olmaq şərtlə) (Qurbanov, 2019, s. 311).

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın, qloballaşmanın inkişafı ktematonimlərin sayının artmasına və onların adlandırılmasında yeni meyillərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Metodlar

Məqələdə daha çox təsviri, müqayisəli və statistik metodlara üstünlük verilmişdir. Tədqiqat zamanı ktematonimlərin leksik, semantik və struktur xüsusiyyətləri təsvir edilmiş, milli və əcnəbi dildə adlandırılan ktematonimlər müqayisə olunmuş, müəyyən statistik təhlillər aparılmışdır.

Nəticələr

Tədqiqatın nəticələri aşağıdakılardır:

1. Ktematonimlər müasir onomastik sistemin sürətlə dəyişən, cəmiyyətin mədəni, sosial və iqtisadi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən sahəsidir.
2. Ktematonimlərin adlandırılmasında əcnəbi adlar üstünlük təşkil edir. Bu da dilin milli xüsusiyyətləri baxımından problemlər yaradır.
3. Bəzi ktematonimlər ədəbi dil normalarına və orfoqrafik qaydalara tam uyğun gəlmir.
4. Ktematonimlərin adlandırılmasında tarixi-milli leksik vahidlərdən istifadənin azalması müşahidə olunur.

5. Ktematonimlərin adlandırılmasında normativ nəzarət və dil siyasətinin gücləndirilməsi zəruriliyi özünü göstərir.

6. Ktematonimlərin düzgün, milli dil normalarına uyğun adlandırılması Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir.

Müzakirə

Onomastika elminin mühüm sahələrindən biri olan ktematonimlərə maddi mədəniyyət, elm və texnika, mənəvi mədəniyyət əsərləri, inzibati idarələr, təşkilatlar və s. adları daxildir. “Ktematonim” yunan sözü olub “əmlak” mənasında işlənir. Ktematonimlərdə xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin izləri qorunub saxlanılır, bu adlar cəmiyyətin həyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, xalqın elmi, texniki, mədəni həyatı, sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə bağlı olur, həyatın əksər sahələrini əhatə edir, gündəlik fəaliyyətdə bu adlardan geniş istifadə olunur (Əmrəhova, 2021, s. 3).

A. Qurbanov qeyd edir ki, “ktematonimlər bilavasitə xalqımızın tarixi, iqtisadiyyatı, ictimai-siyasi, elmi həyatı, mədəniyyəti, dili və s. ilə bağlıdır. Bunları gələcək nəsllə düzgün çatdırmaq çox mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Çox təəssüf ki, bəzi obyektlərin adları düzgün verilmir, yaxud həmin adların yazılış və tələffüzü təhrif olunur. Halbuki mədəniyyətimizin ümumi inkişafı naminə bu məsələlər hər bir ziyalının diqqət mərkəzində olmalıdır” (Qurbanov, 2010, s. 311).

Düşünürük ki, ktematonimlərin ləksik tərkibi, qrammatik quruluşu, orfoqrafiyası, orfoepiyası və digər xüsusiyyətləri Azərbaycan dilçiliyi üçün vacib hesab olunan məsələlər sırasındadır. Müasir dövrdə iqtisadiyyatın, texnologiyanın sürətli inkişafı ktematonimlərin sayının artmasına səbəb olsa da, adlandırma prosesində bir sıra dilçilik və normativ problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Ticarət obyektləri və mağazalar (Bravo, Waikiki, İrşad və s.), istehsal müəssisələri (Azərsun, Coca-Cola), xidmət sahələri (Kapital Bank, Bolt, Uber), ictimai-iaşə (McDonalds, Pizza Mizza), mehmanxana və turizm obyektləri (“Hilton” hotel, “Qafqaz” hotel), mədəniyyət və əyləncə (CinemaPlus, Park Bulvar, Dəniz Mall), təhsil və elm müəssisələri (BDU, British School), sağlamlıq və tibb (Referans klinikası, Baku Medical Plaza), brend və məhsul adları (Azərçay, Cappy), reklam və simvolik adlar (Uğur, Golden Rose), yeni və innovativ adlar (Bolt, TikTok), sosial və ictimai obyektlər (Fəvvarələr Parkı, Bakı Expo) və s. ktematonimlərin əsas kateqoriyalarına aiddir. Bunlar hər biri özlüyündə yarımqruplara bölünən 4 qrupda təsnif edilir: xrematonimlər, erqonimlər, ideonimlər və xrononimlər. Qeyd edək ki, bəzi tədqiqatçılar yarımqrupların konkret sərhədini müəyyənləşdirmirlər. Məsələn, hələ də fəxri adlar həm ktematonim, həm də antroponim kimi təqdim olunur (Əmrəhova, 2021, s. 4).

Erqonimlərə idarə, müəssisə, təşkilat, bir sözlə ictimai obyektlərin adları, *xrematonimlərə* maddi-mədəniyyət əşyalarının adları, *ideonimlərə* elm, mədəniyyət, bədiiədəbiyyatla bağlı əsər adları, həmçinin fəlsəfi cərəyan, ideologiya, nəzəriyyə adları, domen ünvan adları, *xrononimlərə* əlamətdar gün, tarixi hadisə, bayram adları daxildir.

Erqonimlər ktematonimlərin daha çox dəyişikliyə məruz qalan növüdür. Bu termini ilk dəfə 1988-ci ildə N. Podolski işlətmişdir. Erqonimlərin bir hissəsini özəl firma, şirkət, müəssisə adları təşkil edir. Qeyd edək ki, bunların da əksəriyyəti əcnəbi dildə adlandırılır. Məsələn, “Berqa”, “Grand” hotel, “Akkord” şirkətlər qrupu və s. Xaricdə yaranan şirkətlərin əmtəə nişanları bütün dünyada qəbul olunduğu kimi qeydiyyatdan keçdiyinə görə onları tərcümə etməyə ehtiyac yoxdur. Bu haqda A. Axundov da qeyd edir ki, ““Coca-Cola”-nı “Koka-Kola” yazmaq, “Ramstor” sözünü “Qoç buynuzu” kimi yazmaq düzgün deyil” (Axundov, 2003, s. 80).

Dilimizdə bəzi idarə, müəssisə adları abreviaturalar şəklində yazılır və tələffüz edilir. Hazır şəkildə alınaraq, mənbə dildə olduğu kimi tələffüz olunan abreviaturalar da var ki, onları beynəlmiləl abreviaturalar adlandırmaq daha düzgün olar. YUNESKO – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Maarif, Elm və Mədəniyyət Məsələləri Təşkilatı, FİFA – Beynəlxalq Futbol Federasiyaları Assosiasiyası, UEFA – Avropa Futbol Assosiasiyaları İttifaqı və s. ARDNŞ – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti söz birləşməsinin ixtisarı istər Azərbaycanda, istərsə də xaricdə SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan Republic) kimi tələffüz olunur. Bu, şirkətin adının ingilis dilində tərcüməsinin abreviaturudur. Bunu beynəlmiləl ixtisarlara aid etmək düzgün olar.

Dilimizdə yeni milli abreviaturaların yaranması prosesi gedir. Məsələn: DOST–Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat, TƏBİB– Təcili Ərazi Bölmələrinin İdarəetmə Birliyi və s. yeni yaranan abreviaturalardır. Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 1 noyabr tarixli Fərmanına əsasən, milli şirkətlər, ticarət obyektləri, firma və müəssisələr mütləq ana dilində adlandırılmalıdır.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın, texnologiyanın və kommersiya fəaliyyətinin sürətli inkişafı ktematonimlərin sayının artmasına səbəb olur. Amma bu artım adlandırma prosesində bir sıra problemlər yaradır. Bir çox obyekt və müəssisə adlarında orfoqrafik səhvlər, qrammatik uyğunsuzluqlar, sintaktik cəhətdən qeyri-düzgün quruluşlar müşahidə olunur. Bu hallar Azərbaycan dilinin normativ sisteminin zəifləməsinə səbəb olur. Eyni zamanda əksəriyyətinin Azərbaycan dilində qarşılığı mövcud olan alınma sözlərdən, xüsusən də rus və ingilis sözlərindən həddindən artıq istifadə millilik prinsipini pozur. Bu, milli dil mühitini zəiflədən, dilin leksik imkanlarını kölgədə qoyan ciddi problemdir.

Bəzən ktematonimlərin adlandırılmasında adla məzmunun bir-birini tamamlamadığı semantik uyğunsuzluqlar da özünü göstərir. Məsələn, “Elçin” gözəllik salonu, “Zirvə” şirniyyat evi və s.

Ktematonimlərin adlandırılmasında milli-mədəni dəyərlərin nəzərə alınması da əsas şərtlərdəndir. Ktematonimlər yalnız adlandırma vasitəsi deyil, eyni zamanda milli-mədəni kimliyin daşıyıcısıdır. Təəssüflər olsun ki, bəzi adlandırmalarda milli leksik vahidlərə az yer verilir. Məsələn: “Happy kids Academy” – Xoşbəxt Uşaqlar Akademiyası, “Moon Palace Hotel” – “Ay Sarayı” hoteli, “Port Baku Mall” – Bakı Ticarət Mərkəzi və s.

Ktematonimlərin adlandırılmasında vahid normativ mexanizmin tam formalaşmaması da bir çox problemlər yaradır. Belə ki, bəzi adlar dilçilik normalarına zidd olduğu halda qeydiyyatdan keçirilir.

Ktematonimlərin adlandırılmasında qarşıya çıxan problemlər Azərbaycan dilinin normativ, funksional və mədəni aspektləri ilə birbaşa bağlıdır. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün dil normalarına əsaslanan adlandırma prinsipləri hazırlamaq, milli leksik vahidlərdən geniş istifadə etmək, normativ-hüquqi nəzarəti gücləndirmək vacib məsələlərdəndir.

Hər bir vətəndaş şəhərimizin küçələrində tez-tez ktematonim adlarına rast gəlir. Bu zaman orfoqrafik norma pozuntuları gözdən qaçmır. Məsələn: “Xayal” market “Xəyal”, “Şehirli əllər” “Şehrli” yazılmalıdır.

Bəzən qrammatik və sintaktik uyğunsuzluqlara da rast gəlinir. “Ana Mətbəx” – “Ana mətbəxi”, “Zəfər Ticarət” – “Zəfər” ticarət mərkəzi” kimi yazılmalıdır. A. Qurbanov qeyd edir ki, Azərbaycanın şəhər və kənd tipli yaşayış məntəqələrində, küçə və meydanlarında, müəyyən mövzu və məqsədli divar lövhələrində sözlərin yazılışının təhrif olunmasına addım-baş rəst gəlmək olur. Bakı küçələrinin birindəki lövhədə “bərbərxana” sözü səhvən “bər-bərxana” formasında yazılmışdır. Ətraf kəndlərin birində dükan qarşısındakı lövhələrdə “Maşın ehtiyat hissələri” ifadəsindəki “ehtiyat” sözü iki formada – yəni ehtiyat və ehtiyat kimi yazılmışdır. Belə gözağrıdan orfoqrafik qüsurlar yüzlərlə, bəlkə də minlərlədir. Hətta qüsurlar o dərəcədə çox və müxtəlifdir ki, onları düzgün qruplaşdırmağa hər mütəxəssis tam müyəssər ola bilməz, böyük çətinliklə üzləşər. Orfoqrafiyamızda olan qüsurlar adi olmayıb, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına ciddi maneçilik törədən başlıca nöqsanlardır ” (Qurbanov, 2019, s. 110).

Əslində bəzi brendlər var ki, onlarda xarici adın saxlanması qəbul olunandır. Çünki dünya səviyyəli brendlərdir. Məsələn, “Zara”, “Bershka”, “Mango”, “Massimo Dutti” və s. Amma “Nargis Boutique” – “Nərgiz” butik, “Buta Design” – “Buta dizayn” kimi ktematonimlərdə xarici yazılış modellərinin üstünlük təşkil etməsi xoşagəlməli hal deyil.

Qeyd edək ki, Azərbaycan onomastikasında ilk dəfə olaraq A. Paşayev “Azərbaycan dili dərslərində xüsusi adların izahı” adlı kitabında marka adları haqqında ümumi məlumat vermiş və onları qruplaşdırmışdır. (Paşayev, 2005, s. 86).

Bəzən eyni obyekt üçün müxtəlif yazılış formaları görürük. Məsələn, “Araz Supermarket”/ Araz Market, MedEra”/Med Era/Medera, Grandmart/ Grand Mart. Bu zaman normativ vahidlik pozulmuş hesab edilir. Ktematonimlərin toponim+xarici komponent formasına da rast gəlirik. Məsələn, Baku City Hospital, Baku Electronics, Baku Oxford School və s.

Şadlıq saraylarının adlandırılmasında da əcnəbi adların üstünlüyü özünü göstərir. Bu zaman milli-mədəni komponent zəifləyir. “Grand Palace”, “Royal Hall”, “Gold Palace”, “Green Hause” və s. Problem odur ki, “grand”, “royal”, “palace” sözlərinin Azərbaycan dilində qarşılığı olduğu halda işlədilmir.

Q. Məhərrəmli qeyd edir ki, “600 obyektin 250–300-də Azərbaycan dilində söz yoxdur. Bu, fəlakətdir. Şirkət, firma adları haqqında, reklam haqqında müəyyən müddəalar var. Həmin ad hansı dildə yazılsa da, Azərbaycan dilində də qarşılığı verilməlidir. Həm də xarici dildə olan yazı Azərbaycan dilində olandan böyük yazıla bilməz” (10).

Ktematonimlərin adlandırılmasında xarici dillərin dominantlığı yolverilməzdir. Milli dil elementlərinin ikinci plana keçməsinin qarşısı mütləq alınmalıdır.

Statistik təhlilə əsasən, Bakıda yerləşən 40 şadlıq sarayından 17-si alınma sözlü (“İmperial”, “Neapol”, “Monte Karlo”, “Venesiya”, “Grand palace” və s.), 9-u qarışıq sözlü (“Baku Palace”, “Qız Qalası Palace” və s.), 7-si semantik-metaforik adlar (“Səma”, “Ulduz, Xəyal” və s.), 5-i milli-mədəni komponentli (“Şirvan”, “Qarabağ”, “Buta” və s.), 2-si tam normativ Azərbaycan modelindədir (“Bahar” və “Dədə Qorqud” şadlıq sarayları).

Təəssüflər olsun ki, son illərin statistik bölgüsünə görə ktematonimlərin adlandırılmasında 45–50% ingilis dili, 20–25% türk dili, 10–15% rus dili, 5–8%, ərəb-fars və 10–15% Azərbaycan sözlərindən istiadə edilir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, ktematonimlərin təxminən 70-75%-i xarici dil elementləri əsasında formalaşır. Milli-mədəni komponentli adlar say etibarilə azlıq təşkil edir. Ktematonimlərin adlandırılması vasitəsilə qədim dövrlərin həyat tərzini, sosial-iqtisadi münasibətləri, mədəni münasibətləri, hətta xalqın psixologiyasını öyrənmək mümkündür. Məhz bu səbəbdən onları milli sözlərimizlə adlandırmalıyıq. A.Qurbanov qeyd edir ki, “ktematonimlərə adların düzgün verilməsi və onlara nəzarət xüsusi tarixi və mədəni əhəmiyyətə malikdir” (Qurbanov, 2010, s. 292).

Xarici dildə yaranan şirkət adlarına münasibət bildirən Yadigar Cəfərov bəzi şirkət adlarının Azərbaycan dilində dəqiq qarşılığı olduğunu qeyd edir və Azərbaycan dilində yazılmasını daha məqsədəuyğun hesab edir. Məsələn, “Bakı Stell Company” – “Bakı Polad Kompaniyası”, “Caspian-Fish” – “Xəzər-balıq” və s. (Əmrahova, 2021, s. 12).

Dövlət dili haqqında qanunda göstərilir:

Maddə 7. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi:

7.1. “Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tabloları, plakatlar və s.) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də işləndirilə bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən çox olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir” (Hacıyeva, 2011, s. 5).

Nəticə

Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də onomastik leksika dinamikdir. Bu dinamiklik onomastik leksikanın istər sinxronik, istərsə də diaxronik istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda özünü aydın göstərir (Qurbanov, 2019, s. 18).

Biz qədim dilin yeni problemlərindən birinə toxunuldu. Düşünürük ki, dilimizdəki bütün problemlər öz həlli yolunu tapmalı və bu sahədə durmadan araşdırmalar aparılmalıdır. Xarici adlar üçün dil uyğunluğu meyarları müəyyən olunmalıdır. Xarici adlara hüquqi məhdudiyyət qoyulması, obyektlərin adlandırılması ilə bağlı normativ sənəd hazırlanması məqsədmüvafiqdir. Eyni zamanda reklam mətnlərində Azərbaycan dili əsas, xarici dilin isə ikinci dərəcəli olması vacib məsələlərdəndir. Əslində, bu, mövcud qanunda öz əksini tapıb, sadəcə icra mexanizmini gücləndirmək zamanın tələbidir. Müəssisə adlarının dövlət qeydiyyatına alınmazdan əvvəl linqvistik ekspertizadan keçməsi daha məqsədəuyğundur. Nəticə olaraq xarici adların sayı azalar, dil – mədəniyyət – iqtisadiyyat balansı qorunar.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. I cild
2. Adilov, M., Paşayev, A. (2019). *Azərbaycan onomastikası*.
3. Əmrəhova, L. (2021). *Azərbaycan dilinin ktematonimlər sistemi*.
4. Hacıyeva, İ. (2011). *Nitq mədəniyyəti*.
5. Qurbanov, A. (2010). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. I cild.
6. Qurbanov, A. (2019). *Azərbaycan onomalogiyasının əsasları*. II cild.
7. Qurbanov, A. (2019). *Azərbaycan onomalogiyasının əsasları*. I cild.
8. Mikayılova, Ə. (2008). *Onomastik vahidlərin üslubi imkanları*.
9. Paşayev, A. (2005). *Azərbaycan dili dərslərində ümumi və xüsusi sözlərin müqayisəli tədrisi məsələləri*.
10. <https://senet.az/bloq/azerbaycan-edebi-dilinin-problemleri-muzakire-olundu-debat->

İsi Məlikzadə nəsrində xarakter problemi

Aynur Bədəlova ¹

XÜLASƏ

Məqalədə İsi Məlikzadənin nəsrində xarakter problemi araşdırılmış, povest və hekayələrindəki qəhrəmanlar idealizə edilmədən bütün müsbət və mənfi xüsusiyyətləri ilə oxucuya təqdim edilmişdir. Yazıcının nəsrində əsas cəhətlərdən biri onun obrazları canlı, təbii və realist dildə təsvir etməsidir. Onun bədii üslubu qəhrəmanların daxili aləmini, psixoloji mürəkkəbliyini açıq şəkildə əks etdirməyə imkan verir. İsi Məlikzadənin povestlərində dil və dialoq vasitəsilə yaradılan realizm onun qəhrəmanlarının daxili aləminin inandırıcı təsvirinə imkan yaradır. Onun əsərləri, zəngin psixoloji təhlili və mənəvi çalarları ilə Azərbaycan nəsrində xarakter problematikasını aydın şəkildə ortaya qoyur və oxucunu hər zaman düşündürür.

AÇAR SÖZLƏR

daxili ziddiyyət, xarakter problemi, mənəvi keyfiyyət, fərdi psixologiya

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 10.04.2026

Qəbul edilib: 28.08.2026

¹Müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0002-9288-6218> | badalovaaynur@gmail.com

The Problem of Character in Isi Malikzadeh's Prose

Aynur Badalova ¹

ABSTRACT

The article examines the problem of character in the prose of Isi Malikzadeh. In the writer's narratives and stories, the heroes are not idealized, they are presented to the reader with all their positive and negative characteristics in the flow of living life. One of the main features of the writer's prose is his description of the characters in a lively, natural and realistic language. The writer's artistic style allows for a clear reflection of the inner world and psychological complexity of the heroes. The realism created through language and dialogue in Isi Malikzadeh's narratives allows for a convincing description of the inner world of his heroes. His works, with their rich psychological analysis and moral shades, clearly reveal the problematic of character in Azerbaijani prose and always make the reader think.

KEYWORDS

internal contradiction, character's problem, moral quality, individual psychology

ARTICLE HISTORY

Received: 10.04.2026

Accepted: 28.08.2026

¹Teacher, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0002-9288-6218> | badalovaaynurrr@gmail.com

Giriş

1960–1980-ci illər Azərbaycan nəsrinin dövrün sosial və mədəni dəyişiklikləri fonunda insanın mürəkkəb xarakterini və onun psixoloji portretinin bədii təcəssümünü ön plana çəkən bir tarixə təsadüf edir. Bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında qəhrəmanların daxili dünyası, mənəvi və emosional ziddiyyətləri təfərrüatlarla təsvir edilir. Yazıçılar fərdi və ictimai problemləri paralel təqdim etməklə yaratdıqları obrazı həyat gerçəklikləri ilə səsleşən bədii müstəvidə təsvir edirlər. Həmin dövrün nümayəndələrindən biri görkəmli yazıçımız İsi Məlikzadədir. İ. Yaqub yazıçı haqqında qeyd edir: *“Koloritli, məzmunlu və müasir ruhlu əsərləri əxlaqi-tərbiyəvi mahiyyəti, ictimai-estetik ləyaqəti, təsvir və təhkiyə dilinin yüksək sadəliyi ilə seçilir, oxunur və sevilir”* (İsmayılov, 2007).

Həqiqətən, İsi Məlikzadə söz sənəti kimi obraz və xarakter aləmini, mövzu seçimini və dil ustalığını yüksək səviyyədə birləşdirir, oxucuya həm estetik, həm də mənəvi zövq və həyat təcrübəsi təqdim edir. Əli Rza Xələfli ustad haqqında öz fikirlərini belə ifadə edir: *“İsi Məlikzadə nəinki Azərbaycanın, həm də dünyanın maraqlı, oxuna bilən ziyalılarından və yazıçılarındanır”* (Aslanoğlu, 2013). Yazıçının qəhrəmanları hər zaman mübariz və ideallaşdırılmış şəxsiyyətlər deyil, əksinə, həyatın sadə, lakin mürəkkəb təzadlarını öz daxilində daşıyan obrazlardır. Onun personajları daha çox gündəlik həyatın axarında formalaşan, daxili ziddiyyətləri və psixoloji tərəddüdləri ilə seçilən adi insanlardır. “Evin kişisi”ndə Qaçay, “Gümüşgöl əfsanəsi”ndə Orxan, “Quyu”da Umud, “Dədə palıd”da Nurbabbar kimi obrazlar fəal mübarizlik və qələbə iddiasından uzaq obrazlar kimi təqdim olunur. Vaqif Yusifli qeyd edir: *“Yalnız hekayə və povestlərindən tanıdığım və sevdiyim İsi Məlikzadə ilə ünsiyyətim məndə belə bir fikir yaratdı ki, İsi Məlikzadə ilə onun təsvir etdiyi qəhrəmanlar arasında güclü doğmalq var. Sanki o, öz ömrünün ayrı-ayrı aylarını, illərini obrazlarına paylayıb. İsi bütün əsərlərində özünü yaradıb. Ancaq eyni zamanda, o, qəhrəmanların hər biri də öz ömrünü yaşayıb”* (Yusifli, 2024).

Həqiqətən, yazıçının bədii təxəyyülü ilə şəxsi həyat təcrübəsi arasında üzvi bir bağlılıq mövcuddur. Sanki müəllifin daxili mənəvi təcrübəsi ilə qəhrəmanların fərdi həyat yolu arasında tarazlıq yaranır, bu isə obrazların təbii, canlı və inandırıcı görünməsinə təmin edir. Yazıçı qəhrəmanlarını olduğu kimi – həyatın içindən seçir. Bu baxımdan, onun nəsrində xarakter problemi həm də sosial və əxlaqi kontekslə bağlıdır.

Metodlar

Məqalənin yazılmasında bir sıra elmi-metodoloji yanaşmalar tətbiq edilir. Tədqiqatın aparılmasında sistemli təhlil və şərh metodlarından, həmçinin, müxtəlif mənbələrin toplanması və təhlili məqsədilə yazıçının yaradıcılığına və şəxsiyyətinə yanaşma, əsərlərində obrazların xarakter xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi üçün ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. İsi Məlikzadənin nəsrində dilin, dialoqun və üslubun

xüsusiyyətlərini araşdırarkən müqayisəli metoda müraciət edilmişdir. Ümumilikdə, araşdırmada analiz, sintez, induksiya, deduksiya və ümumiləşdirmə kimi ümumməntiqi metodlardan da istifadə olunmuşdur. Bu metodlar vasitəsilə İsi Məlikzadənin nəsrində xarakter problemi, qəhrəmanların psixoloji mürəkkəbliyi sistemli və elmi əsaslarla təhlil edilmiş, onun Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yer müəyyənəşdirilmişdir.

Nəticələr

Araşdırma və aparılmış təhlillər nəticəsində İsi Məlikzadənin nəsrində xarakter probleminin tədqiqi bir sıra mühüm nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Məqalədə yazıçının povest və hekayələrində xarakter inkişafının sosial, mənəvi və psixoloji kontekstlə əlaqəsi göstərilmişdir. Eyni zamanda, dialoq və dil vasitəsilə obrazların daxili dünyası əks etdirilmiş, xalq danışq dili ilə ədəbi dilin sintezi yaradılmışdır. Məqalədə əldə olunan nəticələr Azərbaycan nəsr, xüsusilə 1960–80-ci illər realist hekayə və povestlərinin təhlili və xarakter problemlərinin öyrənilməsi üçün nəzəri və praktik mənbə kimi istifadə oluna bilər. Həmçinin, nəticələr ali məktəblərin seminar məşğələlərində, kurs işləri və elmi tədqiqatlarda, eləcə də tədris prosesi üçün dərslik və vəsaitlərin hazırlanmasında tətbiq edilə bilər.

Müzakirə

“İsi Məlikzadə ədəbiyyatda heç kimə bənzəməyən, özünəməxsus fərdi yaradıcılıq qabiliyyəti, üslubu ilə xalqın yaddaşından silinməyən bir sənətkardır” (Məlikzadə, 2024). Yazıçı yaratdığı obrazları həyatın axarı və qarşılaşdıqları vəziyyətlər fonunda açır. Onun qəhrəmanları adi, sadə insanlar olsa da, mürəkkəb daxili dünyaya, ziddiyyətli düşüncəyə malikdirlər. Xarakterlərin formalaşmasında sosial mühit, ailə münasibətləri mühüm rol oynayır. Yazıçı üçün xarakter mənəvi dəyərlərin daşıyıcısıdır. Bəkir Nəbiyev qeyd edir: *“Az sözlə, kiçik bir epizodla səciyyəvi həyat hadisəsini canlandırmaq, insan xarakterinin və probleminin aydın cizgilərini çəkmək İsi Məlikzadənin yaradıcılığına xas olan xüsusiyyətdir”* (Köçərli, 2024, s. 6). Doğrudan da İsi Məlikzadə nəsrində geniş təsvirə, süni detallara ehtiyac duyulmur. Yazıçı qısa, lakin məna baxımından dolğun epizodlar vasitəsilə həm insan taleyini, həm də dövrün sosial-psixoloji problemlərini ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edir. Onun əsərlərində insanın daxili aləmi və xarakterinin psixoloji qatları ön plana çəkilir ki, bu da yaradıcılığın əsas bədii dəyərini müəyyənəşdirir. Yazıçı qəhrəmanlarını psixoloji gərginliyin ən yüksək nöqtəsinə gətirərək onları əxlaq, vicdan, məsuliyyət, ləyaqət kimi keyfiyyətlər qarşısında seçim etməyə, əsl mahiyyəti üzə çıxarmağa çalışır. Bu vəziyyətlər çox vaxt zahirən sadə hadisələr üzərində qurulsun da, dərin mənəvi konfliktlər doğurur. Yazıçı “Duz” hekayəsində şəhərdə təhsil alan, maddi çətinliklər ilə üzləşən tələbə obrazı yaradır. Seymur ilk baxışdan öz qərarlarını verə bilən qürurlu gənc kimi görünərsə də,

daxilən maddi imkansızlıqdan sıxılır, mənəvi cəhətdən sarsılır. Yazıçı hekayədən yaratdığı obrazı zəif və ya sadə göstərməyə çalışmır, əksinə, onu formalaşdıran sosial mühitin təsirini ifadə edir: *“Firuzə sanki oğlunun titrəyən barmaqlarını görməmək üçün üzünü döndərdi. Baxışları həsir zənbilin üstündə dolandı:*

– Maşın küçədə səni gözləyir.

Seymur qırmızı onluqları ovcunda sıxıb yumruladı:

– Otuz manatla hara gedim?

Firuzə istədi oğlunun hirsini dağıtsın, könlünü alsın. Gülümsədi. Və tez də peşman oldu; anladı ki, bu təbəssüm Seymurun olan-qalan səbrini çalxaladı, daşdırdı” (Məlikzadə, 2005, s. 280). Yazıçı burada obrazın keçirdiyi daxili narahatlığı və mənəvi sarsıntının onun davranışları vasitəsilə ifadə edir. Ananın qayğısı və nigaranlığı müəllifin dili ilə aydın şəkildə təsvir edilir. Burada maddi çətinliklər gəncin hiss etdiyi acizliyi vurğulayır. Hekayədə valideynlərin mövqeyi aydındır, atanın bütün günü çalışmasına baxmayaraq qazancı məhduddur və bu vəziyyət həm gəncin, həm də valideynlərin qarşılaşdığı real problemləri oxucuya açıq şəkildə çatdırır. Müəllifin nəsrində xarici konfliktlərdən daha çox daxili toqquşmalar aparıcı rol oynayır. Qəhrəman öz vicdanı ilə, keçmişi ilə, mühit və cəmiyyətin qanunları ilə üz-üzə qalır. Bu daxili mübarizə xarakterin bütövlüyünü, mənəvi qarşıdurmasını nümayiş etdirir. Beləliklə, İsi Məlikzadə xarakteri psixoloji cəhətdən xarakterizə edərək oxucunu düşünməyə sövq edir. Yazıçının nəsrində obrazlar müəyyən mühitdə formalaşsa da, onlar heç vaxt sıradan bir xarakter daşmır. Yazıçı obrazlarını müxtəlif vəziyyətlərdə sınayaraq hər bir obrazı fərdi cizgilərlə zənginləşdirir. İ.Məlikzadənin qəhrəmanları çox vaxt cəmiyyətin laqeydliyi, mənəvi aşınması fonunda öz daxili ləyaqətini qorumağa çalışan insanlardır. Onlar böyük xeyallarla yaşamır, lakin gündəlik həyatın çətin sınaqlarında mənəvi mövqelərindən də imtina etmirlər. Düzgün qeyd edilmişdir ki: *“İsi Məlikzadə Azərbaycan povestinin psixoloji çalarlarını da xeyli dərəcədə irəliləmə bildi. Onun bir çox povestlərində (“Yaşıl gecə”, “Dədə palıd”) qəhrəmanların zəfəri hərəkətlərindən daha çox, daxili-ruhi aləmi, düşüncələri qabarıq nəzərə çarpır. Doğrudan da, bu obrazlar sanki düşünmək, fikirləşmək (bəzən bu düşüncələr səmərə verməyə də) üçün dünyaya gəlirlər”* (Yusifli, 2021, s. 24). Ədibin yaradıcılığında xarakterlərin milli düşüncə tərzilə ümumiyyətlə xüsusi diqqət cəlb edir. Yazıçının obrazları yaşadıkları torpaqla, məkanla və milli-mənəvi dəyərlərlə sıx əlaqədə təqdim olunur. Təbiət, kənd və şəhər mühitinin təsviri xarakterlərin daxili dünyasını tamamlayan mühüm bədii vasitəyə çevrilir. Bu kontekstdə xarakter kollektiv yaddaşın, tarixi təcrübənin ifadəçisidir. Yazıçının yaratdığı obrazların davranış və düşüncələrində milli dəyərlərin izləri açıq şəkildə hiss olunur. “Evin kişisi” povestindəki Qaçay obrazı İsi Məlikzadə nəsrində xarakter probleminin açıq şəkildə üzə çıxdığı nümunələrdən biridir. Qaçay zahirən ailənin və evin “kəndi” sayılsa da, sadəliklə düşüncə tərzinə və zəif xarakterinə görə nə ailədə, nə də cəmiyyətdə real mənada özünə yer tapmır, məsuliyyət daşmır. Hekayədə yazıçı xarakteri

zəif obraz kimi təqdim etmir, onu formalaşdıran sosial mühitin təsirini açıq şəkildə göstərməyə çalışır. S. Fərəcov qeyd edir: *“Müəllif əsərdə Qaçayın həyatını təsvir edir. Ancaq Qaçay öz davranışı ilə sovet milisinin səlahiyyətlərini inandırıcı şəkildə əks etdirmir. Çünki o, arzu ediləcək qəhrəman səviyyəsində olmur. Hətta avam və sadələvh düşüncə tərzii ilə gülüş doğurur. Rəis Qaçayı istehza ilə “Koroğlu” deyər, çağırır. Ancaq Qaçay nəinki Koroğlu, heç Keçəl Həmzə qədər də olmur”* (Fərəcov, 2024). Qaçayın xarakterindəki tərəddüd onun fərdi keyfiyyəti olmaqla yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətin insan üzərində yaratdığı mənəvi basqıların nəticəsidir. Bu obraz vasitəsilə İsi Məlikzadə daxili ziddiyyətlərlə qararsızca yaşayan inandırıcı bir xarakter formalaşdırır.

İsi Məlikzadə xarakter ustası kimi, hər bir povestində obrazların mənəvi və psixoloji dərinliyini vurğulayır. Vaqif Yusifli qeyd edir: *““Quyu”da İ. Məlikzadə yetmişinci illər Azərbaycan kəndinin mənəvi – əxlaqi mənzərəsini əks etdirirdi. Əlbəttə, demək olmaz ki, bu mənzərə tam və bütöv idi, amma tam və bütöv olmasa da, real idi, inandırıcı idi, yalan deyildi. İsinin təsvir etdiyi insanlar – Umud, Məcid kişi, kolxoz sədri Xalıq, onun arvadı Əsli, qızı Solmaz, qoca anası və bu ailəyə məhrəm olan Piri bir obraz kimi son dərəcə təbii idilər – bütün müsbət insani keyfiyyətləri və qüsurları ilə birgə”* (Yusifli, 2013, s. 3). Həqiqətən, povestdə obrazlar son dərəcə təbiidir. Xüsusilə, Umud obrazı xarakter probleminin nümunəsidir. O, mübariz deyil, lakin daxilindəki saflıq və mənəvi təmizlik onu mühüm qərarlar verməyə sövq edir. Yazıçı göstərir ki, xarakterin mürəkkəbliyi hərəkətdə deyil, həm də daxili psixoloji təzadlarda özünü göstərir. Nəriman Fərman qeyd edir: *“İsi Məlikzadə öz qəhrəmanlarını əsərlərində elə şəkildə təsvir edir ki, oxucunun həyatda belə adamların həqiqətən də olmasına şəkk-şübhəsi qalmır. Çünki yazıçı həmin qəhrəmanların həm daxili aləmini, xarakterini bir psixoloq kimi açır, həm də zahiri görkəmlərini peşəkar bir rəssam kimi təsvir edir”* (Fərman, 2024, s. 44). İsi Məlikzadənin nəsrində xarakterin inkişafı və davranışın psixoloji tərəfləri bədii təhkiyənin mərkəzində dayanır. Məsələn, “Dədə palıd” povestində Nurbabbarın təbiətə sevgisi, insanların təbiətə qəsd etməsinə qarşı münasibəti göstərir ki, xarakter yalnız sosial münasibətlərlə formalaşmış, eyni zamanda ekoloji və mənəvi kontekstlə ifadə edilir. Povestdəki belə detallar İsi Məlikzadənin realist sənətkarlığının göstəricisidir. Bundan başqa, İsi Məlikzadə nəsrində dialoq və dil vasitəsilə xarakteri canlandırma xüsusiyyəti qabarıqdır. Düzgün qeyd edilmişdir ki: *“Yazıcının dili, üslubu da doğulub-böyüdüüyü Ağcabədi torpağının, Aran Qarabağın stixiyasından yoxrulub. Bu üslub sanki uca dağlardan enib gəlmiş yorğun Kürün aran düzlərində ağır-ağır, fikirli-fikirli, həm də arxayın-arxayın axışından yaranıb”* (Yusifli, 2024, s. 13). Onun povestlərində xalq danışığı dili ədəbi dil ilə harmonik şəkildə əks olunur. Bu, həm obrazın psixoloji realizmini gücləndirir, həm də oxucu üçün təbii və inandırıcı təsir yaradır.

Nəticə

Nəticə etibarilə, İsi Məlikzadənin yaradıcılığında xarakter problemi mübariz və ideallaşdırılmış qəhrəmandan uzaq, həyatın içindən seçilmiş realist obrazlar vasitəsilə öyrənilir. Onun povestlərində hər bir xarakter həm fərdi psixologiyası, həm sosial yeri, həm də mənəvi keyfiyyətləri ilə ön plana keçir. Yazıcının nəsr Azərbaycan realist nəsr ənənəsinə yeni töhfələr verir, xarakter problemini həyatın reallığı ilə sıx bağlı şəkildə araşdıraraq, qəhrəmanların daxili aləminə, mənəvi və psixoloji mürəkkəbliyinə diqqəti çəkir. O, yaradıcılığında göstərir ki, insan taleyi və xarakter yalnız obrazların hərəkətlərində ifadə edilmir, həmçinin onların daxili düşüncəsi, mənəvi qarşıdurma və sosial-mədəni kontekstdə təsvir edilir.

Ədəbiyyat

1. Aslanoglu Hacı, N. (2013, 19 sentyabr). İsi Məlikzadə. Azərbaycan ədəbiyyatı. <https://kayzen.az/blog/az-proza/12329/isi-m%C9%99likzad%C9%99.html>
2. Fərman, N. (2024, 4 may). Nisgilli gözlərin işığı. “Ədəbiyyat qəzeti”, (16).
3. Fərəcov, S. (2024, 27 dekabr). *Nəsrimizin parlaq imzalarından – İsi Məlikzadə*. <https://www.medeniyyet.info.az/page/news/77447/Nesrimizin-parlaq-imzalarindan-%E2%80%93-Isi-Melikzade.html>
4. İsmayılov, Y. (2007). *İsi Məlikzadə – söz sərrafı, nəsr ustası*.
5. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası. (2024). *Həyat nəfəsli nəsr adamı – İsi Məlikzadə*.
6. Məlikzadə, İ. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. “Şərq-Qərb”.
7. Yusifli, V. (2013, 1 oktyabr). *İsi Məlikzadənin yaratdığı söz dünyası yaşayır*. “Ədalət”.
8. Yusifli, V. (2021, 8 may). Azərbaycan povestində: İsi Məlikzadə səhifəsi. “Ədəbiyyat qəzeti”.
9. Yusifli, V. (2024, 3 may). Həyat kimi təbii və iddiasız... İsi Məlikzadə-90. “525-ci qəzet”, (77).
10. İsi Məlikzadə. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0si_M%C9%99likzad%C9%99

Azərbaycan toponimlərində qeyri-türk mənşəli adların formalaşma səbəbləri və tarixi-dilçilik xüsusiyyətləri

Aygün Cəfərova ¹

XÜLASƏ

Azərbaycan toponimiyası milli-mənəvi irsin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi xalqımızın etnik kimliyini, tarixi yaddaşını və mədəni inkişaf mərhələlərini özündə əks etdirən mühüm onomastik sistemdir. Toponimlər təkcə coğrafi obyektlərin adlandırılması vasitəsi deyil, eyni zamanda müəyyən bir ərazidə tarixən mövcud olmuş etnosların yaşayış tərz, sosial münasibətləri, təsərrüfat fəaliyyəti və mədəni əlaqələri haqqında qiymətli məlumat daşıyır. Azərbaycan ərazisində toponimlərin böyük bir qismi türk mənşəli olsa da, ölkənin geosiyasi mövqeyi və qədim dövrlərdən etibarən müxtəlif sivilizasiyaların kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi burada qeyri-türk mənşəli yer adlarının geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Qafqaz, Hind-Avropa, Sami, Monqol və digər dil ailələrinə aid olan bu toponimlər əsasən qədim etnosların məskunlaşması və kütləvi miqrasiyalar, hərbi yürüşlər, siyasi hakimiyyət dəyişiklikləri və mədəni təsirlər fonunda formalaşmışdır. Qeyri-türk mənşəli toponimlərin tədqiqi Azərbaycan ərazisində tarixən mövcud olmuş etnik-dil münasibətlərinin xarakterini müəyyənləşdirmək, müxtəlif xalqların qarşılıqlı təsirini izləmək və xalqımızın etnogenezinin mürəkkəb mərhələlərini elmi əsaslarla izah etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan məqalədə qeyri-türk mənşəli toponimlər dil ailələri üzrə təsnif edilir, onların mənşə qatları, fonetik və semantik xüsusiyyətləri, eləcə də Azərbaycan dilinin onomastik sistemində keçdiyi uyğunlaşma prosesləri sistemli şəkildə təhlil edilir.

AÇAR SÖZLƏR

Azərbaycan toponimiyası, qeyri-türk mənşəli adlar, etnotoponim, Monqol toponimləri

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 28.03.2026

Qəbul edilib: 19.08.2026

¹Dissertant, Azərbaycan Dillər Universiteti. Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyası. Azərbaycan <http://orcid.org/0000-0002-9396-5148> | aygunjafarr@gmail.com

Reasons for the Formation of Names of Non-Turkic Origin in Azerbaijani Toponyms and Their Historical-linguistic Features

Aygun Jafarova ¹

ABSTRACT

Azerbaijani toponymy constitutes an important onomastic system that reflects the ethnic identity, historical memory, and stages of cultural development of the Azerbaijani people, and in this respect functions as an integral component of the national spiritual heritage. Toponyms are not merely means of naming geographical objects; they also convey valuable information about the lifestyle, social relations, economic activities, and cultural interactions of ethnic groups that have historically inhabited a given territory. Although the majority of toponyms in Azerbaijan are of Turkic origin, the country's geopolitical position and its location at the crossroads of various civilizations since ancient times have resulted in the widespread presence of non-Turkic place names. These toponyms, belonging to the Caucasian, Indo-European, Semitic, Mongolic, and other language families, were primarily formed as a result of the settlement of ancient ethnic groups, large-scale migrations, military campaigns, shifts in political power, and sustained cultural influence. The study of non-Turkic toponyms is of particular importance for identifying the nature of historical ethno-linguistic relations in the territory of Azerbaijan, tracing intercultural interaction among different peoples, and providing a scholarly explanation of the complex stages of the ethnogenesis of the Azerbaijani people. In this context, the article classifies non-Turkic toponyms according to language families and presents a systematic analysis of their layers of origin, phonetic and semantic features, as well as the processes of their adaptation within the onomastic system of the Azerbaijani language.

KEYWORDS

Azerbaijani toponymy; non-Turkic place names; ethnotoponyms; Mongolic toponyms

ARTICLE HISTORY

Received: 28.03.2026

Accepted: 19.08.2026

¹PhD Candidate, Azerbaijan University of Languages. Azerbaijan Academy of Arts. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-9396-5148> | aygunjafarr@gmail.com

Giriş

Azərbaycan toponimiyası xalqın etnik, tarixi və mədəni inkişafını əks etdirən mühüm dil qatıdır. Türk mənşəli adlarla yanaşı, ölkənin çoxəsrlik siyasi və mədəni əlaqələri nəticəsində Azərbaycanda Qafqaz, Hind-Avropa, ərəb, monqol və slavyan dillərinə məxsus toponimlər də formalaşmışdır. Qeyri-türk mənşəli toponimlərin öyrənilməsi Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş etnik-dil əlaqələrinin və tarixi proseslərin müəyyənəşdirilməsi baxımından aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi qeyri-türk mənşəli toponimlərin yaranma səbəblərini, mənşə qatlarını və dil-tarixi xüsusiyyətlərini müəyyənəşdirməkdir. Araşdırmanın məqsədi bu toponimlərin Azərbaycan onomastik sistemində tutduğu yeri müəyyənəşdirməkdir.

Metodlar

Tədqiqat tarixi-müqayisəli, etimoloji və deskriptiv metodlara əsaslanır. Araşdırma zamanı Azərbaycan ərazisində qeydə alınmış makro və mikrotoponimlərdən, eləcə də mövzu ilə bağlı elmi mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Toponimlər dil ailələri üzrə təsnif edilərək fonetik və semantik baxımdan təhlil edilmişdir.

Nəticələr

- Azərbaycan ərazisində qeyri-türk mənşəli toponimlər əsasən Qafqaz, Hind-Avropa, ərəb, monqol və slavyan dillərinə aiddir.
- Bu toponimlər tarixi miqrasiyalar, istilalar və məskunlaşma prosesləri nəticəsində yaranmışdır.
- Qeyri-türk mənşəli adların əksəriyyəti zamanla Azərbaycan dilinin fonetik və semantik sistemində uyğunlaşmışdır.

Nəticələr göstərir ki, Azərbaycan toponimiyası çoxqatlı etnik təbəqənin və dil tarixinin məhsuludur. Qeyri-türk mənşəli toponimlər müxtəlif xalqların Azərbaycan ərazisindəki tarixi izlərini əks etdirən etnik-mədəni qarşılıqlı əlaqələrin göstəricisidir. Xüsusilə Qərbi Azərbaycan və Qarabağ bölgələrində toponimlərin dəyişdirilməsi bu sahədə daha dərin tədqiqatlara ehtiyac olduğunu ortaya qoyur.

Müzakirə

A. Bakıxanov tayfa və yer adlarını izah edərək onları qiymətli mənbələr adlandırmışdır. Nəinki əsrlər, minillər belə, bu ölkənin bir çox yerlərinin və tayfalarının ilk adlarını məhv edə bilməmişdir... Əgər ölkənin qəbilələri, kəndləri, binələri və qədim adları geniş tədqiq edilərsə, əhalinin mənşəyini tədqiq etmək mümkün olacaq (Bakıxanov, 2010, s. 58).

Ölkəmizin ərazisində qeyri-türk mənşəli toponimlərin mövcud olması zamanla həmin ərazilərə əcnəbilərin, qeyri-türk etnosların yürüşləri zamanı həyata keçmişdir.

Toponimlərin mənsub olduqları xalqın, etnosun dil xüsusiyyətlərini daşması mütləqdir. O zaman belə fikir yaranır. Əgər ölkəmizin ərazisində əcnəbi, qeyri-türk mənşəli toponimlər varsa, onlar nə zaman dilimizə daxil olmuşdur? Hansı tarixi, ictimai-siyasi proseslərin nəticəsidir? Bunları araşdırmaq üçün, ilk növbədə, dilimizdə mövcud olan toponimlərin mənşəcə təsnifatı məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir.

Azərbaycan toponimləri sırasında müxtəlif dillərə məxsus toponimik laylara rast gəlinir. Buna səbəb ölkə ərazisində son minilliklərdə müxtəlif dil və dialektlərdə danışan tayfaların məskunlaşmasıdır. Aparılan arxeoloji araşdırmalar nəticəsində aşkar olunan müxtəlif yaşayış düşərgələri, həmin düşərgələrin sakinləri, onların dil xüsusiyyətləri müəyyənlanmış, ümumi fikirlər formalaşmış, nəticədə toponimlər dillər üzrə təsnif edilmişdir. Ümumi şəkildə toponimlərimizi V. Əliyev aşağıdakı kimi təsnifləndirmişdir:

1. Türk-Azərbaycan dillərinə aid toponimik təbəqə;
2. Qafqaz dillərinə aid toponimik təbəqə;
3. Hind-Avropa dillərinə aid toponimik təbəqə;
4. Sami dillərinə aid toponimik təbəqə;
5. Monqol dillərinə aid toponimik təbəqə (Əliyev, 1998, s. 103).

Türk-Azərbaycan dillərinə aid toponimlər. “Türk-Azərbaycan dillərinə aid toponimik təbəqə” kəmiyyət və areallığı baxımdan daha zəngindir. Bu təbəqəyə xas olan toponimlər istər beynəlxalq səviyyədə, istər türkoloji dilçilikdə, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində kifayət qədər tədqiq edilsə də, hazırda yenə araşdırılır və yeni faktlar üzə çıxarılır. Araşdırmaların nəticəsi onu göstərir ki, Azərbaycan ərazilərində məskunlaşmış aborijen etnoslar, əsasən, türk etnosları olmuş, Azərbaycan türklərinin bir xalq kimi formalaşmasında iştirak etmiş və öz adlarını toponimlərdə qoruyub saxlamışlar.

Qeyri-türk mənşəli toponimlər türk mənşəli toponimlərdən kəmiyyət etibarilə azlıq təşkil edir. Eyni zamanda ölkəmizdə konkret ərazilərdə yaşamışlar. Yəni həmin adların mənsub olduğu etnoslar kompakt şəkildə müəyyən ərazidə məskunlaşmış coğrafi məkanları adlandırmışlar.

Qafqaz dillərinə aid toponimlər. Qeyd etdiyimiz təsnifatda ikinci qrupa Qafqaz dillərinə məxsus toponimlər daxildir. Bu təbəqəyə aid olan toponimlərə ölkəmizin, xüsusilə şimal və şimal-qərb bölgəsində, İsmayılı, Balakən, Quba-Dərbənd və az sayda Gədəbəy, Tovuz, Ağstafa, Qarabağ ərazilərində rast gəlinir.

İlk növbədə, Quba, Xaçmaz, Qusar rayonlarında ləzgi, xınalıq, buduq, qırız mənşəli toponimlərə rast gəlirik. Bu azsaylı xalqlar kompakt şəkildə elə bu ərazilərdə məskunlaşmışlar. Eyni zamanda bu qrupa daxil olan qeyri-türk mənşəli adlar, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, mikrotoponimlərdən ibarətdir. Burada qeyd etdiyimiz buduqlar və xınalıqlar elə eyni adlı Buduq və Xınalıq kəndlərində yaşayırlar. Həmin ərazilərin

ətraflarındakı müsbət və mənfi relyef quruluşlu toponimlər-ronimlər özləri də Azərbaycan-türk mənşəlidir.

Qafqaz dillərindən ləzgi mənşəli toponimlər xınalıq və buduq dilində danışanlardan daha çoxluq təşkil edir və geniş yayılma arealına məxsusdur. Əsasən, Xaçmaz, Quba, Qusar ərazilərində məskunlaşan bu xalqlar daha çox ləzgi dilindəki vats-çay; vir-göl; qam-qobu dərəsi; qer-çay vadisi; suv-dağ; xür-kənd; kan-daban, dağdibi; girve-keçid; ven-otlaq; vini-yuxarıxay-uçurum və s. apelyativlərin iştirakı ilə formalaşmış toponimlərdir. Ərazidə türk mənşəli oba və yurd coğrafi nomenlərinin iştirakı ilə düzəlmiş adlar çoxdur.

Azərbaycan ərazilərindən İsmayılı (Çaxetiya ərazisi), Tovuz, Ağstafa bölgələrində azsaylı Qafqaz xalqlarından udinlər, saxurlar, avar, gürcü, ləzələrin məskunlaşması ilə bağlı olaraq eyni mənşəli toponimlərə də rast gəlmək mümkündür. Bəzən Azərbaycan ərazilərindəki Kurmux (Kurmuxçay), Katrux, Mamrux, Katex, Matsex və s. adlar fonetik cəhətdən gürcü adlarına bənzədilmiş və mənşəyi düzgün araşdırılmamışdır. Bu adlar qədim tarixə malik Albaniya dövrünə aid alban toponimləridir. Tədqiqatçıların fikrincə, bu adların tərkibindəki -mux, -rux, -ux, -ax şəkilçiləri toponimlərin, hidronimlərin yaranmasında iştirak edən alban mənşəli cəmlilik bildirən şəkilçilərdir. Qax-Balakəndə Kür qobu Kür çayının ən qədim adıdır. Kurmux qobular (Kürmükçay); Kormux. Katrux və s. yuxarıda adları qeyd edilmiş toponimlərin tərkib komponentlərinin mənası: kat/kaq-qırıq, yarıq dərə, qobu; katex-azsulu çay, “suyu az-az gələn qobu” deməkdir.

Dilimizin onomastik sistemində avar və saxur toponimlərinə də, əsasən, şimal rayonlarında Qax-Balakəndə rast gəlmək olur. Zaqatala-Qax zonasında mövcud olan Qadiy, Qarkay, Qaçarpriy, Sucaray, Xalixiy, Dabalt, Qiril, Avagel, Məmagel, Rucagel, Piçağul və s. oronimlər; Qoray, Axu, Qas, Caqal, Quriy, Qusuriy və s. adonimlər; Marsan, Mamriy, Pilkan, Pipan, İlqan, Çər, Qəs, Qatix, Sıvaqıl, Qarqvay kimi oykonimlər bunlara nümunədir (Əliyev, 1998, s. 124).

Hind-Avropa dillərinə aid toponimlər. Üçüncü qrupa aid olan toponimlər hind-Avropa dillərinə xas olan toponimlərdir. Buraya, əsasən, iran, fars, tat, talış, kürd, rus mənşəli adlar daxildir.

Qafqaz dillərinə xas toponimlər Azərbaycanın konkret bölgələrində məskunlaşmış qeyri-türk etnosların cəm şəkildə məskunlaşdığı ərazilərdir. Bunların arasında çox az miqdarda makrotoponim, qalanları isə mikrotoponimlərdir (Lüğət, 2007).

IX–XI yüzilliklərdən etibarən, ölkəmizin Qarabağ bölgəsinə zaman-zaman ermənilərin köçürülməsinə və elə həmin vaxtdan da onların məskunlaşdığı ərazilərdə toponimlərin erməniləşdirilməsinə başlanılmışdır. XX əsrin 20-ci illərindən Qərbi Azərbaycan ərazilərində qondarma Ermənistan respublikasının yaradılması ilə bu böyük ərazilərdə türk mənşəli adlar erməniləşdirilməyə başlamış, hazırda, demək olar ki, bu proses başa çatdırılmışdır (Axundov, 1983, s. 101). Məsələn; XVIII əsrdə (1980-ci illərdə) Şuşa şəhərinin yaxınlığında Xankəndi məntəqəsi salınmışdır. 1923-cü ildə həmin ad

dəyişdirilmiş, komissar Stepan Şaumyanın şərəfinə “Stepanakert” adlandırılmışdır. Stepanakert adının mənası Stepan qalası kimi izah edilir.

Göründüyü kimi, bu adlar erməni dilinin fonetik sisteminə uyğunlaşdırılmış, bəzən hərfi tərcümə edilməklə yaranmış, bu ərazilər sonra zorla Ermənistanın ərazilərinə daxil edilmişdir. Qarabağın toponimlərini tədqiq edən R. Yüzbaşovun araşdırmalarına görə, burada mənalı dəqiq bilinən yüz yetmiş bir addan yüz on dördü Azərbaycan-türk dilindədir və onlar oykonim, oronim, hidronim olmaqla, makrotoponim statusunda olmuşlar. Elə bu faktın özü də Qarabağın azərbaycanlı türklərin yurd yerləri olduğunu isbat edir (Əliyev, 1998, s. 125).

İrandilli tayfaların əsasən Xəzər dənizi sahillərində məskunlaşmasına görə, həmin dillərə məxsus olan bu coğrafi adlar elə həmin ərazilərdə yayılmışdır. Xəzər dənizinin adlarından biri kimi qədim mənbələrdə “Qirkan” adının qeyd edilməsi də bu prosesin nəticəsidir. “Qirkan” sözü iran dillərinə əsaslanaraq “Qorq” canavar, “kan” məkan anlamında izah edilmişdir. Abşeron yarımadasındakı Gürgən çayı, Gürgən adası, Girkan (Lənkəran) meşəsi adlarının da həmin sözlə qohumluğu göz qabağındadır.

Azərbaycan ərazilərində skiflərlə bağlı olaraq yaranmış, qədim Sakisen (sakların məkanı)/Şakaşen/Artsax/Çikakar (skif qayası), Araksen, Kambisen kimi adlar iran mənşəli hesab edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iran dilli toponimlərin tərkibində dilimizə keçmiş “stan, van, şenabad və s.” komponentlərindən ölkəmizdə müasir dövrə qədər istifadə edilmişdir (Adilov, 1987, s. 23). Əsasən, son dövrlər yaranmış memuar-xatirə toponimlərdə bu adlandırmadan istifadə edilmişdir: Sabirabad, Cəlilabad, Sabirkənd və s.

Slavyan dillərinə aid toponimlər. Samur nahiyəsindəki Mikrah kəndinin və Qazıqumuq əhalisinin çoxu, məlum olduğu kimi, rus tayfasındandır. Onlar xəzərlərin istilasından sonra bu ərazidə məskunlaşıblar. Bundan əlavə onların zahiri qiyafəsi və bir çox adət və ənənələri də buna şahiddir. Qazıqumuq əhalisi indi də salam əsnasında papaq götürüb bir-birinə “izrov” deyirlər. Bu söz ola bilər ki, rus dilindəki “zdorov” sözündən alınmışdır (Bakıxanov, 2010, s. 20).

Tarixi, ictimai-siyasi prosesləri izlədikdə məlum olur ki, slavyan-rus mənşəli toponimlər Azərbaycan toponimiyasında ən son təbəqədir, onların tarixi cəmi yüz əlli ildir. Rusların Azərbaycana köçürülməsi bir neçə mərhələdə baş vermişdir. XIX əsrin otuzuncu illərində 40 malakan ailəsi Zəngəzurun Bazarçay kəndinə köçürülmüşdü. Onlar min səkkiz yüz otuz üçüncü ildə Cəbrayılın Qoşabulaq kəndinə köçürülmüşlər (İsmayılova, 1982, s. 37–38).

Həmin dövrdə – XIX əsrin birinci yarısında Bakı quberniyasında Altıağacda bir rus kəndi, Lənkəran qəzasında isə Vel, Privolnoye, Prişib, Nikolayevka, Astraxanka adlı bir neçə rus kəndləri yaradılmışdır. Yelizavetpol quberniyasında IX əsrin 1930–1970-ci illərində on dörd rus kəndi: Borus, Qolovino, Novo-Dilican, Novo-Qoroloye, Novo-Troitskoye, Mixaylovka və s. yaradılmışdır (Kokov, 1974, s. 38).

Ərəb mənşəli toponimlər. Ərəb mənşəli adlar toponimiyamıza VII əsrdən daxil olmağa başlamışdır. 642-ci ildə Sasani imperiyasına son qoyan ərəblər Qafqaza tərəf irəliləmiş, lakin ərəblərə qarşı baş vermiş Babək hərəkatı böyük tarixi hadisə oldu və sasani imperiyasına son qoymuş ərəb xilafəti zəiflədi. Bunun qarçısını almaq məqsədilə ərəbistandan Azərbaycana xeyli ərəb köçürülmüşdür. Azərbaycana 646–647-ci illərdə ərəb Əl-Amas ibn Kays hakim təyin edilmiş və onun əmri ilə həmin vaxt Ərəbistandan böyük bir ordu (əsgərlər öz ailələri ilə) məskunlaşmaq məqsədi ilə Azərbaycana gətirilmişlər. Bundan sonra VIII əsrdə Şamdan 40 min, Suriyadan 24 min, Misirdən, İrakdan, Omandan və digər ərəzilərdən çox sayda ərəblər Azərbaycana köçürülmüşdür. Bir çox hallarda onlar yaşadıkları məkanın adını məskunlaşdıqları kəndlərin adı ilə adlandırmışlar. Məsələn; İraqın Xillə əyalətindən gələnlər Xillə, Xıllı, Xilmilli (Mil düzündəki xillər) və s. adları Azərbaycanda bərpa etmişlər.

İkinci qrupa daxil olan toponimləri V. Əliyev ərəb toponimi kimi deyil, Azərbaycanın dilimizdəki “ərəb” apelyativi ilə yaratdığı adlar hesab etmişdir. Həmin adlardan A. Bakıxanov bəhs etmiş, ərəb etnonimi ilə Qubada iki kəndin, Şəkiddə iki kəndin, Şirvanda eyniadlı qəbilənin, onların tirələrinin olduğunu qeyd etmişdir (Bakıxanov, 2010, s. 30).

Monqol mənşəli toponimlər. Hər hansı bir xalqa, dövlətə məxsus coğrafi adların digər ölkəyə keçməsinin əsas səbəbi həmin dövlətin və ya xalqın nümayəndələrinin digər dövlətlə təmasa girməsidir ki, bu da çox zaman hücumlarla, istilalarla, qismən də mədəni əlaqələrlə bağlı olurlar.

Monqol dilinə aid coğrafi adlar da dilimizə XIII əsrin altmışıncı illərindən sonra, Elxanilər sülaləsinin banisi Hülaki xanın yürüşləri zamanı (1256-dan sonra) başlamışdır. Yürüşlər zamanı artan monqol köçəriləri Qazan xanın islahatları nəticəsində Azərbaycanda oturaq həyata məcbur edilmişlər (Budaqov, 1994). Bu hadisə də ölkəmizdə monqol toponimlərinin yaranmasına şərait yaratmışdır. Monqollarla birlikdə Azərbaycana oğuz, qıpçaq etnosları da gəlmişlər. Onların dili Azərbaycan dili ilə eyni mənşəyə malik olan türk dili idi. Monqol sərkərdəsi Molarnoinin Azərbaycan və fars dillərini bilən katibi Kirakos dəftərxana işlərini türk-Azərbaycan dilində aparırdı. Onun guya monqol dilində qeydə aldığı nümunələrin çoxu Azərbaycan dilində artıq mövcud idi. Bu sözlərin sırasında ərən-kiş; əkə-ana, ağa, qardaş; əkəci-bacı; saqal-saqqal; yüz-üz; tənqiz-dəniz; bitikçi-yazıçı; katib-mirzə və s. onlarla söz olmuşdur (Əliyev, 1998, s. 139).

Araşdırmalardan alınmış nəticələr ondan ibarətdir ki, şovinist pəhləvi-fars rejimi Güney Azərbaycanda Azərbaycan türklərinin dilinə, toponimiyasına böyük təsir göstərmiş və bu gün də göstərməkdədir. Həmin ərəzilərimizdəki toponimlərin böyük əksəriyyəti türk mənşəli olmuş, sonralar zaman-zaman bir qismi fars dilinə tərcümə edilmiş,

fars dilinə uyğunlaşdırılmış və fonetik tərkibi, semantik mənası dəyişdirilmişdir. Ona görə də bəzi toponimlərin mənası anlaşılmaz hala düşmüşdür.

Aparılan tədqiqatdan da aydın olur ki, Qərbi Azərbaycan ərazisinin etnotoponimləri hələ də kifayət qədər tədqiq edilməmiş, sovet dövründə isə bu toponimlər sovet rejiminin mənafeyinə uyğun olaraq araşdırılmışdır. Keçən əsrin 90-cı illərində isə Qərbi Azərbaycandan – indiki Ermənistan ərazilərindən azərbaycanlı türklər çıxarılmış, onlardan qalan tarixi adlar isə xəritələrdən silinmişdir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan ərazisində qeyri-türk mənşəli toponimlərin mövcudluğu ölkəmizin çoxqatlı etnik və dil tarixinin təbii nəticəsidir. Bu toponimlər əsasən tarixi miqrasiyalar, istilalar, məskunlaşma prosesləri və mədəni təsir əlaqələri nəticəsində formalaşmışdır. Qafqaz, fars, ərəb, rus və monqol mənşəli toponimlərin dil sistemimizə daxil olması Azərbaycan ərazisində müxtəlif xalqların qarşılıqlı əlaqəsini və birgə yaşayışını əks etdirir. Bununla belə, bu toponimlərin əksəriyyəti zaman keçdikcə türk onomastik sisteminə uyğunlaşmış, fonetik və semantik baxımdan milli dilin strukturuna inteqrasiya olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Adilov, M., Paşa, A. (1987). *Azərbaycan onomastikası*. “Nurlan”.
2. Axundov, A. (1983). *Torpağın köksündə tarixin izləri*. “Gənclik”.
3. *Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti* (2 cildə). (2007). “Qərb–Şərq”.
4. Bakıxanov, A. (2010). “*Gülüstanı-İrəm*”.
5. Budaqov, B. (1994). *Türk uluslarının yer yaddaşı*. “Elm”.
6. Əhmədov, T. (1984). *El-obamızın adları*. “Gənclik”.
7. Əliyev, V. (1998). *Azərbaycan toponimiyası*. “Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti”.
8. Rəcəbov, Ə., Məmmədov, Y. (1993). *Orxon–Yenisey abidələri*. “Yazıçı”.
9. Исмаиладзе, Д. (1982). *Русское крестьянство в Закавказье в 30-е годы XIX века – начале XX века*.
10. Коков, Дж. (1974). *Адыгская (черкесская) топонимия*. “Эльбрус”.

Məqalə tərtibatına dair tələblər

Məqalənin strukturu

Məqalələr aktual mövzulara həsr olunmalı, jurnalın məzmun və üslubuna uyğun akademik tələblərə cavab verməli və IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) strukturuna uyğun olaraq təqdim edilməlidir. Məqalədə *Giriş* (Introduction), *Metodlar* (Methods), *Nəticələr* (Results), *Müzakirə* (Discussion), *Nəticə* (Conclusion) və *Ədəbiyyat siyahısı* (References) aydın şəkildə bölmələrə ayrılmalıdır.

- **Giriş** hissəsində – tədqiqatın mövzusu, aktuallığı, məqsədi və əsas sualları aydın şəkildə təqdim olunmalı, həmçinin elmi əhəmiyyəti və təklif etdiyi yeniliklər vurğulanmalıdır.
- **Metodlar** hissəsində – istifadə olunan tədqiqat metodları və yanaşmalar, verilənlərin toplanması və təhlili açıqlanmalıdır.
- **Nəticələr** hissəsində – əldə olunan fakt və məlumatlar təqdim olunmalı, nəticələr şərh və təhlil xarakteri daşıamamalıdır. Nəticələrin cədvəl, qrafik, diaqram və digər vizual vasitələrlə təqdim edilməsi tövsiyə edilir.
- **Müzakirə** hissəsində – əldə olunan nəticələr müzakirə edilməli, əvvəlki araşdırmalarla müqayisələr aparılmalı və gələcək tədqiqatlar üçün konkret təkliflər verilməlidir.
- **Nəticə** hissəsində – tədqiqatın əsas tapıntıları ümumiləşdirilərək, praktiki təkliflər təqdim olunmalı, həmçinin gələcək tədqiqatlar üçün tövsiyələr verilməlidir.
- **Ədəbiyyat** siyahısında – son 5–10 ilin elmi mənbələrinə üstünlük verilməli, mənbələrin sayı 10-dan az olmamalıdır.

Məqalənin tərtibat qaydası

Məqalənin titul səhifəsində məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı, elmi dərəcəsi, çalışdığı müəssisənin adı, elektron poçt ünvanı, ORCID ID-si və yaşadığı ölkə adı qeyd edilməlidir.

Xülasə — 150–200 söz arası olmaqla, Azərbaycan və ingilis dillərində yazılmalı, məqalənin məqsədini, metodlarını, nəticələrini və nəticələrdən çıxarılan əsas nəticəni, elmi yeniliyi və məqalənin praktik əhəmiyyətini qısa və aydın şəkildə təqdim etməlidir.

Açar sözlər — 3–5 söz və ya ifadələrdən ibarət olmaqla, Azərbaycan və ingilis dillərində yazılmalıdır.

Mətn formatı — Məqalənin mətni Microsoft Word proqramında, A4 (210 x 297 mm) formatda, Times New Roman – 14 şriftində yığılmalı, intervalı – 1.15, həcmi 6–12 səhifə arası olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısının tərtibat qaydası

Kitaba istinad: Kazımov, Q. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis*. Təhsil.

Jurnala istinad: Həsənova, S. (2021). Aşıq Ələsgər və ədəbi dilimiz. *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi*, 279(4), 25–34. <https://dx.doi.org/10.48445/TAIJ.2021.46.47.002>

İnternet mənbəsinə istinad: Mehdiyeva, Ş. (2019, 16 fevral). *Ana dilimiz milli-mənəvi sərvətimizdir*. Muallim.edu.az. <https://www.old.muallim.edu.az/news.php?id=4303>

Məqalədaxili istinad qaydası: (Kazımov, 2007) / (Kazımov, 2007, s. 54)

Məqalənin redaksiyaya təqdim edilmə qaydası

Məqalə redaksiyaya iki formada təqdim edilə bilər: elektron poçtla (tall@edu.gov.az) və jurnalın veb-saytı (<https://tall.edu.az>) üzərindən.

Requirements for the Article Formatting

Structure of the Article

Articles should be focused on relevant topics, meet the academic requirements in accordance with the content and style of the journal, and be presented in accordance with the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion). The article should clearly be divided into the following sections: Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, and References.

- **Introduction** – The research topic, its relevance of the topic, its purpose, and the main research questions should be clearly presented. Additionally, the scientific significance of the study and the innovations it offers should be emphasized.
- **Methods** – The research methods and approaches used, as well as data collection and analysis processes, should be explained.
- **Results** – The obtained results should be presented, in this section including only facts and data. The results can be presented using tables, graphs, diagrams, and other visual aids.
- **Discussion** – The results obtained should be discussed, and compared with previous studies, and specific suggestions for future research should be provided.
- **Conclusion** – The main findings of the research should be summarized, practical suggestions should be presented, and recommendations for future research should be provided.
- **References** – Preference should be given to scientific sources from the last 5–10 years, and the number of references should not be less than 10.

The Guidelines for Article Formatting

On the title page of the article, the following information should be included: article title, author's full name, academic degree, name of the institution, email address, ORCID ID, and country name of residence.

The **Abstract** – should be between 150–200 words and written in Azerbaijani and English. The abstract should briefly and clearly present the article's aim, methods, results, key findings, scientific novelty, and practical significance of the article.

Keywords – Must consist of 3–5 words or key phrases and must be written in Azerbaijani and English.

Text Format – The article text should be prepared in Microsoft Word, in A4 (210 x 297 mm) format, using Times New Roman font, size 14, with a line spacing of 1.15, and the length should be between 6–12 pages.

References Formatting Guidelines

Book citation: Kazimov, G. (2007). *Modern Azerbaijani Language. Syntax*. Tahsil.

Journal citation: Hasanova, S. (2021). Ashug Alasgar and our literary language. *Teaching of Azerbaijani Language and Literature*, 279(4), 25–34. <https://dx.doi.org/10.48445/TAIJ.2021.46.47.002>

Citation from an internet source: Mehdiyeva, Sh. (2019, February 16). *Our mother tongue is our national and spiritual heritage*. Muallim.edu.az. <https://www.old.muallim.edu.az/news.php?id=4303>

In-text citation rule for the article: (Kazimov, 2007) / (Kazimov, 2007, p. 54)

Submission Guidelines for the Article

The article can be submitted to the editorial office in two formats: via email (tall@edu.gov.az) or through the journal's website (<https://tall.edu.az>).

Çapa imzalanmışdır: 21.10.2026
Formatı: 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi 8.5
Ofset çap üsulu. Sifariş 13. Tiraj: 100

“Aspoligraf LTD” MMC-nin
mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Bakı, AZ 1052, F. Xoyski küç., 151
e-mail: aspoligraf.ltd@gmail.com
Tel.: (+994 12) 567-81-28/29

